

”Todellinen ja valheellinen isänmaallisuus”

Suomalaisten kommunistien kansallisuusaate vuosina 1944–1967.

Mathias Liimatta

Pro gradu -tutkielma

Poliittinen historia

Turun yliopisto

Kevät 2023

Turun yliopiston laatuja järjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

TURUN YLIOPISTO

Filosofian, poliittisen historian ja valtio-opin laitos/Yhteiskuntatieteellinen tiedekunta

LIIMATTA, MATHIAS: ”Todellinen ja valheellinen isänmaallisuus” – Suomalaisten kommunistien kansallisuusaate vuosina 1944–1967.

Pro gradu -tutkielma, 84 s.

Poliittinen historia

Kevät 2023

Tämä pro gradu -tutkielma käsittelee suomalaisten kommunistien kansallisuusaatetta ja sen kehittymistä vuosina 1944–1967. Tutkielmassa on tarkasteltu aineistolähtöisen sisällönanalyysin keinoin Suomen Kommunistisen Puolueen (SKP) ja Suomen Kansan Demokraattisen Liiton (SKDL) asiakirjoja ja puoluelehdistöä, sekä suomalaisten kommunistien aiheesta julkaisemaa kirjallisuutta.

Tarkastelen miten kommunistit jäsentävät omaa käsitystään kansallisuusaatteesta. Olennaisena tekijänä tarkastelussa on hahmottaa, miten kommunistit näkivät itsensä ja muut nationalismiin kontekstissa. Koska kommunistit jäsentävät merkittävän osan kansallisuusaatteeseen liittyvää tulkintaansa menneisyydestä, on historiapolitiikka keskeinen osa tutkielmaa.

Tutkimuksen tulokset osoittavat, että kansallisuusaate säilyi jatkuvana tekijänä kommunistisessa liikkeessä läpi tarkasteluajanjakson. Kansainväliset virtaukset ja muuttuvat sisäpoliittiset tilanteet muovasivat kansallisuusaatetta; 1940-luvulla SKDL:stä yritettiin rakentaa laajaa yhteistyöpuoluetta, jossa kansallisuusaate palvelisi yhdistävänä tekijänä. SKDL:n laajenemisen kariuduttua ja kylmän sodan kiristyttyä kommunistit jäivät kuitenkin poliittisesti ja yhteiskunnallisesti eristyksiin muusta yhteiskunnasta, minkä seurauksena kansallisuusaatteen kontekstissa korostuivat ensisijaisesti porvaristoa vastaan kohdistetut viholliskuvat. Kun SKP:n johtoon nousi uudistushenkinen ryhmä ja SKDL:n hallituskauden käynnistyttyä 1960-luvun puolivälissä kommunistiseen kansallisuusaatteeseen omaksuttiin jälleen yhdistäviä tekijöitä ja viholliskuvat heikkenivät kommunistien siirtäessä huomionsa historiapolitiittista tekijöistä tulevaisuuteen.

Avainsanat: kommunismi, nationalismi, kansallisuusaate, SKP, SKDL, Neuvostoliitto, kylmä sota, historiapolitiikka

Sisällys

1. Johdanto	1
1.1 Aiheen aiempi tutkimus	3
1.2 Terminologia, lähdeaineisto ja metodologia	6
1.3 Suomalaisen kommunismin tausta	9
2. ”Isänmaa kuuluu kansalle” – kommunistit etsivät kansallista linjaansa	14
2.1 Linjanvetoa	14
2.2 Kansallinen ja kansainvälinen.....	19
2.3 Mikä on oikeaa kansallisuusaatetta?	28
3. Neuvostoliitto ja kansallisuusaate	33
3.1 Neuvostoliitto: ystävä, esimerkki ja opettaja	33
3.2 Neuvostoliiton johtajat ja Suomen itsenäisyys.....	41
4. Kylmä sota muovaa käsityksiä	44
4.1 Neuvostoliitto tiivistää etupiiriään	44
4.2 Isänmaallisuuden epäselvät raamit.....	48
4.3 Viholliskuvat kärjistyvät.....	53
4.4 Löyhää liennytystä.....	56
4.5 Uudistustoiveet kariutuvat	63
5. Näkemykset lientyvät	67
5.1 Mukaan järjestelyihin	67
5.2 Isänmaallisuuden uudet sisällöt	69
5.3 Mullistukset kommunistisen liikkeen sisällä	73
6. Johtopäätökset	78
Lähdeluettelo	85

1. Johdanto

Tämä pro gradu -tutkielma tarkastelee suomalaisten kommunistien suhdetta nationalismiin tutkimalla Suomen Kommunistisen Puolueen (SKP) ja Suomen Kansan Demokraattisen Liiton (SKDL) aihetta käsittelevää julkisaineistoa ja sisäisiä asiakirjoja, sekä suomalaisten kommunistien aiheesta julkaisemaa kirjallisuutta. Aloitan tarkasteluni vuodesta 1944, jolloin SKP aloitti laillisen toimintansa ja SKDL perustettiin. Tarkastelujaksoni päättyy vuoteen 1967, jolloin SKDL:n vuodesta 1948 jatkunut oppositiokausi oli juuri päättynyt edellisenä vuonna sen astuessa kansanrintamahallitukseen ja presidentti Urho Kekkosen tunnustaessa niin kutsutussa Ostrobotnian puheessaan kommunistien isänmaallisuuden. Keskeisenä tavoitteena on selvittää, mitä kommunistit ajattelivat kansallisuusaatteesta ideologisena konseptina, miten he näkivät itsensä ja muut aatteen raameissa, sekä miten ajattelu tässä suhteessa kehittyi, kun kommunistit asettuivat vakiintuneeksi osaksi suomalaista yhteiskuntaa tarkasteluajanjakson mittaan.

Vuonna 1944 solmittu Moskovan välirauhansopimus kielsi kommunistien toimien rajoittamisen Suomessa, minkä seurauksena SKP ja SKDL aloittivat nopeasti toimintansa laillisina puolueina. Kommunistit olivat olleet sotienvälisen ajan vailla konkreettisia vaikutusmahdollisuuksia ja historiapolitiisesta näkökulmasta yhteiskunnallista keskustelua oli hallinnut sisällissodan valkoinen puoli. Julkaisutoimintaa oli vähän ja levittäminen vaikeaa, joten siirtyessään maanalaisesta toiminnasta kannatuksen tavoittelemiseen julkisissa vaaleissa oli kommunistien määriteltävä omaa suhdettaan nationalismiin ja Suomeen valtiona lähes alkutekijöistä. Laillistamisensa hetkellä kommunistien suhdetta nationalismiin pidettiin vaikeana: sisällissodan tapahtumat, sotienvälisen ajan kommunistivainot, sekä sotavuosien metsäkaartilaiset, turvasäilöön uhkana valtiolle korjatut ja Neuvostoliiton puolella taistelleet kommunistit olivat jättäneet suomalaisille kommunisteille historiallista painolastia selitettäväkseen.¹ Kommunistien kiinteät siteet Neuvostoliittoon aiheuttivat muissa suomalaisissa epäluuloja ja heidän uskollisuuttansa Suomen valtiolle pidettiin kyseenalaisena.² Siitä

¹ Hentilä 2018, 67–69, 78–79.

² Rainio-Niemi 2014, 93.

huolimatta, että kommunisteihin suhtauduttiin laajalti epäluuloisesti, merkittävä osa kansalaisista näki kommunistien tarjoavan tuoreita näkemyksiä ja uusia kasvoja suomalaiseen politiikkaan, mistä vahva osoitus oli SKDL:n saama 23,47 % osuus äänistä ja 49 kansanedustajapaikkaa vuoden 1945 eduskuntavaaleissa. Samanaikaisesti Neuvostoliiton voittama sota osoitti Suomen tarvitsevan uuden suunnan ulkopoliitikalleen, mikä tarjosi kommunisteille mahdollisuuden kasvattaa asemaansa. Edullista kommunisteille oli myös se, että he olivat sotienvälissä sekä sota-ajan paitsiossa Suomen valtiollisiin asioihin osallistumisesta, joten he eivät myöskään kantaneet taakkaa Suomen sodanjälkeisestä vaikeasta tilanteesta – tarjoutui mahdollisuus esittää vaihtoehtoinen linja aiemmalle politiikalle.

Kommunistien vaikea suhde nationalismiin ei perustunut ainoastaan Suomen historian tapahtumiin, sillä myös ideologiset kysymykset asettivat kommunisteille haasteita suhteessaan nationalismiin. Kommunistiseen liikkeeseen kuuluu olennaisesti proletaarinen internationalismi ja jyrkkä vastakkainasettelu yhteiskuntaluokkien välillä, mikä asetti suomalaisille kommunisteille haasteita sovittaa yhteen kansalliset ja luokkaideologiset kysymykset kokonaisuudeksi, joka täyttäisi sekä kansainvälisen kommunismin vaatimuksen puhtasoppisuudesta että suomalaisten äänestäjien odotukset. Vaikka kommunistien suhde kansallisuusaatteeseen olikin usein ristiriitainen, oli voimakas kansallismielisyys iskostunut Suomen kommunistiseen liikkeeseen, mitä ilmentävät esimerkiksi talvisodassa Suomen puolella taistelleet kommunistit.

Kommunistit selvittävät linjaansa nationalismiin ennen kaikkea historiaa hyödyntämällä, joten historiapolitiikka ja menneisyydenhallinta näyttelevät keskeistä roolia tutkielmassa. Tarkastelen miten kommunistit käyttävät historiallisia tapahtumia argumentoinnissaan, mitkä tekijät korostuvat, mitä vähätellään ja mistä tarvittaessa vaietaan. Tässä tutkielmassa tarkoitan siis historiapolitiikalla historian käyttöä poliittisiin tarkoituksiin, sekä tietoisesti että tiedottomasti. Historiapolitiikassa historia ja menneisyys ovat työkalu, joiden avulla pyritään saavuttamaan yhteiskunnallisia tavoitteita. Seppo Hentilä on korostanut historiapolitiikan intentionaalisuutta eli sen tarkoituksellisuutta.³ Tämänkaltaisessa toiminnassa historiaa muovataan käyttöhetken kannalta edulliseen

³ Hentilä 2018, 11.

suuntaan. Kommunistit jäsentävät historiapolitiikan avulla omaa suhdettaan Suomen valtioon, suomalaisuuteen etnisenä ajatuksena sekä suomalaiseen yhteiskuntaan luokkayhteiskuntana. Historiapoliittikka on merkittävä tekijä myös poliittisen kentän oikean puolen huomioiden: koska sotienvälisenä aikana Suomen historiankirjoitusta oli hallinnut valkoinen hegemonia, oli valtava osa kommunistien historiapolitiittisesta toiminnasta valkoista historiapolitiikkaa vastaan suunnattua.⁴

1.1 Aiheen aiempi tutkimus

Nationalismia yleisenä ilmiönä on tutkittu merkittävästi, joskin erimielisyydet nationalismin luonteesta ovat värittäneet akateemista keskustelua aiheen ympärillä. Nationalismin tutkimuksen keskeisimmiksi suuntauksiksi ovat muodostuneet modernistinen ja etnosymbolistinen koulukunta. Nationalismin tutkimuksen etnosymbolistiseen koulukuntaan kuuluu keskeisesti ajatus, että kansakunnat ovat olleet olemassa jo esiteollisena aikana, muodostuen ihmisryhmien keskinäisen solidaarisuuden ja jaettujen uskomusten sekä myyttien ympärille. Koulukunnan johtavia teoksia ovat esimerkiksi Anthony D. Smithin *The Ethnic Origins of Nations* (1986) ja John Hutchinsonin *The Dynamics of Cultural Nationalism* (1987).

Tutkielmassa korostuvan modernistisen koulukunnan mukaan kansakunta on sen sijaan vasta teollistumisen aikakaudella syntynyt konsepti. Ernest Gellner korostaa nationalismin tutkimuksen klassikossaan *Nations and Nationalism* (1983) taloudellisten tekijöiden merkitystä nationalismin syntyprosessissa, jossa valtioiden tarve rationalisoida toimintaansa johti yhteisöjen yhdenmukaistamiseen. Benedict Anderson puolestaan korostaa teoksessaan *Imagined Communities* (2006), että kansakunnat ovat kuviteltuja yhteisöjä, joiden kulttuurillisen muovautumisen edellytykset syntyivät teollistumisen myötä. Lukutaidon kasvu, sanomalehti- ja kirjapainon voimakas lisääntyminen johtivat jaetun kokemuksen syntyyn, mikä mahdollisti kansakuntien muodostumisen.

⁴ Lintunen & Heimo 2021, 32–33.

Myös suomalaista nationalismia on tutkittu kattavasti jo entuudestaan. Teokset, kuten Tuomas Teporan *Sinun puolesta elää ja kuolla – Suomen liput, nationalismi ja veriuhri 1917–1945* (2011), Pasi Saukkosen ja Jussi Pakkasvirran *Nationalismit* (2005) ja Pekka Valtosen *Kosmopoliitteja ja kansallismielisiä – Aatteiden kamppailu sotienvälisessä Suomessa* (2018) ovat auttaneet aiheen taustoittamisessa. Tästä huolimatta tutkielma on aiheensa aikaisemman tutkimuksen näkökulmasta osittain hatarasti kartoitetuilla vesillä; siinä missä suomalaista kommunismia ja nationalismia yleisenä ilmiönä on tutkittu kattavasti, on *kommunistista nationalismia* tutkittu sen sijaan vain vähän niin suomalaisittain kuin kansainvälisestikin. Täten tutkielma nojaa kommunistien ja laajemman suomalaisen yhteiskunnan tapahtumahistoriassa aiempaan tutkimukseen, mutta aiempaa tutkimusta Suomen kontekstissa on hyvin vähän. Petteri Järvisen pro gradu -tutkielma *Punaiset kynttilät itsenäisyyspäivän ikkunalla – Isänmaallisuuden käsite, sisältö ja sen käyttö vasemmistolehdissä 1917–1948* (2014) käsittelee samaa aihetta itsenäisyyspäivän näkökulmasta. Pauli Kettunen puolestaan sivuaa aihetta kirjassaan *Globalisaatio ja kansallinen me* (2008).

Nationalismi on modernina hetkenä profiloitunut ennen kaikkea oikeistopopulistiseksi ilmiöksi, mikä heijastuu myös tutkimuskentälle. Vasemmistolaisen nationalismin tutkimus on ollut vähäistä ja sitä on tyypillisesti ennemminkin sivuttu kuin tarkasteltu kokonaan omana aiheenaan, mikä luo tarpeen valottaa aihetta. Siinä missä monet oikeistolaiset nationalistiset puolueet ovat profiloineet itsensä ennen kaikkea kansallisin termein, ovat vasemmistolaiset puolueet tyypillisesti edustaneet ennemminkin sosialistisia ajatuksia, pääpainonaan sosioekonomiset kysymykset. Tästä huolimatta kansallisuusaate on näytellyt merkittävää roolia myös näiden liikkeiden piirissä. Kommunistisessa kontekstissa oman ongelmansa kansallisuusaatteen tarkasteluun tuo myös proletaarinen internationalismi, eli työväenluokan kansainvälinen solidaarisuus. Se, miten kommunistien tuli sovittaa yhteen kansainvälisiä ja kansallisia näkökohtia on tutkimuksellisessa tarkastelussa haastavaa jaotella, niin kuin se oli myös kommunisteille itselleen.

Neuvostoliitto toimi tarkasteluajanjakson kommunismille merkittävänä tekijänä myös kansallisuusaatteeseen liittyvien argumenttien määrittelijänä. Ajanjakson näkemysten vaikutus näkyy yhä modernin Venäjän lännen vastaisissa lausunnoissa ja esimerkiksi

Ukrainan kriisin puitteissa, sekä eurooppalaisten laitavasemmistolaisten ja oikeistopopulististen puolueiden argumentoinnissa. Täten tutkielma auttaa valottamaan nykypäiväisten nationalististen ja länsi-integraatiota vastustavien liikkeiden ajattelun taustatekijöitä.

Tähän kansainvälisiä vertailukohtia kommunistisesta nationalismista tarjoavat esimerkiksi Shlomo Avineri artikkelissaan ”*Marxism and nationalism*” (1992) etenkin teoreettisesta näkökulmasta ja Humberto Cucchetti ranskalaista nationalismia käsittelevässä artikkelissaan ”*Communism, French Patriotism, and Soviet Legitimacy in France: Social Trajectories and Nationalism 1945–1954*” (2012). Yannis Sygkeloksen ”*Nationalism from the Left the Bulgarian Communist Party During the Second World War and the Early Post-War Years*” (2011) ja John Connellyn ”*From Peoples into Nations: A History of Eastern Europe*” (2020) puolestaan esittelevät Itä-Euroopan kansandemokratioiden kansallisuusaatteiden sisältöjä.

Suomalaisen kommunismin historia säily 1990-luvulle asti melko heikosti tutkittuna lukuna Suomen historiassa. Historiantutkija Lauri Hyvämäki kirjoitti ensimmäisenä SKP:n laillisuuden ajan toiminnasta vuonna 1954 teoksessaan *Vaaran vuodet*, joka samalla myös kuvaamaan vuosina 1944–1948 vallinneen poliittisen epävarmuuden vuosia suomalaisessa politiikassa. Hyvämäen kirjalla oli oma roolinsa epäluulojen kasvattamisessa SKP:tä kohtaan, sillä Hyvämäki esitti kommunistien valmistelleen vallankaappausta vuonna 1948, mille ei myöhemmässä tutkimuksessa ole löytynyt suoraa näyttöä.⁵

Suomessa kylmän sodan aikana vallinnutta varovaista linjaa kuvaa se, miten kauan saatiin odottaa suomalaisen kommunismin historian yksiin kansiin kokoavaa teosta. Kuvaavaa on myös se, että tutkijaksi tarvittiin britti. Vuonna 1970 julkaistu Anthony Uptonin *Kommunismi Suomessa* kävi suomalaisen kommunismin historian SKP:n perustamisesta kirjoitushetkeen. Teos oli vähemmän asenteellinen kuin Hyvämäen *Vaaran vuodet*, mutta Uptonin teosta vaivasi Hyvämäen kaltaisesti heikosti saatavilla ollut lähdeaineisto – SKP

⁵ Rentola 1997, 38–40.

oli varovainen puolueen asiakirjojen julkaisemisessa, mikä vaikeutti tutkimuksen tekemistä olennaisesti.

Kylmän sodan poliittisen ilmapiirin lauhtuessa 1980- ja 1990-lukujen vaihteessa SKP avasi arkistonsa tutkimukselle, mikä näkyi voimakkaasti kasvaneena tutkimusten lukumääränä. Kun Neuvostoliitto lakkautettiin, oli myös Venäjän arkistoista mahdollista saada arkistotietoa suomalaisista kommunisteista. Uusia mahdollisuuksia hyödynsivät esimerkiksi Kimmo Rentolan *Kenen joukoissa seisot. Suomalainen kommunismi ja sota 1937–1945* (1994) ja Tauno Saarelan *Suomalaisen kommunismin synty 1918–1923* (1996), jotka palvelevat tutkielman taustoittamisessa. Tarkasteluajanjakson kommunismia puolestaan tukevat Veli-Pekka Leppäsen *Kivääri vai äänestyslippu? Suomen kommunistisen puolueen hajaannus 1964–1970* (1999) ja Kimmo Rentolan *Niin kylmää että polttaa – kommunistit, Kekkonen ja Kreml 1947–1958* (1997).

1.2 Terminologia, lähdeaineisto ja metodologia

Tutkimuskentällä ollaan yhtä mieltä siinä, että suomalaisen kommunismin selvärajainen määrittely on vaikeaa. Tyydyn tässä tutkielmassa käyttämään samaa määritelmää kuin esimerkiksi Tauno Saarela ja Kimmo Rentola, eli määrittelen suomalaisen kommunismin olevan SDP:stä vasemmalle sijoittuvaa poliittista toimintaa.⁶

Primääriaineistoinani kvalitatiivisissa sisällönanalyysissä ovat SKDL:n ja SKP:n julkaisema julkisaineisto ja aihetta koskevat puolueiden sisäiset asiakirjat. Tarkastelussa ovat sanomalehdet *Työkansan Sanomat*, *Kansan Uutiset* ja *Vapaa Sana*. *Työkansan Sanomia* julkaistiin vuoden 1945 lopulta vuoteen 1956, kunnes se yhdistettiin SKDL:n vuodesta 1944 julkaistun *Vapaa Sana* -lehden kanssa *Kansan Uutisiksi*. Kommunistaika-kauslehteä puolestaan julkaistiin vuoden 1944 lopulta eteenpäin, ensimmäisen vuoden viikoittain ja vuoden 1945 lopulta kuukausittain. Se on muita

⁶ Saarela 2008, 22.

tarkastelussa olevia lehtiä teoreettisempi ja keskittyy syvempiin ideologisiin kysymyksiin päivän politiikan sijaan.

Puolueiden sisäisistä asiakirjoista tarkastelussa ovat tiedotusjaostojen lähettämät ohjeistukset ja jaeltu aineisto paikallisjärjestöille, sekä piirijärjestöjen keskusjärjestöille lähettämä aineisto liittyen itsenäisyyspäivän ja lokakuun vallankumouksen vuosipäivän viettoon. Lehtiaineiston ja puolueiden asiakirjojen lisäksi hyödynnän kommunistien aiheesta julkaisemaa kirjallisuutta, kuten esimerkiksi Raoul Palmgrenin *Suurta linjaa* (1948), Tuure Lehénin *Kommunistit ja isänmaa* (1953) sekä SKP:n *Todellinen ja valheellinen isänmaallisuus* (1950).

Laadullinen sisällönanalyysi palvelee aiheen käsittelyä, koska pyrkimyksenä on valottaa miten kommunistien omat ja puolueiden keskuudessa muotoillut ajatukset kanavoituivat julkiseen formaattiin, jonka oli määrä vaikuttaa lukijoihin sekä kuulijoihin. Kommunistien kansallisuusaatteen käsittely sisälsi merkittävässä määrin sisältöpohjaisia argumentteja, joiden tulkitsemisessa laadullinen sisällönanalyysi on suotuisin tutkimusmenetelmistä. Esimerkiksi Kimmo Rentola on hyödyntänyt samankaltaista puolueiden asiakirjoja ja julkisaineistoa yhdistävää tutkimusmetodia hyvin tuloksin suomalaista kommunismia tutkiessaan teoksissa *Kenen joukoissa seisot. Suomalainen kommunismi ja sota 1937–1945* (1994) sekä *Vallankumouksen aave. Vasemmisto, Beljakov ja Kekkonen 1970* (2005), joten samojen käytäntöjen hyödyntäminen on perusteltua.

Tutkielmassa korostuvat väistämättä suomalaisen kommunismin laillisen taipaleen ensivuodet, sillä julkiseksi astuttuaan SKP ja SKDL määrittivät etenkin vuosina 1944–1950 suhdettaan kansallisuusaatteeseen tavalla, joka jäi pitkälti vakiintuneena elämään pitkälle 1960-lukua asti. Tämä ei tarkoita, etteikö kommunistisen liikkeen tila olisi ollut jatkuvassa käymistilassa suhteessa kansallisuusaatteeseen, mutta siitä on aineistoissa havaittavissa vain ajoittaisia välähdyksiä. Tähän vaikuttaa hyvin olennaisesti se, että puolueiden rivikannattajien ja -jäsenten äänet ovat lähdeaineistossa valitettavan vähäisessä roolissa – aineistojen puute sekä niiden keräämisen vaikeus ja jopa mahdottomuus sulkevat tämän mahdollisuuden ulos. Aineistollisten realiteettien lisäksi

toinen määrittävä tekijä on, että Suomen kommunistinen liike säilyi läpi historiansa pienen piirin hallinnoimana, keskusjohtoisena projektina, jossa rivijäsenten sana ei merkittävästi painanut. Kommunistisen liikkeen konspiratiiviset toimintatavat ja perinteet säilyivät laillisen toiminnan ajallekin. Tämä seikka on syytä huomioida tutkielmaa lukiessa: kommunistit eivät olleet monoliitti. Primäärilähteet koostuvat pääosin johtavien kommunistien aineistoista, jotka olivat ensisijaisesti vannoutuneita marxisteja. Se ei kuitenkaan tarkoita, että myös puolueiden kannattajat, äänestäjät ja rivijäsenet jakoivat johdon näkemykset yksi yhteen. Prosentteja on mahdoton määrittää, mutta tosiasiallisesti merkittävä määrä kommunistien kannattajia oli heidän puolellaan paremman elämän ja oikeudenmukaisuuden toiveiden takia, eivät välttämättä siksi, että olisivat olleet piinkovia dialektisen marxismi-leninismien kannattajia.

Nationalismikäsitettä puolestaan käytän sen akateemisessa merkityksessä – nationalismi on siis kattotermi, joka sisältää kaikki nationalismiin sävyt patriotismista isänmaallisuuteen ja siitä kiihkokansallisuuteen. Nationalismitulkintojen jaottelun hyödynnän nationalismiin teoreettista tutkimusta tarkastelussani. Umut Özkırımlın yleisteos *Theories of Nationalism* (2010) auttaa kansallisuusaatteen sisältöjen jäsentelyssä. Jussi Pakkasvirran ja Pasi Saukkosen *Nationalismit* (2005) on antamassa suomalaista kontekstia tutkielmassa, ja Benedict Andersonin nationalismiin tutkimuksen klassikko *Imagined Communities* (2006) puolestaan avustaa nationalismiin modernististen aspektien tarkastelussa.

Tutkielman kannalta hedelmällisimmät nationalismiin teoriat ovat primordialismin ja modernismin. Özkırımlın mukaan primordialismin on kokoava käsite uskomuksille, joiden mukaan kansallisuus on synnynnäinen osa ihmistä siinä missä esimerkiksi haju- maku- ja kuuloaisti. Primordialismissa nationalismikuvassa kansat ovat olleet ikuinen osa ihmiskunnan historiaa ja luonnollinen jakolinja ihmisryhmien välillä. Käsite tulee englannin kielen adjektiivista primordial, joka viittaa alkukantaisuuteen ja -peräisyyteen. Primordialismin tulkinnalla ei ole modernissa akateemisessa tutkimuksessa juurikaan kannatusta, mutta Özkırımlın mukaan se on olennainen osa maallikollista käsitystä nationalismista.⁷

⁷ Özkırımlı 2010, 49–50.

Modernistinen nationalismin tulkinta on eri mieltä primordialismin premissin kanssa siitä, että kansallisuus ja kansat olisivat ihmisyyden luontainen osa. Modernistisessa ajattelussa kansakunta on vasta teollistumisen aikakaudella syntynyt konsepti. Modernistiset koulukunnat ovat erimielisiä prosessin tietoisuuden tasosta, eli siitä, onko nationalismi luotu aktiivisena hankkeena vai onko se syntynyt luontaisesti teollistumisen ja kapitalismin nousun mukana. Tutkimusajanjakson kommunistien tarkastelun kannalta olennaisimmat teorit modernistisen tulkinnan sisällä ovat uusmarxistinen ja instrumentalistinen koulukunta. Uusmarxilaisen tulkinnan mukaan nationalismi syntyi, kun yhteiskunnalliset edellytykset olivat sille kypsät, jotta se voisi palvella yhä kasvavaa yhteiskunnallisen organisaation tarvetta. Instrumentalistisessa tulkinnassa puolestaan nationalismi on keskenään kilpailevien eliittien työkalu, jonka avulla he hankkivat tukea laajemmalla väestöltä omien varallisuutta, valtaa ja mainetta tavoittelevien projektiensa tukemiseksi.⁸

Kansallisuusaate käsitteenä on monisyinen ja -tulkintainen, jolle on vaikea määritellä selkeät rajat. On olennaista tiedostaa, että on olemassa valtava määrä nationalismeja, jotka jakautuvat vielä suuremmaksi määräksi aikaan, henkilöön ja paikkaan sidottuja nationalismin alahaaroja. Täten on tutkielman kannalta hedelmällistä säilyttää nationalismin teorit tukena aineistoja tarkasteltaessa pyrkimättä kuitenkaan väkiväkolla sovittamaan jokaista toteamusta, kannanottoa tai julistusta johonkin eri kontekstissa muotoiltuun nationalismin teoriaan. Tutkielmassa siis ensisijaisesti teorit palvelevat aineistojen tulkintaa selvittäessäni, minkä kommunistit itse tulkitsevat kuuluvan kansallisuusaatteen piiriin niin hyvässä kuin pahassakin.

1.3 Suomalaisen kommunismin tausta

Koska historiapolitiikka on olennainen osa kommunistien nationalismiin liittyvää jäsentelyä, on syytä käydä suomalaisen kommunismin historian vaiheet läpi akateemisen tutkimuksen valossa.

⁸ Özkırımlı 2010, 72–73, 92–93.

Suomen Kommunistinen Puolue perustettiin Neuvosto-Venäjällä elokuussa 1918. Puolueen perustajat olivat Suomen sisällissodan punaista puolta johtaneita kansanvaltuuskunnan jäseniä, jotka olivat paenneet itärajan yli sodan lopulla. Suomessa sodan voittanut valkoinen osapuoli leimasi historiankirjoituksessaan punaiset ja sen mukana uuden SKP:n isänmaanpettureiksi, jotka vaaransivat Suomen tuoreen itsenäisyyden. Koska SKP:n toiminta oli Suomessa kielletty, keskittyi se sotienvälisenä aikana maanalaiseen toimintaan, joka perustui puolueen perustusasiakirjaan kirjattuun pyrkimykseen järjestää aseellinen vallankumous Suomessa. Puolueen valtiovallan vastaiset pyrkimykset löivät leimansa, jota valkoinen historiankerronta hyödynsi täysin purjein.⁹

Vaikka SKP:n toimintaa ohjattiin Neuvostoliitosta käsin, kehittyi Suomessa välimatkojen ja heikon tiedonkulun saneleman pakon myötä omaa, Neuvostoliiton SKP:stä etäämpänä olevaa toimintaa ja täten myös linja muotoutui erilaiseksi kuin Neuvostoliitossa toivottiin. Suomen kommunistinen liike vastusti itsenäisyyden myötä kasvanutta nationalistista henkeä pyrkimällä osoittamaan Suomen olevan kapitalistisista suurvalloista riippuvainen ja siten vailla todellista itsenäisyyttä. Liikkeen oli taipumus korostaa kansainvälistä työväenliikettä ja Neuvostoliittoa Suomen vastapainona, mikä osittain juontui siitä, että silloinen kommunistinen liike piti majaan molemmissa maissa. Koska liikkeellä oli vähän liikkumavaraa Suomessa, oli Neuvostoliiton näkeminen huomattavan positiivisen valossa ymmärrettävää, ja maan ylistäminen oli myös laajempi kansainvälisen kommunismin käytäntö. Käsitystä Neuvostoliitosta pyrittiin parantamaan myös siksi, että Suomessa oli negatiivinen käsitys maasta. Käytännössä pyrkimykset saivat aikaan vastakkaisen reaktion, kun suomalaiset kommunistit samaistettiin yhä vahvemmin Neuvostoliittoon.¹⁰

1920-luvun lopulla käynnistyneen talouskriisin myötä kommunistinen liike omaksui aiempaa hyökkäävämmän asenteen linjassaan: sosialidemokratia tuomittiin jyrkästi sosiaalifasismina, oman liikkeen sisällä puhdasoppisuuden vaatimukset korostuivat ja vallankumouksen uskottiin olevan lähellä.¹¹ Puoluekentän oikealla laidalla kuitenkin

⁹ Lintunen & Heimo 2021, 32–33.

¹⁰ Saarela 2008, 785, 789.

¹¹ Saarela 2008, 789–790.

nousi samanaikaisesti voimakas vastareaktio kommunismia vastaan, ja suomalaiset kommunistit joutuivat ahtaalle. Vuonna 1930 Lapuan liikkeen vaatimuksesta säädettiin kommunistilait, jotka rajasivat yhdistymis-, paino- ja kokoontumisvapautta kommunistien toiminnan rajoittamisen varjolla. Lakien nojalla kommunistisia lehtiä lakkautettiin ja painokannesyitä ropisi sadoittain äärivasemmistolaisiksi katsotuille julkaisuille. Samalla säädettiin myös tasavallan suojelulaki, joka mahdollisti kommunistien pidättämisen maahan kohdistuvan uhkan nojalla. Lain nojalla vangittiin lukuisia kommunisteja, jotka jatkosodan jälkeen nousivat merkittäviin aseisiin SKP:ssä.¹²

Fasismien nousun myötä 1930-luvun puolivälissä Komintern ohjeisti kommunisteja kansainvälisesti omaksumaan niin kutsutun kansanrintamalinjan, jonka puitteissa pyrittiin yhteistoimintaan sosialidemokraattien, liberaalien ja keskustan kanssa fasismia vastaan. Suomessa tämä tarkoitti Lapuan liikkeen ja kokoomuksen vastaista toimintaa. Kommunistit saivat haluamansa vuonna 1936, kun Suomessa nousi valtaan punamultahallitus, jossa sisällissodan vanhat vihamiehet tekivät ensimmäistä kertaa hallitusyhteistyötä sisällissodan jälkeen. Kommunistitkin alkoivat ensimmäistä kertaa juhlistaa itsenäisyyspäivää ja samassa vanavedessä muut kansalliset juhlat tekivät paluun.¹³

Toiminnan ollessa vaikeaa Suomessa, Neuvostoliitossa se kääntyi 1930-luvulla hengenvaaralliseksi. Stalinin lujittaessa otettaan vallankahvassa joutuivat etenkin rajaseutujen etniset vähemmistöt karujen puhdistusten uhreiksi. Suomalaisia tapettiin kymmeniä tuhansia vainojen ollessa kiihkeimmillään vuosina 1937–1938. Mukana meni valtaosa Neuvostoliitosta toimineesta SKP:n johdosta, jonka teloitus- ja vankeustuomioiden taustalla oli usein syytös nationalismista. Vainojen myötä SKP:n toiminta Neuvostoliitossa lamaantui totaalisesti jäljelle jääneiden keskittyessä henkensä säilyttämiseen puoluetoiminnan sijaan.¹⁴

¹² Rentola 1994, 465–466.

¹³ Rentola 1994, 77–78, 83.

¹⁴ Rentola 1994, 58–59, 61, 64–65.

Suomessa puhdistuksiin suhtauduttiin järkytyksellä myös kommunistien keskuudessa, mikä etäännytti osaa kannattajista Neuvostoliitosta.¹⁵ Monien kommunistien silmissä lopullinen isku Neuvostoliiton uskottavuudelle oli kuitenkin ennen kaikkea vuonna 1939 syttynyt talvisota, joka järkytti suomalaisia kommunisteja perinpohjaisesti. Sodassa suuri määrä kommunisteja sekä kommunistien kannattajia taisteli Suomen puolella sosialismin emämaata Neuvostoliittoa vastaan uskoen maan rikkoneen kansainvälisen kommunismin periaatteita ryhtymällä imperialistiseen sotaan. Neuvostoliiton organisoima nukkehallitus O.V. Kuusisen oli omiaan provosoimaan mielialoja Neuvostoliittoa ja kommunisteja vastaan entisestään Suomessa muodostaen pysyvän riippakiven kommunistien kuvalle. Kommunistien toiminnan muuttuessa lailliseksi vuonna 1944 katsottiin talvisodan aikaisia henkilöhistorioita tarkasti: Suomen puolella taistelevien katsottiin etenkin SKP:ssä rikkeeksi, joka esti kohoamisen merkittävään asemaan puolueessa. Tällä oli tärkeä osa siinä, että SKP:n sodanjälkeisestä johdosta merkittävä osa koostui jo 1930-luvun puolessa välissä vangituista jäsenistä – vankilassa he olivat säästyneet Stalinin vainoilta ja aatteellisesti kiusallisilta ratkaisuilta toisin kuin useat toverinsa. Neuvostoliitolle uskollisina pysyneet SKP:n jäsenet eivät onnistuneet organisoimaan merkittävää toimintaa talvisodan aikana.¹⁶

Merkittävää toimintaa sen sijaan syntyi talvisodan jälkeen, kun kommunistit perustivat toukokuussa 1940 Suomen–Neuvostoliiton rauhan ja ystävyysseuran (SNS), josta muodostui edeltäjä sekä sodan jälkeen perustetulle Suomi–Neuvostoliitto-seuralle että joukkopuolue SKDL:lle. Talvisodan hengen hairahdus karisi nopeasti vasemmistosta, ja SNS sai valtavan määrän kannattajia lyhyessä ajassa. SNS päättyi Neuvostoliiton ohjauksella järjestöksi, jonka avulla se pyrki kasvattamaan yhteiskunnallista epävakautta. SNS:n voimakkaat kannanotot ja kovat otteet aiheutti Suomen hallituksen piirissä pelkoa, että seuraavassa sodassa kommunistit eivät olisi enää valmiita Neuvostoliiton vastaisiin toimiin. Täten juuri ennen jatkosodan alkua kerättiin johtavat kommunistit turvasäilöön. SKP:n ja muun kommunistisen toiminnan mahdollisuudet lamautettiin lähes täysin. Hallituksen pelko ei ollut pelkkää harhaluuloa: SKP:llä oli ollut suunnitteilla metsäkaartilaisten organisoiminen hallituksen vastaiseen sissitoimintaan. Suunnitelmana oli paeta rintamalta ja käynnistää vastarinta joukkojen organisoimisen

¹⁵ Rentola 1994, 87.

¹⁶ Rentola 1994, 166–167, 177–178.

jälkeen. Valtiollinen poliisi ja päämajan valvontaosasto lamaannuttivat kommunistienvastaisilla toimillaan vastarintahankkeet lähes totaalisesti.¹⁷

Suomi solmi Neuvostoliiton kanssa Moskovan välirauhansopimuksen 19.9.1944. Sopimus edellytti, että poliittisista syistä vangitut vapautetaan ja, että kommunistien toimintaa rajoittava lainsäädäntö oli kumottava. Vankiloista vapautuneet kommunistit aloittivat nyt SKP:n toiminnan ensimmäistä kertaa Suomen historiassa laillisesti. Sosialidemokraateista vasemmalle puoluekentälle sijoittunut SKDL perustettiin 29.10.1944.

¹⁷ Rentola 1994, 10, 178–179, 219–220, 333, 337.

2. ”Isänmaa kuuluu kansalle” – kommunistit etsivät kansallista linjaansa

2.1 Linjanvetoa

Välittömästi sodan jälkeen SKP:ssä tehtiin linjanvetoa suhteessa kansallisuusaatteeseen. Puoluejohdon keskiössä olleet Aimo Aaltonen, Ville Pessi ja Kauko Heikkilä olivat johtavia juuri vapautuneita vankilakommunisteja, jotka olivat kontrolloineet kommunistista toimintaa vankilan sisällä. Kolmikkoa täydensi Hertta Kuusinen ja Yrjö Leino. Kuusinen oli johtanut puoluetta keväällä 1941 ja O.V. Kuusisen tyttärenä omasi merkittävästi vaikutusvaltaa. Leino puolestaan oli pyrkinyt organisoimaan kommunistien toimintaa jatkosodan aikana pidätyksen välttämiseksi. Kuusinen ja Leino näkivät, että kommunistien laillisen toiminnan alkua määrittäisi ”isänmaallis-demokraattinen vaihe” ja mahdollisesti myös hallitusvastuu porvarillisten puolueiden rinnalla, mikä toteutuikin.¹⁸

Etenkin Kuusisella oli kauaskantoisia suunnitelmia. Hän halusi integroida isänmaallisuuden osaksi kommunistista retoriikkaa määrittäen sille uuden, omaan ideologiaan istuvan sisällön haastaakseen kommunistien näkökulmasta nationalistista diskurssia kontrolloineet oikeistopiirit ja houkutellessaan kommunisteille laajemmin kannattajia. Kuusisen näkemys oli, että vallitseva yhteiskuntajärjestys oli suotavampaa haastaa sisältä käsin sen omaa sanastoa ja käytäntöjä hyödyntäen.¹⁹ Kuusinen tarkasteli Suomen poliittista kenttää laajakatseisesti, ottaen huomioon, että laajoihin kansanjoukkoihin vetoaminen voisi olla vaikeaa, jos kommunistit omaksuisivat konspiratiivisen etujoukkopuolueen linjan, jonka puolelle vankilakommunistien kolmikko näytti kallistuvan.²⁰

Suomalaiseen kansallisuusaatteeseen on historiallisesti kuulunut yhdenmukaisuuden ja yhtenäisyyden olettaimus,²¹ mikä näyttää olleen myös Hertta Kuusisen mielessä. Hänen

¹⁸ Rentola 1994, 467–468.

¹⁹ Rentola 1994, 468, 505.

²⁰ Rentola 1994, 490–491.

²¹ Saukkonen 2005, 98.

katsomuksessaan vallitsevalle kansallisuusaatteelle ei tullut luoda kilpailijaa, vaan sen sijaan pyrkiä muuttamaan se kommunisteja palvelevaksi samanlaista terminologiaa hyödyntäen. Siinä missä kommunistit istuivat porvarien rinnalla hallituksessa ja vaikuttivat järjestelmään legaalien keinoin, Kuusisen näkemyksessä kommunistien tuli myös omaksua kansalliset symbolit selväksi osaksi politiikkaansa, muovaten ne palvelemaan kansandemokraattista politiikkaa.²²

Kuusinen ryhtyi työhön SKDL:n vuoden 1944 itsenäisyysjuhlassa pitämässään puheessaan. Hänen mukaansa ”häväisty” isänmaallisuus ja Suomen itsenäisyys olivat sodan jälkeen saanut uuden sisällön ”Aikaisemmin niissä [kansallisissa juhlissa] merkeissä ovat juhlasalia käyttäneet suojeluskunnat ja aseveljet, tällä kertaa Suomen kansan Demokraattinen Liitto. Tämä merkitsee, että näillä käsitteillä on nyt toinen sisältö kuin ennen.” Kuusisen mukaan porvaristo on tarvellyt isänmaallisuuden käsitteen työvään keskuudessa, sillä porvaristo on tehnyt sen nimissä hirmutekoja, jotka ovat aiheuttaneet työkansalle vain kärsimystä. Kuusiselle todellinen isänmaallisuus merkitsee oman maan rakkauden lisäksi myös kunnioitus ”*toista kansaa ja sen olemassaoloa kohtaan.*”²³

Kuusisen tavoitteena oli, kuten Liittoutuneiden Valvontakomission (LVK) johtaja Andrei Ždanov oli hänelle ja Leinolle muotoillut,²⁴ osoittaa, että isänmaallisuus ja sosialistinen internationalismi eivät olleet keskinäisesti ristiriitaisia käsitteitä. Samalla Kuusinen muotoilee ensimmäisiä kertoja käsitystä, joka muodostui kommunistien yhdeksi opinkappaleeksi: ystävyys ja yhteistyö Neuvostoliiton kanssa oli todellista isänmaallisuutta, sillä se palveli Suomen kansan enemmistön etuja.²⁵ Näin pyrittiin tekemään Suomen ahtaassa ulkopoliittisessa tilanteessa pakosta hyve. Neuvostoliiton merkityksen korostaminen kansallisuusaatteen kontekstissa ei ollut suomalaisten kommunistien erityispiirre, sillä esimerkiksi myös ranskalaiset kommunistit samaistivat Neuvostoliiton edun Ranskan etujen kanssa.²⁶

²² Työkansan Sanomat 13.12.1944.

²³ *ibid.*

²⁴ Rentola 1994, 504–505.

²⁵ Työkansan Sanomat 13.12.1944.

²⁶ Cucchetti 2012, 110.

Vankilakommunisteilla Aaltosella, Pessillä ja Heikkilällä oli sen sijaan toisenlaisia ajatuksia kansallisuusaatteesta. He halusivat välttää isänmaallisuus-käsitteen käyttöä puolueen sanastossa, mistä puolueen kesken käytiinkin väittely. Lisäksi miehet halusivat pitää kiinni SKP:n tiukasta kaaderiluonteesta ja halusivat selvästikin säilyttää puolueen konspiratiivisen luonteen, mihin laajaa kannatusta tavoitellut kansallisuusaatteeseen nojaava retoriikka ei istunut.²⁷ Kenties vankilasta vapautumisen huuma ja Neuvostoliiton voittokulun seuraaminen ajoivat miehiin vaikutelman, ettei kompromisseille ja sovittelevuudelle olisi tarvetta. He varmasti myös muistivat, kuinka laajaan poliittiseen yhteistyöhön pohjautunut 1930-luvun kansanrintamalinja oli osoittautunut hedelmättömäksi kansainvälisen kommunismin puitteissa. Aaltonen kuitenkin myöhemmin katui kansallisuusaatteen vastustamista todetessaan vuonna 1948, että kommunistit olivat laiminlyöneet ”*kansallisen aspektin*” toiminnassaan.²⁸

Kommunistit eivät siis omaksuneet johdonmukaista linjaa suhteessa kansallisuusaatteeseen osan karsastaessa käsitettä ja osan halutessa omaksua sen laajaan käyttöön. Epäselvyyksissä Ždanov kuitenkin rohkaisi Kuusista ja Leinoa kansallisuusaatteen käytössä: ”Kommunistienkin piti viljellä patrioottista rakkautta Suomea kohtaan, mutta olematta shovinisteja sen paremmin kuin kosmopoliittejakaan. Suomen kansa luuli, että kommunistit rakastivat vain Neuvostoliittoa ja vähät välittivät Suomen eduista, mutta se luulo oli osoitettava vääräksi, sillä internationalismi ei sulkenut pois oman isänmaan rakkautta.”²⁹ Tästä huolimatta puolueen sisäiset ristiriidat jättivät jälkensä kansallisuusaatteen kysymykseen, ja kommunistien siihen liittyvä ulosanti ei saanut puoluejohdon määrittämiä raameja.

Vaikka kommunistien keskuudessa vallitsi eripuraa kansallisuusaatteesta, ryhdyttiin heidän parissaan rakentamaan uutta isänmaallista julkisuuskuvaa. Keskeinen keino oli historiapolitiikka. Merkittävä osa SKP:n lehdistössään harjoittamasta historiapolitiikasta koostuu sen pyrkimyksestä osoittaa kommunistien olevan isänmaallisia sekä halusta todistaa, että kommunistit ovat aina olleet Suomen valtiollisen itsenäisyyden vankkoja puolustajia.³⁰ On ymmärrettävää miksi kommunistit keskittyvät juuri edellä mainittuihin

²⁷ Rentola 1994, 467–468.

²⁸ Leppänen 1999, 11–12.

²⁹ Rentola 1994, 505.

³⁰ Ks. Esim. Kommunisti 21.12.1944.

kysymyksiin niin voimakkaasti: vuonna 1944 Suomessa valtaisa epäluuloa herättäneestä Terijoen hallituksesta oli kulunut vain neljä vuotta, välirauhan aikana vaikuttanut Suomen-Neuvostoliiton rauhan ja ystävyyden seura oltiin tulkittu Suomen valtiojohtossa Neuvostoliiton käsikassaraksi, ja SKP:n sodanjälkeinen johto oli Yrjö Leinoa lukuun ottamatta Neuvostoliitossa koulutettua, mikä herätti kysymyksiä heidän uskollisuudestaan.³¹ Kansalaisten keskuudessa vallinneet epäluulot olivat suotava korjata, jotta kommunistien mahdollisuudet vakiinnuttaa suomalaisessa politiikassa saamansa jalansija onnistuisi.

Lähtiessään rakentamaan uutta julkisuuskuvaansa, SKP:ssä tiedostettiin Suomessa puolueesta saatavilla olleen tiedon yksipuolisuus ja joidenkin kansanosien epäluuloisuus kommunismia kohtaan. Hyvä esimerkki tästä on SKP:n politbyrooseen kuuluneen Matti Janhusen kirjoitus puolueen *Kommunisti*-aikakauslehdessä, jossa hän kritisoi puolueen kilpailijoita kommunistipelon lietsomisesta ja valheiden levittämisestä. Janhusen mukaan kommunistien vastustajat ovat pyrkineet kuvaamaan SKP:n puolueena, joka ei kannata itsenäistä Suomea vaan veljeilee Neuvostoliiton kanssa.³²

Janhusen pyrkiikin kääntämään tämän väitteen edukseen todetessaan, että kommunistit eivät ole hyväksyneet ”*isänmaallisuuden nimessä harjoitettua kansallisuusvihan lietsontaa*”, johon muut puolueet sen sijaan syyllistyivät jatkosodan puitteissa. Janhusen kirjoitus tekee eron porvarillisen isänmaallisuuden ja työväenluokkaisen isänmaallisuuden välillä todeten, porvariston kansallistunteen perustuvan vain sen omien etujen palvelemiseen, kun taas työväenluokkainen isänmaallisuus edustaa Suomen kansan todellista etua.³³

Janhusen kirjoituksessa ilmenevä käsitys isänmaallisuudesta on ajan kommunistisille kirjoituksille tyypillinen: isänmaallisuuden todetaan olevan yleisesti positiivinen ilmiö ja kansojen itsemääräämisoikeuden olevan arvokas asia, mutta tästä huolimatta se ei saa yltyä kiihkoisänmaallisuudeksi, joka ei palvele kansan todellista etua. Kiihkoisänmaallisuus näyttäytyykin tavallisesti porvarien aikaansaannoksena, jota he

³¹ Upton 1970, 159–161.

³² *Kommunisti* 21.12.1944.

³³ *Ibid.*

lietsovat pyrkiessään usuttamaan kansat keskinäiseen vihanpitoon taloudellista etua tavoitellessaan. Kommunistit selvästikin tiedostivat, että porvaristolla oli ollut suuri vaikutus suomalaisen nationalismin sisällön määrittelemisessä. Täten kommunistien tyypillisenä lähtökohtana on jäsenellä nationalismia koskevia kysymyksiä osoittamalla, että kommunistit on väärin perustein mustamaalattu isänmaanpettureiksi sekä todistamalla, että porvaristo on tosiasiallinen isänmaansa myyjä. Historiapoliittisesta näkökulmasta suomalaisten kommunistien keskeisin syytös Suomen porvaristoa kohtaan on sen jatkuva veljeily ulkovaltojen kanssa Suomen itsenäisyyden ja kansan kustannuksella, ja kommunistien kirjoituksissa ilmenee lähes koko tarkasteluajanjakson pyrkimys luoda jatkumo aina tsaarin Venäjän ajasta toisen maailmansodan jälkeiseen aikaan tässä suhteessa.³⁴ Suomalaisen porvariston modus operandi oli kommunistisessa tulkinnassa aina sama – liittoutuminen imperialististen ulkovaltojen kanssa heidän omien etujensa edistämiseksi, tavallisten suomalaisten joutuessa kärsimään.

Kansallismielinen kirjoittelu ei ollut vain itsensä puolustamista syytöksiltä ja poliittisten vastusten syytelyä. Kommunisteille oli tärkeää omaksua jonkinasteinen kansallismielinen diskurssi myös strategisessa mielessä, sillä suurin osa suomalaisista työskenteli maatalouden parissa, kun taas verrattaen pieni osa oli teollisuustyöläisiä. Tarvittiin siis yhteisiä tunnuksia, joita kansallisuusaate tarjosi. Kommunistien jatkuva kritiikin aihe nationalismia kohtaan oli se, että nationalismi pyrkii häivyttämään luokkien väliset erot kansallisuutta korostamalla.³⁵ Tässä suhteessa kommunistit syyllistyivät itse samaan syntiin, joskin suppeammassa puitteissa; kommunistit halusivat puolelleen ennen kaikkea kaupungin työväestön lisäksi maaseudun pienviljelijät ja vapaamielisen älymystön, joihin oli vaikea vedota puhtaasti marxistisena proletariaatin etuvartiopuolueena. Sen sijaan omaan aatteeseen istuvan nationalistisen diskurssin omaksumalla kyettäisiin rakentamaan pohja laajemmalle kannatukselle, samanaikaisesti kuitenkin luopumatta luokkaopista.³⁶ Nationalismiin kuuluu tavallisesti pyrkimys yhdistää yhteiskuntaluokat kansallisen kulttuurin varjolla, mutta kommunisteille olennaista oli yhdistää proletariaatti ja talonpoikaisto, sillä kommunistien olisi vaikeaa saada laajamittaisesti kannatusta vaaleissa, jossa koko kansa sai äänestää puhtaasti

³⁴ Ks. Esim. Ryömä, Mauri 1957. Lokakuun vallankumous ja Suomi (opintoaineisto). 1B SKP tiedotusjaosto. Kansan Arkisto.

³⁵ Ks. Esim. Kansan Uutiset 6.12.1960.

³⁶ Työkansan Sanomat 4.4.1947.

teollisuustyöläisiin vetoavalla retoriikalla. Hertta Kuusisen ajatus ”isänmaallis-demokraattisesta vallankumouksesta” tarkoitti juuri tätä.³⁷

2.2 Kansallinen ja kansainvälinen

Myös muualla kommunistit olivat omaksuneet kansallisuusaatteen osaksi politiikkaansa. Bulgariassa kansallisuusaate oli muodostunut osaksi kommunistisen puolueen ideologiaa jo 1930-luvulla sen pyrkiessä keräämään kannatusta kansanrintamapolitiikkaa edistäessään. Bulgarialainen nationalismi oli luonteeltaan venäläismyönteistä slaavilaisuutta, mihin vaikutti se, että merkittävä osa Bulgarian kommunistisen puolueen johdosta oli viettänyt suuren osan elämästään Neuvostoliitossa.³⁸ Suomalainen kansallisuusaate oli poliittisesti sen sijaan ongelmallisempi kysymys, sillä suomalaisia kommunisteja oli tapettu nationalismista syytettynä ja suomen kieleksi painaminen oli jopa kielletty 1930-luvun lopulla.³⁹ Täten on ymmärrettävää, että Suomessa kommunistit suhtautuivat kansallisuusaatteeseen bulgarialaisia tovereitaan huomattavasti varovaisemmin. Hertta Kuusinen, jolla oli vahva yhteys LVK:n johtoon, tiesi, että nyt kansallismielisellä linjalla oli myös Neuvostoliiton siunaus,⁴⁰ mutta suomalaiset toverit eivät näytä olleen asiasta vakuuttuneita.

Suomessa kansallisuusaate ei siis saanut yhtä vahvaa asemaa rintamanrakennuksessa kuin esimerkiksi Bulgariassa, jossa kommunistisen puolueen johtaja Georgi Dimitrov oli kannattanut kansallista linjaa jo 1930-luvulta alkaen. Suomessa toisen maailmansodan jälkeinen kansallisuusaate oli nationalististen ja sosialististen näkemysten synkretismiä, mutta säilytti selvän luokkavireen siitä huolimatta, että itse sosialismista ja kommunismista puhuttiin vain vähän. Tämä johtuu todennäköisesti siitä, että SKP:n johdossa ei vallinnut samoissa mitoin yksimielisyyttä kansallisuusmielisyyden omaksumisesta kuin juuri Bulgariassa, jossa kansallinen linja oli ehtinyt muodostua vakiintuneeksi näkemykseksi jo ennen toista maailmansotaa.⁴¹

³⁷ Rentola 1994, 467.

³⁸ Sygkelos 2011, 235.

³⁹ Rentola 1994, 47, 50.

⁴⁰ Rentola 1994, 505.

⁴¹ Sygkelos 2011, 96, 235–236.

Eräs toinen ratkaiseva tekijä siihen, miksi suomalaisten kommunistien kansallisuusaate muodostui sisällöltään erilaiseksi kuin itäeurooppalaisilla veljespuolueillaan, on poliittiset voimasuhteet ja niiden seuraukset. Itä-Euroopan maissa kommunistit saavuttivat nopeasti sodan jälkeen hallitsevan aseman toisin kuin Suomessa, jossa he istuivat hallituksessa, mutta eivät kyenneet samassa mittakaavassa sanelemaan politiikkaa. Suomalaisten kommunistien asenne valtiota kohtaa säilyi edelleen antagonistisena, kun taas Itä-Euroopassa kommunistit kontrolloivat lähes täysmittaisesti valtiota. Täten siinä missä esimerkiksi bulgarialaiset kommunistit samaistivat valtion, kansan ja puolueen propagandassaan yhdeksi kokonaisuudeksi,⁴² suomalaiset kommunistit eivät näin tehneet, vaan sen sijaan asettivat vastakkain kansan ja valtion keskenään.⁴³

Bulgarialaiset omaksuivat suomalaisia kommunisteja nationalistisemmän linjan kuvatessaan itsensä bulgarialaisten perinteiden ja suurhenkilöiden seuraajina.⁴⁴ Samanlaisia yhtymäkohtia Suomessa heijastaa Raoul Palmgrenin vuoden 1948 *Suuri linja*, jossa hän kuvaa suomalaisen yhteiskunnan kehitystä kohti sosialismia A. I. Arwidssonin päivistä 1800-luvulta alkaen. Palmgrenin edustama lyhytikäiseksi jäänyt kansallinen kommunismi on kuitenkin ennemminkin poikkeus, sillä kommunistien pääsuuntaus kansallisuusaatetta käsitellessä pyrki ennemminkin irtautumaan ei-sosialistista henkilöistä kuin kuvaamaan kommunistit heidän työnsä jatkajina. Merkkihenkilöitä olivat ennemminkin Yrjö Sirolan ja O.V. Kuusisen kaltaiset sosialistit,⁴⁵ joista ei ollut aina helppoa muotoilla koko kansan sankarihahmoa. Tämä ilmentää osaltaan SKP:n ja SKDL:n laajentamista nakertaneet tiukat puhdasoppisuuden vaatimukset, jotka ulottuivat myös kansallissankareiden määrittelyyn. Toki asiaan vaikutti myös se, että Stalinin puhdistusten myötä sosialistisiksi kansallissankareiksi kelvanneet henkilöt, kuten esimerkiksi Edvard Gylling tai Kullervo Manner, olivat teloitettu tai heidän nimensä epäsuosiossa – monesti sekä että.⁴⁶

⁴² Sygkelos 2011, 95–97.

⁴³ Ks. Esim. Vapaa Sana 25.1.1945.

⁴⁴ Sygkelos 2011, 237.

⁴⁵ Ks. Esim. Vapaa Sana 6.12.1947. ”*Itsenäisyytemme luojia*” -esittelyssä ovat listattuna Yrjö Mäkelin, Yrjö Sirola, O.V. Kuusinen ja K.H. Wiik. Saarela 2015, 201–203.

⁴⁶ Ks. Esim. Rentola 1994, 43–44.

Kommunisteilla olivat omat veriuhrinsa jatkosodan aikana teloitettujen muodossa, mutta he muodostivat ennemminkin anonyymin joukon, jota kommunistit eivät juurikaan hyödyntäneet kansallisuusaatteensa määrittelyssä. Jatkosodan jälkeen kuitenkin kommunistisessa lehdistössä julkaistiin merkittävä määrä muistokirjoituksia teloitetuille, jotka ”kuolivat, jotta kansamme voisi elää vapaana.”⁴⁷ Bulgariassa kommunistit hyödynsivät samalla tavalla uhrauksien merkitystä oman poliittisen legitimitteettinsä lisäämiseksi.⁴⁸ Suomalaiset kommunistit kritisoivat porvarillista Suomea veriuhrin palvomisesta, mutta he itsekin hyödynsivät samoja käytäntöjä tarkoituksiaan palvellessaan.⁴⁹ Isänmaan puolesta henkensä uhraaminen on nationalismien lähes universaali piirre sen vetoavuuden ansiosta⁵⁰ – teko ilmentää syvää vakaumuksellisuutta ja kuolleita vastaan argumentoiminen katsotaan mauttomaksi.

Vaikka bulgarialaisten ja suomalaisten linjat erosivat monessa suhteessa toisistaan, molempia yhdistää se, että sodanjälkeisessä sanastossa käsitteitä kuten sosialismi ja proletariaatti ei juurikaan käytetä. Näiden sijaan kommunistit suosivat käsitteitä kuten demokratia ja kansa, mikä kertoo pyrkimyksestä luoda laajempaa pohjaa liikkeille. Niin Itä-Euroopassa kuin Suomessakin kommunistit asettivat sodan jälkeen tavoitteekseen saada taakseen laajan poliittisen rintaman, Suomessa SKDL:n, Tšekkoslovakiassa Kansallisen rintaman ja Bulgariassa Isänmaan rintaman muodossa.⁵¹ Kansallisuusaatteen omaksumista kannattaneet suomalaiset kommunistit selvästikin tiedostivat heihin kohdistuneen epäluulon, ja pyrkivät korjaamaan heistä muodostunutta kuvaa vetoamalla kansallisiin tunnuksiin.

Eräs näistä yhteisistä tunnuksista, joiden avulla sopivaa kansallisuusaatetta ryhdyttiin rakentamaan, oli itsenäisyyspäivä. Itsenäisyyspäivä toimii merkittävänä kansallismielisenä juhlana eräänlaisena kiintopisteenä, jonka avulla kommunistit jäsensivät suhdettaan kansallisuusaatteeseen. Täten kommunisteille oli olennaista korjata heihin liittyviä käsityksiä myös juhlapäivän kontekstissa. Esimerkiksi SKP:n aiempaa nihkeää suhtautumista itsenäisyyspäivän viettoon perustellaan kiihkoisänmaallisuutta

⁴⁷ Ks. Esim. Kommunisti 22.3.1945.

⁴⁸ Sygkelos 2011, 117.

⁴⁹ Vapaa Sana 14.3.1945.

⁵⁰ Özkirimli 2010, 108.

⁵¹ Sygkelos 2011, 91–92.

vastustavin perustein. Vuoden 1946 itsenäisyyspäivänä Työkansan Sanomissa julkaistussa kirjoituksessa todetaan, että

Työätekevä kansa ei kuitenkaan ole aikaisemmin varauksitta voinut yhtyä joulukuun 6 päivän viettoon Suomen itsenäisyydenpäivänä eikä ole halunnut olla mukana siinä propagandassa, jota tämän päivän merkeissä on harjoitettu.⁵²

Kirjoitus pyrkii osoittamaan, että kommunistien haluttomuus juhlistaa itsenäisyyspäivää ei niinkään ole johtunut heidän piittaamattomuudestaan isänmaataan kohtaan, vaan itsenäisyyspäivän vieton taantumuksellisesta luonteesta. Kommunistit jäsentelevät usein tämänkaltaisesti historiapolitiikkaansa kahden toisistaan poikkeavan isänmaallisuustulkinnan keinoin. Kommunisisessa isänmaallisuustulkinnassa, josta kirjoituksissa käytetään tyypillisesti käsitettä ”todellinen isänmaallisuus”, kansallinen ja kansainvälinen ovat harmonisessa, toisiaan täydentävässä suhteessa. Kiihkoisänmaallisuus, joka taas mielletään porvarilliseksi, johtaa vain kärsimykseen ja hävitykseen. Kommunistien kansainvälisyydessä ilmenee selvästi kuitenkin liikkeelle tyypillinen luokkatietoisuus, ja usein solidaarisuuden kohteena ovatkin tietyt edistykselliseksi kuvatut yhteiskuntaluokat, kuten teollisuustyöläiset, vapaamielinen älymystö ja luokkatietoiset talonpojat. Pankki- ja liikemiespiireissä ilmenevä kansainvälisyys, jota *Työkansan Sanomat* nimittää kosmopoliittisuudeksi, on taas työväenluokalle vierasta kotimaan vaihtoa oman edun nimissä.⁵³

Kansainvälistä ja kansallista yhdistelevä isänmaallisuus ilmenee myös suhteessa Neuvostoliittoon: kommunisteihin kohdistuneista syytöksistä liian läheisistä neuvostosuhteista huolimatta he eivät pyri sanoutumaan irti Neuvostoliitosta tai isänmaallisuuden käsitteestä, vaan sen sijaan integroivat nämä omaan tulkintaansa siitä. *Työkansan Sanomat* tiivistää asian seuraavasti:

Totta, minkään maan kehittyneet työläiset, edistykselliset talonpojat ja intellektuellit eivät kiellä yhteenkuuluvaisuuttaan Neuvostoliiton kanssa. Mutta tämä yhteenkuuluvaisuus on sopusoinnussa kaikkien maiden todellisten isänmaanystävien jaloimpien pyrkimyksien kanssa. Se on yhteenkuuluvaisuutta ja ystävyyttä sosialistisen valtion kanssa, joka jo luonnostaan on vapaa kaikista imperialistisista pyrkimyksistä, joka

⁵² *Työkansan Sanomat* 6.12.1946.

⁵³ Ks. Esim. *Työkansan Sanomat* 4.4.1947.

kunnioittaa ja puolustaa kansojen tasa-arvoisuuden ja itsemääräämisoikeuden periaatteita ja joka on maailmanrauhan uskollisin puolustaja ja lujin tukipylväs.⁵⁴

Vastaavanlaisen tulkinnan mukaan sotienvälisenä aikana Neuvostoliitosta käsin johdetun kommunistien internationaalinen vallankumoukseen kehottavien ohjeiden seuraaminen, jota SKP muiden kommunististen puolueiden tapaan teki,⁵⁵ ei ole isänmaan vastaista toimintaa, vaan ennemminkin sen todellisen edun palvelemista muiden kansojen edistyksellisten voimien kanssa. Kommunistisessa tulkinnassa isänmaan ja sitä hallinnoiva valtion edut ovat selvästi erotettuna toisistaan, joten Suomen valtiota vastaan toimiminen tulkittiin sotienvälisenä aikana olleen isänmaan edun mukaista.

SKP:n lehdistö pyrki havainnollistamaan tätä isänmaan ja valtion edut toisistaan erottavaa linjaa Venäjän vallan aikaisilla kuvauksilla. Esimerkiksi vuoden 1905 suurlakko, jossa työväen toiminta ansaitsi Suomelle eduskuntauudistuksen, vuoden 1917 itsenäistymisprosessi, sekä etenkin kesän 1917 valtalaki, jonka myötä eduskunta julistautui korkeimman vallan haltijaksi Suomessa, nousevat kirjoituksissa jatkuvasti esille niiden ollessa konkreettinen osoitus vasemmistolaisista itsenäistymispyrkimyksistä.⁵⁶ Isänmaallisuus näyttääkin usein kytkeytyvän kirjoituksissa pyrkimykseen siirtyä yhä parlamentaariseen suuntaan, mikä istuu puolueen toisen maailmansodan jälkeiseen legalistiseen linjaan – kun aktiivisen vallankumouspolitiikan sijaan kommunistit istuivat hallituksessa porvarillisten puolueiden rinnalla, muuttui olennaiseksi osoittaa kommunistien tukeneen parlamentaarisia hankkeita myös menneisyydessä.

Vaikka SKDL istuikin hallituksessa vuosina 1944–1948, antagonistinen suhde porvaristoon säilyi. Kommunistien tulkinta näyttää siltä kuin maailmassa taistelisi keskenään kaksi eri tulkintaa kansallisuusaatteesta: porvarillinen ”nationalismi”, jonka viholliseksi kommunistit julistautuvat, ja kommunistien oma ”isänmaallisuus”, joka palvelee suurten kansanjoukkojen intressejä. Kommunistien käyttämä termi *nationalismi* istuu hyvin modernistiseen tulkintaan nationalismista – kansakunnat ovat luotuja ja,

⁵⁴ Työkansan Sanomat 12.12.1945.

⁵⁵ Lebedeva et al. 2002, 40–41.

⁵⁶ Kommunisti 24.4.1945.

Benedict Andersonia mukaillen, kuviteltuja, tietoisien työn lopputuloksia.⁵⁷ Kommunistit katsovat, että ajatus kansakunnasta ja niiden roolista ”valittuna kansana” kumpuaa kapitalistien ja fasistien omia tarkoituksia palvelevasta tietoisesta työstä pyrkii usuttamaan kansat keskinäiseen vihanpitoon. Kommunistien tulkinnassa porvarillinen ”nationalismi” näyttäytyy epäautenttisenä luomuksena, jonka ainoana tarkoituksena on johtaa kansaa harhaan ja toimimaan vastoin omia intressejään, kun taas kommunistien oma ”isänmaallisuus” on puhdasta, pyyteetöntä ja ennen kaikkea autenttista isänmaan etujen palvelemista. Tässä suhteessa kommunistien valtavirta hahmottaa kansallisuusaatteen olevan modernistinen ilmiö, mutta vain osittain. Isänmaa, kansa ja kansanluonne ovat heille kuitenkin itsestäänselvyksiä, vain näiden lieveilmiöt näyttäytyvät heille ”nationalismina” – marxilaisin termein ilmaistuna kommunistien valtavirta näkee siis kansallisuusaatteen ylärakenteen eli kansallisuusaatteen aiheuttamat negatiiviset lieveilmiöt, mutta perusta, eli kansallisuusaatteen peruskomponentit, on heille kyseenalaistamaton itsestäänselvyys.

Kommunistien retoriikka pitää tässä suhteessa sisällään nationalismin primordialistisen tulkinnan, joka katsoo kansallisuuden kuuluvan ihmisen syvimpiin piirteisiin – kaikilla on kansallisuus, kansoilla on omat piirteensä ja kansoilla kuuluu olla omat maansa ja omat oikeutensa.⁵⁸ Kansallisuus määrittää siis hyvin voimakkaalla tavalla maailmanjärjestystä. Hertta Kuusisen kansallisuusaatetta kannattanut linja ilmentää tätä hyvin:

Älkäämme vilkuilko liiaksi länteen tai itään. Meidän on tässäkin vaiheessa pysyttävä uskollisina omalle perusluonnollemme. Täytyy olla löydettävissä eurooppalaisen sosialismin suomalainen muunnos, jokin nimenomaan suomalaisten perinteitten ja suomalaisen kansanluonteen edellyttämä 1940-luvun yhteiskuntamuoto.⁵⁹

Tällaisesta tekstistä olisi 1930-luvun Neuvostoliitossa saanut kuolemantuomion nationalismin levittämisestä,⁶⁰ mutta toisen maailmansodan lopulla ja sen jälkimainingeissa vahvan kansallismielisellä linjalla oli myös Neuvostoliiton tuki. Konsultoidessaan Liittoutuneiden Valvontakomission johtajaa Andrei Ždanovia Yrjö

⁵⁷ Pakkasvirta 2005, 70–74.

⁵⁸ Özkirimli 2010, 49–52.

⁵⁹ Vapaa Sana 9.4.1945.

⁶⁰ Ks. Esim. Rentola 1994, 55–56.

Leino ja Hertta Kuusinen saivat ohjeeksi, että kommunistien oli ”pudotettava porvaristo lempihevosekseen”, eli otettava siltä kansallisuusaatteen monopoli pois.⁶¹ Juuri tällaisilla lausunnoilla sitä yritettiin tehdä.

Kaksijakoinen isänmaallisuuden tulkinta voidaan nähdä heijastumana marxilaisuuteen kuuluvasta väärän tietoisuuden ajatuksesta, jonka mukaan ideologiset, institutionaaliset ja aineelliset tekijät sumuttavat työväenluokkaa, peittäen kapitalistisen yhteiskunnan riistoluonteen alle. ”Valheellinen isänmaallisuus” on porvariston keino saada työväenluokka palvelemaan kapitalistista yhteiskuntaa, ajautuen kauemmas omien etujensa ajamisesta. Väärä tietoisuus näkyy myös selityksessä sille, miksi suomalaiset olivat taistelleet Neuvostoliittoa vastaan. Kommunistisen aatteen näkökulmasta oli kaikkea muuta kuin otollista, että suomalaiset työmiehet olivat tarttuneet aseisiin sosialismin emämaata vastaan, mutta ei ollut kuitenkaan kannattavaa vieraannuttaa laajaa potentiaalista kannattajakuntaa syyttämällä sitä epäisänmaallisuudesta, vaan oli sen sijaan edullisempaa siirtää vastuu sodista Suomen valtiojohton niskoille ja sen valheiden niskoille. Suomalaisten kommunistien linja muistuttaa vahvasti länsiliittoutuneiden Saksan läntisillä miehitysalueilla samassa hengessä toteuttamaa Entnazifizierungsprosessia, jossa syyllisyys sodasta langetettiin natsijohdon niskoille läntisten alueiden nopeaa integroimista varten.⁶² Itäisellä miehitysalueella puolestaan puhuttiin antifasistisesta vallankumouksesta, jossa demokraattinen kansa nousi hitleriläisiä vastaan. Siinä missä kylmän sodan orastavat blokit tarvitsivat itselleen liittolaisia, sotilaita ja markkina-alueita, tarvitsivat suomalaiset kommunistit äänestäjiä, jäseniä ja joukkovoimaa taakseen. Työkansan Sanomat summaa kansan synninpäästön seuraavasti:

Suomenkin työväki osattiin propagandatempuilla ja valtalain pakkokeinoilla johdattaa sellaiseen pimeyteen, että suuri osa siitä uskoi aivan vuoren varmasti taistelevansa ainoastaan isänmaansa vapauden puolesta, vaikka se tosiasiallisesti oli valjastettu Saksan imperialistien sotavankkurien eteen.⁶³

Kommunistien näkemyksen mukaan toisen maailmansodan aikana kansan suurten joukkojen ääni oli vaiennettu ja valtio oli luonut kuvan valheellisesta yksimielisyydestä sodassa Neuvostoliittoa vastaan. Taantumusporvarioiden manipulointi oli onnistunut

⁶¹ Nevakivi 1995, 94.

⁶² Stone 2014, 51–53.

⁶³ Vapaa Sana 14.11.1944.

levittämään valheellisesti kansalliskiihkoa myös tavallisten kansalaisten keskuuteen. *Työkansan Sanomien* mukaan tosiasiallisesti suomalaiset haluavat rauhaa ja ystävälliset suhteet naapurimaansa kanssa, ja mahdollisuus siihen on tarjoutunut vasta Neuvostoliiton voiton jälkeen.⁶⁴ Kommunistit sälyttävät vastuun sodasta pitkälti siis Suomen sodanaikaisen valtiojohdon niskoille, väittäen kansan olleen pitkälti sotaa vastaan tai tulleen huijatuksi sitä kannattamaan. Kansan vapauttaminen syyllisyydestä poliittisen johdon kustannuksella realisoituikin vuosina 1945–1946 käydyssä sotasyllisyysoikeudenkäynnissä, jossa tuomittiin Suomen jatkosodan aikaista poliittista johtoa vankeusrangaistuksiin.

Ajatusta korruptoidusta kansallismielisyydestä ja väärästä tietoisuudesta voi myös jäsenellä Benedict Andersonin virallisen nationalismin käsitteen avulla. Andersonin mukaan 1800-luvun suurvallat omaksuivat kansallisuusaatteen omaa valtaa lujittaakseen, mutta antoivat sille sen populaarin sisällön sijasta ”virallisen” sisällön, joka palveli valtaeliitin tarkoituksia laajemman kansan autenttisen kansallismielisyyden sijaan.⁶⁵ Esimerkiksi Raoul Palmgrenin näkemyksessä suomalainen porvaristo omaksui kansallismielisyyden omakseen 1800-luvulla, mutta vähitellen muuttivat sen sisällön estääkseen aidon kansanvallan muotoutumisen:

Sivistyneistö siirtyy melkein kokonaisuudessaan taantumuksen puolelle. Suomen itsenäisyys oli toteutunut työväenliikkeen raunioilla, ja tulos oli sen mukainen. –Suurella vuosisadalla oli kulttuuri ollut kansanläheistä, liittynyt kansan syvien kerrosten jatkuvaan yhteiskunnalliseen nousuun. Itsenäisyysajalla kulttuuri kapitalistisoituu, kaavoittuu, monopolisoituu, irrottuu kansasta, muodostuu aseeksi kansaa vastaan.⁶⁶

Palmgrenin kuvauksessa tiivistyy käsitys siitä, että taantumuksellinen porvaristo oli vienyt työväenluokalta tulevaisuuden, jota se oli vuosisadan rakentanut — Historia ikään kuin siirtyi kulkemaan väärille raiteille Suomen itsenäistymistä seuranneiden tapahtumien, etenkin sisällissodan, myötä. Osoituksena tästä paremmasta polusta, jonka taantumukselliset Suomelta epäivät, Palmgren ja kommunistit usein esimerkiksi

⁶⁴ *Työkansan Sanomat* 5.12.1947.

⁶⁵ Anderson 2006, 85–87.

⁶⁶ Palmgren 1976, 205.

punaisen kansanvaltuuskunnan valtiosääntöehdotus, jonka oli määrä taata kansalaisille laajat poliittiset vaikutusmahdollisuudet.⁶⁷

Samassa virallisen nationalismin ajatuksessa heijastuu kommunistien selvä alemmuudentuntoisuus ja heidän käsityksessään altavastajaan asema siinä, että he ovat kansan kanssa vastustamassa todellista valtaa kontrolloivaa eliittiä – suomalaiset kommunistit eivät vierastaneet populismin ikiaikaista narratiiveja, vaan valjastivat sen osaksi rintamanrakennustaan. Altavastajaan asema oli kuitenkin myös tosiasiallinen, jos heidän asemaansa verrataan kansainvälisen kommunismin tilanteeseen. Huolimatta siitä, että kommunistit olivat vuosina 1944–1948 osana hallitusta, ei heidän asemansa ole verrattavissa itäisiin toveripuolueisiinsa vaikutusvallassa. Bulgariassa ja Tšekkoslovakiassa kommunistit rakensivat virallisen nationalismin kertomusta ja siihen vedoten pystyivät osoittamaan kulloisenkin vihollisen.⁶⁸ Suomessa taas kommunistit pyrkivät rajallisen valtansa puitteissa horjuttamaan virallista nationalismia, jonka he tulkitsivat valkosuomalaiseksi taantumukselliseksi hegemoniaksi.⁶⁹ Kommunistien nationalistinen retoriikka onkin tässä suhteessa selvän alemmuudentuntoista ja ennemminkin oman linjansa määrittelyä sijaan kommunistien piirissä keskityttiin ennen kaikkea vastakuviin kansallisuusaatteellisessa sisällönrakennuksessa. Ehkä tässä suhteessa kommunistijohto oli myös varovainen, ollessaan tietoinen Stalinin 1930-luvun puhdistuksista, jossa myös suomalaisia kommunisteja teloitettiin valtava määrä nationalismin varjolla;⁷⁰ vaikka Neuvostoliiton puolelta kansallismielistä retoriikkaa rohkaistiin toisen maailmansodan aikana ja sen jälkeisissä pyörteissä, oli kommunistisen liikkeen suunta ailahteleva ja arvaamaton, minkä etenkin SKP:n johto varmasti tiedosti. Ei ollut siis kannattavaa asettaa omaa päätään pölkylle jäykillä linjauksilla, vaan keskittyä kommunistisen liikkeen pysyvään ja muuttumattomaan tekijään: porvariston kritisoimiseen.

⁶⁷ Palmgren 1976, 201–202.

⁶⁸ Sygkelos 2011, 95–96.

⁶⁹ Artikkeleita luokkasodan 30-vuotispäivän johdosta. Päiväämätön, todennäköisimmin vuoden 1947 lopulta. 1D1 SKDL valistusjaosto. Hd juhlat. C. juhlat 1944–1948. Kansan Arkisto.

⁷⁰ Rentola 1994, 58–59.

2.3 Mikä on oikeaa kansallisuusaatetta?

Tulkinta siitä, että nationalismi oli vain pieni osa suurta dialektisen materialismin kehitystä, johti kommunistien tulkinnassa usein siihen, että kansallisia kysymyksiä pidettiin melko vähäarvoisina isossa osassa SKP:n johtoa. Vaikka SKP ja SKDL usein julistivatkin, että kansallisuusaatteelle tuli antaa uusi edistyksellinen sisältö, oli kommunistien piirissä melko vähän kiinnostusta asian edistämiseen, joten keskustelu kansallisuusaatteen ympärillä jäi tyypillisesti pyörimään porvariston kiihkoisänmaallisuuden ja valheiden ympärille.⁷¹ Tässä suhteessa oli helpompaa keskittyä poliittisten vastustajien kritisoimiseen kuin omien keskinäisten ristiriitojen ja erimielisyyksien selvittämiseen.

Riippumatta kulloisistakin poliittisista virtauksista, viholliskuvat olivat aina olennainen osa kommunistista ulosantia, minkä takasi aatteeseen keskeisesti sisältyvä vastakkainasettelu omistavan ja työtätekevän luokan välillä. Luokat ovat taistelussaan kytkeytyneitä toisiinsa hyvin tiiviillä tavalla, sillä työväenluokan menestys on sidottu porvariston syrjäyttämiseen. Suomalaiset kommunistit eivät tässä mielessä eroa laajemmasta kommunistisesta liikkeestä porvariston viholliskuvan keskeisyydessä.

Viholliskuvat ovat keskeinen osa myös Raoul Palmgrenin ajatuksille kansallisesti kommunismista. Vuoden 1948 teoksessaan *Suuri linja*, Palmgren pyrkii luomaan vuoden kansalliselle kommunismille kertomuksen 1800-luvun alusta kirjoitushetkeen. Palmgren kuvaa suomalaisen kansallisuusaatteen olleen ennen kaikkea työväenliikkeen edistämä asia, joka joutui Suomen itsenäistymisen tapahtumien yhteydessä porvariston korruptoimaksi sisäänpäin kääntyneeksi kiihkoiluksi: ”...ahtaaksi kansalliseksi suvaitsemattomuudeksi, patenti-isänmaallisuudeksi, poliittisesti tarkoitusperäiseksi heimoharrastukseksi, suursuomalaiseksi lilluputti-imperialismiksi.” Palmgrenin mukaan kansallisuusaatteen uusi edistyksellinen sisältö tulisi jäsentää ennen kaikkea suomalaisten 1800- ja 1900-luvun alun suomalaiskansallisilta ajattelijoilta ”...sen alkuperäisessä,

⁷¹ Ks. Esim. Rentola 1997, 9–10.

puhtaassa muodossa, sovellettava se tähän päivään, tehtävä siitä kansan kaikkien edistyksellisten kerrosten yhdistäjä.”⁷²

Palmgrenilla kuten muillakin kommunisteilla on havaittavissa kaksi päänarratiivia porvarilliselle nationalismille ja sen luonteelle, jotka nousevat esiin kontekstista ja käyttötarkoituksista riippuen. Ensimmäisessä näistä porvarillinen nationalismi näyttäytyy ikään kuin sumuverhona, jonka tarkoituksena on johtaa tavallista kansaa harhaan omien intressiensä palvelemiseksi. Tämä logiikka ilmenee Palmgrenin siteeratessa punaisissa ja SKP:ssä sotien välissä vaikuttanutta Yrjö Sirolaa: ”Mahtaisikohan tässä olla jotakin niille, jotka miltei unohtaen kaiken muun, nyt kaiuttaa sanaa kansallisuus niin äänekkäästi kuin haluttaisi sen kaikuun jotain muuta hukuttaa...” Toisin kuin kommunistien tulkinta isänmaallisuudesta, ”...joka ei ole ristiriidassa kansainvälisyyden ja yleisen ihmisveljeyden kanssa.”, porvarillinen nationalismi on luotu vastakkainasettelua varten.⁷³

Tässä narratiivissa porvaristo näyttäytyy katalana, pahantahtoisena juonittelijana, jolla ei ole mitään autenttisia tunteita isänmaataan kohtaan, vaan käyttää kansan isänmaanrakkautta hyödykseen pääoman etua edustaessaan. Tämänlaisessa käsityksessä porvaristo syyllistyy ensinnäkin valehtelemiseen kansan harhaan johtamisessa, mutta samanaikaisesti se myös luo porvaristosta kuvan nihilistisenä joukkona, joka on valmis edistämään sen itsekkäitä etuja kulloinkin palvelevia arvoja.

Toinen narratiivi sen sijaan kuvastaa porvarillisen nationalismin karun yksinkertaisena kiihkoiluna, joka heijastaa porvariston alennustilaa. Toisin kuin sosialistinen isänmaallisuus, joka on sisällöltään korkeampitasoista ja kansan todellisia intressejä palveleva aate, on porvaristinen nationalismi kansasta vieraantunut pseudotieteellisten rotuteorioiden ja ksenofobian syövyttämä ideologia.⁷⁴ Vastustaja on siis samaan aikaan sekä viekas juonittelija että vouhottava typerys. Tässä suhteessa kommunistien viholliskuva ei ole kuitenkaan tavattoman poikkeuksellinen menneisyyden vertauskohdista. Esimerkiksi kansallissosialistisessa propagandassa juutalaiset kuvattiin

⁷² Palmgren 1976, 206, 211

⁷³ Palmgren 1976 192–194.

⁷⁴ Ks. Esim. Työkansan Sanomat 14.3.1946.

usein sekä viekkaina manipulaattoreina että kyvyttöminä ali-ihmisinä.⁷⁵ Kyseisten narratiivien yhdistäminen on viholliskuvan muodostamisessa hyödyllistä – se ensinnäkin luo käsityksen välittömästä uhkasta, joka vaatii omien rivien tiivistämistä ja aktiivista toimintaa vaaran voittamiseksi — kapitalistit eivät luovu juonistaan, ellei työväenluokka heitä siihen pakota. Samanaikaisesti se kuitenkin hyödyntää vastustajan sivistymättömyyden kuvauksia luodessaan käsityksen vihollisesta, joka on yksinkertaisena typeryksenä lyötävissä, ja oman sisäryhmän alapuolella.

Vaikka Palmgren pyrkii luomaan kansallisuusaatteelle sisältöä, hän kuitenkin päätyy muodostamaan konkreettista identiteettiä kansalliselle kommunismille ennen kaikkea negaation kautta – porvariston paheellisuuden kuvauksilla hän pyrkii kuvaamaan oman puolensa hyveellisyyttä, mutta ei varsinaisesti onnistu määrittelemään aktiivista sisältöä uudentalaiselle kansallismielisyydelle. 1800- ja 1900-luvun ajattelijoiden kirjoitusten soveltaminen kirjoitushetkeen jäi Palmgrenille kehitysvaiheeseen, kun aktiivinen kansallinen kommunismi jäi kuitenkin lyhytikäiseksi 1940-luvun ilmiöksi Neuvostoliiton alkaessa kylmän sodan blokkien muodostuessa tiivistää etupiiriään, johon tämänkaltainen kansallisuusaate istui huonosti. Raoul Palmgren, joka oli jo 1930-luvun lopulla O.V. Kuusiselta toimeksiannokseen kirjoittaa *Suuren Linjan*, oli se julkaisuhetkellään jo pahasti poissa toivotulta linjalta.⁷⁶ Tästä huolimatta sama kaava säilyi jatkuvana – kommunistien *isänmaallisuus* oli luonteeltaan primordialistista, porvariston *nationalismi* modernistista.

Suuri linja ei siis onnistunut paikkaamaan ongelmaa, joka kommunisteilla oli kansallisuusaatteen kanssa: kommunistit jäsensivät merkittävän osan aatteellisista näkemyksistään marxismin klassikoista, mutta kansallisuusaatteen suhteen tilanne oli kuitenkin ongelmallinen, sillä Neuvostoliiton ja laajemman marxismin jättämä perintö oli määrältään vähäinen ja sisällöltään ristiriitainen. Tutkijat ovat eri mieltä siitä, kuinka paljon Marx ja Engels keskittyivät työssään nationalismiin,⁷⁷ vaikka valtavirta ajatteleekin, että he sivuuttivat sen järjestelmällisen käsittelyn. Selvää kuitenkin on, että taloudelliset seikat olivat kansallisuusaatteeseen verrattuna etusijalla, mikä heijastuu

⁷⁵ Ks. Esim. Mazower 1998, 162–165.

⁷⁶ Rentola 1997, 55.

⁷⁷ Ks. Esim. Benner 1995, 1–14.

myös tarkasteluajankohdan kommunistien asenteisiin: nationalismi on monien kommunistien tulkinnassa luokkayhteiskunnan ja taloudellisten ristiriitojen ilmentäjä, ei niinkään varsinainen ilmiö itsessään.

Esimerkiksi SKP:n Tuure Lehén ilmentää tätä keväällä 1949 Akateemisen Sosialistiseuran tapahtumassa pitämässä luennossaan. Lehénin mukaan Marx ajatteli, että kansallisuuskysymystä ei saa erottaa laajemmasta yhteiskunnallisesta yhteydestä, ”ihmiskunnan historian kehityssuunnasta”. Huolimatta siitä, että Lehénille kansallisuusaate on yhteiskunnan materialististen olosuhteiden määrittelemä ilmiö, ei hän pidä sitä kuitenkaan negatiivisena tekijänä. Hän luonnehtii kansallisuusaatteen syntyneen porvariston aatteena, kun feodaaliyhteiskunnasta siirryttiin kapitalistiseen järjestelmään. Siitä huolimatta, että aate olikin alkujaan porvarillinen Lehén toteaa:

Se seikka, että kansallisuusaate syntyi nousevan porvariston aatteena, ei missään määrin estä meitä, sosialistisen maailmankatsomuksen kannattajia, näkemästä sen suurta, edistyksellistä merkitystä. Tuskin kukaan on voimakkaammin kuin Karl Marx tähdentänyt sitä vallankumouksellista ja edistyksellistä osaa, jota kapitalismi on alkuaikoinaan ihmiskunnan kehityksessä esittänyt.⁷⁸

Lehén pitää kansallisuusaatetta positiivisena ilmiönä, mutta katsoo sen vääristyneen kapitalismin taantumuksen myötä. Tässä suhteessa Lehén on poikkeuksellinen kommunisti, sillä hän tunnustaa nationalismin olevan modernistisen ilmiö, mutta ei pidä modernistisia piirteitä kuitenkaan negatiivisena asiana, vaan korostaa niille annetun sisällön merkitystä.⁷⁹

Lehénia yhdistää kuitenkin muiden kommunistien kanssa ajatusrakennelma, jonka avulla he pyrkivät ratkaisemaan marxismille tyypillisen jännitteen kansallisen ja kansainvälisen välillä: jos kansallisuusaatteelle saadaan muodostettua oikeanlainen sisältö ruohonjuuritasolla, palvelee se kommunistista aatetta myös kansainvälisesti. Usein kommunistisessa tulkinnassa mukaan nationalismi oli siis positiivinen asia oikean sisällön saadessaan. Koska kommunistit omassa tulkinnassaan palvelivat Suomen kansaa,

⁷⁸ Työkansan Sanomat 29.3.1949.

⁷⁹ *ibid.*

oli tällöin kansallinen etu myös kommunismin etu, ja suomalaisen kommunismin etu oli puolestaan kansainvälisen kommunismin etu. Tällöin nationalismi ei ollut ristiriidassa kommunistisen internationalismin eikä kommunismin siirtymisen kanssa. Kommunistien katsantokannassa porvaristo oli luonteeltaan kansainvälistä ja isänmaatonta, mutta se hyödynsi etujaan tavoitellessaan ksenofobiaa. Myös kommunistien viholliskuvissa ksenofobia näytteli roolia, mutta kommunistinen ksenofobia ei kuitenkaan ollut luonteeltaan etnistä vaan ideologista. Siinä missä suomalaiselle nationalismille vihollinen oli ryssä, kommunistien vihollinen oli ensisijaisesti luokkasidonnainen; kosmopoliitti, isänmaastaan vieraantunut kapitalisti ja kansan isänmaallisuutta hyväksikäyttävä fasisti, kaikki olivat kommunistisessa katsannossa suurpääoman, eivät isänmaansa, palvelijoita. Luokkaideologiasta huolimatta vastakkainasettelu oli luonteeltaan nationalistista, sillä vastakkain olivat ”elinjuuriaan ja peruspyrkimyksiään puolustava kansa” ja ”juurettomat kosmopoliitit” – kansallinen ja kansainvälinen.⁸⁰

⁸⁰ Baltiiski 1950, 12.

3. Neuvostoliitto ja kansallisuusaate

3.1 Neuvostoliitto: ystävä, esimerkki ja opettaja

Astuessaan laillisen politiikan maailmaan, SKP määritteli ulkopoliittisen linjansa perustuvan ystävällisten suhteiden luomiseen Neuvostoliiton kanssa.⁸¹ Toisen maailmansodan jälkeisenä aikana Stalinin henkilökultti ja Neuvostoliiton ylistäminen olivat korkeimmillaan, joten näiden merkitys heijastui myös kansallisuusaatteen piiriin; Neuvostoliitto toimi käytännön esimerkkinä maasta, jossa vallitsi edistyksellinen kansallisuusaate ja Stalinilta saadut opit olivat metodi näiden saavuttamiseen.

Kommunistien kirjoituksissa on havaittavissa selkeä pyrkimys luoda maasta kuva myös moraalisenä esimerkkinä ystävällismielisen suurvallan lisäksi; SKP:n neuvostoliittolaisia käsittelevissä kirjoituksissa tiivistyvät isänmaanrakkauden, kansainvälisyyden ja demokraattisuuden hyveet,⁸² joita kaikkien tulisi seurata. Neuvostoliiton suhteiden ylläpitäminen ei tarjonnut Suomelle vain pragmaattista hyötyä rauhan ja ulkomaankaupan muodossa, vaan myös esimerkin paremmasta tavasta olla ja elää. Ottaen kuitenkin huomioon, että Suomen ja Neuvostoliiton sotienvälisen ajan kylmät suhteet olivat kulmineituneet kahteen sotaan, oli neuvostovaltiosta vaikea luoda kuva ystävällismielisenä naapurina. Tämä ei kuitenkaan estänyt SKP:tä yrittämästä.

Suomen itsenäistymisen tapahtumat saavat ymmärrettävästi paljon huomiota Neuvostoliiton merkityksen korostamisessa, sillä olivathan Leninin johtamat bolševikit ensimmäisinä tunnustaneet Suomen itsenäisyyden. Kommunistit pyrkivät kuvaamaan Neuvostoliiton myöntämän itsenäisyyden tunnustuksen osoituksena sen myötämielisyytenä pieniä kansoja kohtaan. Rakentaakseen historiapoliittista pohjaa Neuvostoliiton ja Suomen tiiviille suhteelle *Työkansan Sanomat* siteeraa eduskunnan 22.12.1917 Venäjän Perustavalle Kokoukselle lähettämää kirjelmää, joka on kuin SKP:n puolueohjelmasta lainattu:

⁸¹ Upton 1970, 160–161.

⁸² Vapaa Sana 7.11.1944.

...Tärkeätä on sille (Suomen kansalle) saada olla läheisessä vuorovaikutuksessa aineellisen ja henkisen elämän eri aloilla lahjakkaan Venäjän kansan kanssa. Näillä edellytyksillä itsenäisestä, kansanvaltaisesta Suomesta ei voi olla mitään haittaa eikä vaaraa nyt kansain vapauden ylevää periaatetta toteuttavalle Venäjän kansalle.⁸³

Siteeraamalla eduskunnan kirjelmää artikkeli pyrkii osoittamaan Neuvostoliiton ja Suomen siteen ulottuvan Suomen itsenäistymisen aikoihin, sotienvälisen vihanpidon ajan ollessa ennemminkin Suomen taantumuksellisen johdon aiheuttama poikkeama kansojen väliseltä yhtenäisyydeltä, joka vallitsi ennen valkoisen Suomen valtaa.

Kommunistien kirjoitusten perusteella he selvästi tiedostivat, että Suomessa suhtauduttiin laajalti epäluuloisesti Neuvostoliittoa kohtaan ja pelättiin sen miehittävän Suomen.⁸⁴ Oikoakseen kansalaisten pelkoja SKP:n politbyroon jäsen Kauko Heikkilä pyrkii osoittamaan, että Neuvostoliitto kunnioittaa kaikkien maiden itsenäisyyttä kuvailemalla Suomen itsenäistymisen ajan ja Venäjän vallankumousten tapahtumia:

[Toisin kuin Aleksandr Kerenskin väliaikainen hallitus,] Neuvostoliitto noudatti sitä vastoin toisenlaista kansallisuuspolitiikkaa. Nuoren Neuvostovallan ensimmäisiä toimenpiteitä oli bolsheviikkien kansallisuuskysymyksen periaatteiden mukaisesti, Suomen itsenäisyyden tunnustaminen. Stalinin ehdotuksesta [bolsevikkijohto] hyväksyi päätöksen Suomen itsenäisyyden tunnustamisesta (...) minkä päätöksen Neuvostohallitus Leninin allekirjoittamalla dekreetillä vahvisti.⁸⁵

Heikkilä tiedostaa, että suomalaisten skeptinen suhtautuminen Venäjää kohtaan ei ole historiaa tarkastellessa perusteetonta, mutta esittää kuitenkin maiden välisten suhteiden muuttuneen ratkaisevasti tsaarinvallan ja myöhemmin Kerenskin hallinnon korvautuessa neuvostojärjestelmällä. Heikkilän mukaan Neuvostoliiton luonteenomainen piirre on kansojen itsenäisyyden tukeminen, joten sortotoimet eivät ole osa sen politiikkaa.⁸⁶

⁸³ Työkansan Sanomat 6.12.1946.

⁸⁴ Haataja 1988, 18.

⁸⁵ Kommunisti 4.12.1945

⁸⁶ *ibid.*

Heikkilän kirjoitus havainnollistaa myös toista kommunistien historiapolitiikassa ilmenevää piirrettä, Neuvostoliiton johtajan Stalinin korostunutta asemaa Suomen itsenäisyyden edistäjänä. Suomen itsenäistymistä koskevassa modernissa historiankirjoituksessa Stalinille ei anneta samanlaista roolia itsenäistymisen tapahtumissa Leninin sen sijaan korostuessa.⁸⁷ On kuitenkin ymmärrettävää miksi kommunistit halusivat luoda Stalinista positiivisen kuvan, sillä hän johti yksinvaltaisesti Neuvostoliittoa ja häneen henkilöityi merkittävä osa suomalaista neuvostovastaisuutta.

Jos kansallisuusaatteen sisällön määrittelemisessä menneisyydestä valikoidaan asioida muistettavaksi, niin yhtä määrin se on myös asioiden tietoista unohtamista. Etenkin Neuvostoliiton tapauksessa unohtamista harjoitettiin kiivaasti, eikä syyttä — talvisota iskee särön Neuvostoliiton, tsaarin Venäjältä poikkeavaan, rauhanomaisen naapurin kuvaan. Pääsuunta talvisodan käsittelyssä on asiasta vaikeneminen, sillä jatkosota oli ymmärrettävästi historiapolitiiselta arvoltaan Neuvostoliiton aloittamaa hyökkäyssotaa hyödyllisempi; Tässä suhteessa kansallisuusaatteen sisältöä määritteli yhtäläisesti asioiden muistaminen kuin niiden unohtaminenkin. Talvisotaan viitataan lähinnä yhteydessä jatkosotaan, toisena sotana Neuvostoliittoa vastaan, paneutumatta sen syihin. Kun talvisotaa käsitellään, tavallisesti Suomea syytetään lännen sillanpääasemana toimimisesta Neuvostoliittoa vastaan, mikä pakotti Neuvostoliiton turvaamaan oman etupiirinsä. Esimerkiksi Tuure Lehénin mukaan talvisota oli ”pitkäaikaisen neuvostovastaisen miekankalistelu- ja valloitusseikkailupolitiikan hedelmiä.”⁸⁸

Talvisota oli vaikea asia myös liikkeen sisäisesti. Taisteleminen Suomen puolella oli este etenemiselle SKP:n sisällä pitkään.⁸⁹ Silti merkittävä osa etenkin kommunistien nuoremasta polvesta oli taistellut Suomen puolella sosialismin emämaata vastaan. Talvisodasta muodostui suomalaiselle kansallisuusaatteelle merkittävä tekijä, joka havainnollisti sisällissodan jälkeen tapahtunutta kansallista eheytymistä, mutta kommunistit eivät pystyneet asiaa käsittelemään. Vaikka varsinaista ”asevelikommunismia” ei koskaan muotoutunut, eikä sille ollut koskaan varsinaista mahdollisuutta edes syntyä aatteellisesta näkökulmasta neuvostosuhteiden, SKP:n

⁸⁷ Kts. Esim. Jussila et al. 2009, 103–105

⁸⁸ Lehén 1953, 9–10.

⁸⁹ Rentola 1992, 84–85.

puoluejohdon tiukan linjan ja kommunismin aatteellisen pohjan johdosta, niin rivijäsenten ja -kannattajien elämäkokemuksia se kuitenkin jäi määrittelemään sekä muodostui pinnan alla kyteneeksi tekijäksi johdon ja kentän välille. Veli-Pekka Leppäsen mukaan SKP:n johdon vaihdos vuonna 1966 heijasti tätä siirtymää Ässärykmentin kersantti Aarne Saarisen astuessa puolueen ruoriin.⁹⁰

Suomen ja Neuvostoliiton toisen maailmansodan aikaisista konflikteista, jatkosota saakin selvästi enemmän huomiota. Syy on ymmärrettävä: historiapoliittisesta näkökulmasta jatkosota oli kommunisteille merkittävästi hedelmällisempi konflikti, sillä Suomi oli sodassa hyökkäävä osapuoli ja vieläpä kansallissosialistisen Saksan rinnalla, kun taas talvisota alkoi Neuvostoliiton hyökkäyksestä. Jatkosota on yksi kommunistien tukipilari Neuvostoliiton suhteiden määrittelyssä. Etenkin kommunistien Neuvostoliiton armollisuudeksi tulkitsema syyskuun 1944 Moskovan välirauhansopimus nousee toistuvasti esille. SKP:n puheenjohtaja Aimo Aaltonen pyrkii vakuuttamaan lukijoitaan painavin sanankääntein:

Kukaan ei voi myöskään kiistää sitä tosiasiaa, etteikö Neuvostoliitto olisi voinut – kostaakseen maahantunkeutumisen – tuhota ja hävittää täällä mielin määrin. Mutta se ei tehnyt sitä siksi, että **SOSIALISMIN MAA EI HARJOITA KOSTOPOLITIIKKAA, SE EI HALUA RIISTÄÄ, EIKÄ RYÖSTÄÄ KETÄÄN.**⁹¹

Aaltonen painottaa vahvasti Neuvostoliiton haluttomuutta kostaa Suomelle, mikä ilmentää maassa vallinnutta skeptistä mielialaa – Jos argumentointi Neuvostoliiton myötämielisyyden puolesta alkaa vakuutuksella sen haluttomuudesta riistää tai ryöstää, maiden suhteet todella ovat pohjamudissa. Aaltosen kirjoituksen kylmät lähtökohdat eivät kuitenkaan ole ollenkaan perusteettomia, sillä jatkosodan jälkeen Suomessa todella oli laajalle levinnyt pelko Neuvostoliiton tulevasta miehityksestä, jota Valvontakomission Suomeen saapumisen uskottiin enteilevän.⁹²

⁹⁰ Leppänen 1999, 12–13.

⁹¹ Kommunisti 23.11.1944.

⁹² Haataja 1988, 18.

Aaltosen kirjoitus ilmentää miten heikolta pohjalta kommunistit aloittivat työnsä Neuvostoliiton suhteiden kehittämisen näkökulmasta. Kääntyen tulevaisuuteen hän kuitenkin kirjoittaa:

”Neuvostoliitto piti vain huolen siitä, että fascistiset maahantunkeutajat tulivat karkoitetuiksi, antaen samalla rauhan ja demokratian ystäville mahdollisuuden astua maan valtiollisen elämän johtoon. Kaikkia edistyksellisiä voimia velvoittavana tehtävänä on nyt fascismin lopullinen nujertaminen ja kansanvallan pystyttäminen tässä maassa.”⁹³

Aaltonen pyrkii tekemään pesäeroa menneen ja nykyhetken välillä todeten, että kirjoitushetkeä edeltäneet hallitukset eivät kannattaneet rauhaa tai demokratiaa toisin kuin nykyinen, jonka osana kommunistit olivat. Tämä toki ohittaa tiedon siitä, että jo vuonna 1943 muodostettu Edwin Linkomiehen hallitus oli tiedustellut Neuvostoliitolta rauhanehtoja.⁹⁴ Suomen sodanjälkeisessä, haastavassa tilanteessa sodanaikaisten hallitusten kritisointi ei kuitenkaan ollut vaikeaa, vaan ennemminkin hedelmällinen tapa kanavoida äänestäjien muutoshalua kommunistien vallan kasvattamiseen.

Jatkosota, ja etenkin sen lopputulos, näyttäytyvät Aaltosen kirjoituksessa eivät vain erotuksena vanhan ja uuden politiikan välillä, vaan myös uutena, positiivisena mahdollisuutena Suomelle. On ymmärrettävää, miksi kommunistit halusivat kuvata jatkosodan kyseisellä tavalla – He saivat tuntea sen vaikutukset siirtymällä maanalaisesta henkijieverissä kituuttavasta puolueesta suoraan hallituspuolueiden riveihin. Ei siis mikään ihme, että kommunistit olivat kiitollisia Neuvostoliittoa kohtaan ja heidän näköalansa toiveikkaat tulevaisuuden suhteen. Tämä toiveikkuus heijastui myös kansallisuusaatteeseen niin, että Neuvostoliitto nähtiin armollisena maata kohtaan, joka oli rikkonut sitä vastaan jatkosodassa. Koska Neuvostoliitto ei hautonut kostohenkeä ja kansallisuusvihaa Suomea kohtaan, ei Suomenkaan tulisi tehdä näin Neuvostoliittoa kohtaan, esimerkkiä seuraten.

Sisäministerinä toiminut Yrjö Leino kuvailee Neuvostoliiton vierailustaan kertovassa artikkelissa neuvostokansan kokemia kärsimyksiä heidän menetettyään ”*monet*

⁹³ Kommunisti 23.11.1944.

⁹⁴ Soikkanen 1977, 156–160.

kymmenet Lapin kokoiset maa-alat”. Leinon mukaan suomalaisten tulisi ottaa mallia neuvostoliittolaisista uuteen tilanteeseensa sopeutuessaan, sillä he ovat onnistuneet tekemään sen ”ilman katkeruutta ja vihamielisyyttä muita kansoja kohtaan.”⁹⁵ Jos Neuvostoliitto on kyennyt selviämään vaikean historiansa aikana monista koettelemuksista, pystyy Suomi selviämään pienemmistäkin. Toimettomuuteen ei ollut varaa myöskään politiikassa: vaikka Neuvostoliitto oli suonut ”*demokratian ystäville*” mahdollisuuden nousta vaikutusvaltaisiin aseisiin Suomessa, oli taantumus edelleen uhkana ja sodan syylliset vailla rangaistusta. Oli äänestäjien vastuulla valita edustajat, jotka täyttäsivät rauhanehdot ja rankaisivat sodasta vastuussa olleita. Väli rauhan ehdot, jotka edellyttivät sotarikollisten tuomitsemista,⁹⁶ olivatkin keskeinen osa kommunistien sodanjälkeistä politiikkaa ja ne kytkettiin usein ehdoksi hyvien Neuvostoliiton suhteiden yhteyteen.⁹⁷

Vuoden 1947 itsenäisyyspäivänä *Työkansan Sanomissa* julkaistu artikkeli *30 vuotta itsenäisyystaistelua* muistuttaa, että vaikka

...vahvistettu lopullinen rauhansopimus antaa sille [Suomen itsenäisyydelle] lujemman pohjan kuin koskaan aikaisemmin - ... - Suomen oikeisto on yhä sama kuin ennenkin, edelleenkin se tunnustaa maamme riippumattomuuden vain sanoissa...⁹⁸

Koska Suomen itsenäisyys ja hyvät Neuvostoliiton suhteet, joiden ylläpitäminen edellytti rauhansopimuksen tarkkaa noudattamista, kytkeytyvät kommunistien puheissa erottamattomaksi kokonaisuudeksi, pyritään oikeistolainen länsimielisyys kuvaamaan ikään kuin kaksinkertaisena rikoksena. Ensinnäkin oikeisto ei ole artikkelin mukaan halukas noudattamaan ratifioitua rauhansopimusta, sen sijaan vehkeillen ”Amerikan imperialistisen taantumuksen kanssa.” Samainen vehkeily kytkeytyy myös toiseen rikokseen, eli Suomen itsenäisyyden kauppaamiseen porvariston omien intressien edistämiseksi, mikä on toistuva teema kommunistisessa lehdistössä.⁹⁹

⁹⁵ Kommunisti 15.5.1946.

⁹⁶ Väli rauhansopimus 1944, 13. artikla.

⁹⁷ Kommunistit 16.11.1944.

⁹⁸ Työkansan Sanomat 6.12.1947.

⁹⁹ *ibid.*

Käyttämällä Neuvostoliiton suhteita lyömäaseenaan kommunistit sekä todistavat omaa oikeellisuuttaan että kritisoivat vastustajiaan. Koska SKP:n ilmaisemassa ajatusmaailmassa Suomen itsenäisyys ja neuvostosuhteet ovat sidoksissa, ovat kommunistit tosiasiaassa Suomen itsenäisyyden suurimpia puolustajia tiiviin Neuvostoliiton suhteensa ansiosta – Suomen itsenäisyyden ja hyvien Neuvostoliiton suhteiden ollessa osa samaa kokonaisuutta ei jää vaihtoehdoksi valita vain toista.

Samankaltaista Neuvostoliiton ja Suomen hyvin syvällä tavalla yhteen kytkevää tulkintaa edustaa kirjailija Raoul Palmgrenin kirjoitus *Jääkauden loppu*:

...Suomen luonnollinen orientoitumissuunta on idässä: sieltä ovat meidän rotumme juuret kuten meidän maamme geologisesti liittyy idän suureen metsävyöhykkeeseen, idässä ovat meidän ulkomaankaupamme luonnolliset markkina-alueet, idässä ovat meidän kansallisen tietemme suuret traditiot.¹⁰⁰

Palmgrenin argumentoi, että Suomi ja Neuvostoliitto ovat yhteenkuuluvaisia kuin primordialististen luonnonlakien määrittämänä. Kirjoituksen taustavireenä onkin pyrkimys osoittaa, että Suomen pyrkimykset suuntautua ulkopoliitikassaan etelään ja länteen reunavaltio politiikan ja pohjoismaisen suuntauksen muodossa 1920- ja 1930-luvuilla olivat luonnonvastaisia ja keinotekoisia, koska ne olivat vastoin Suomen luonnollista orientoitumissuuntaa. Yhteistyö Neuvostoliiton kanssa on Suomelle siis ainoa oikea tapa turvata itsenäisyytensä.

Kommunistit näkivät Neuvostoliiton kansallisuusaatteen kontekstissa siis yksinomaisen positiivisessa valossa. Neuvostoliiton ylistäminen ei ollut kuitenkaan vain yksipuolista kumartelua, vaan Neuvostoliitto myös itse varmisti asemansa kommunistisen maailman keskiössä, myös kansallisuusaatteen kustannuksella. Itä-Saksan kommunistien valmistellessa vuoden 1918 spartakistikapinan juhlallisuuksia kohtasivat he ongelman. Neuvostoliiton virallisessa katsannossa kapina määriteltiin porvarilliseksi, jottei se veisi lokakuun vallankumoukselta arvovaltaa. Täten itäsaksalaisten kansalliseksi juhlaaksi suunniteltu tapahtuma menetti arvoaltaansa Neuvostoliiton varjella omaa asemaansa kommunistisen maailman napana.¹⁰¹

¹⁰⁰ Vapaa Sana 7.11.1944.

¹⁰¹ Hentilä 1992, 50–51.

Neuvostoliiton keskeisyys johti tapauksiin, jossa maasta tulleet virtaukset sopeutettiin Suomessa palvelemaan omia poliittisia tarkoituksia. Esimerkiksi kosmopoliitti käsitteenä tarjoaa mielenkiintoisen esimerkin siitä, miten Neuvostoliiton sisäiset tekijät vaikuttivat myös suomalaisten kommunistien nationalismitulkintoihin. Toisen maailmansodan jälkeen Neuvostoliitossa käynnistyi antisemiittiseksi muodostunut kampanja ”juuretonta kosmopoliittisuutta” vastaan. Kampanjan lähtökohtana oli Stalinin ja muun neuvostojohdon halu poistaa väitetty *juutalaisten vaikutus* Neuvostoliitosta, tosiasiallisesti lujittaen kommunistisen puolueen kontrollia kulttuurielämässä. Hanketta ryhdyttiin toteuttamaan länsimaisen kulttuurin vaikutuksen vähentämisen varjolla, mutta sen antisemitistinen tausta ilmeni kasvavassa määrin kampanjan mittaan. Kampanjan myötä ”Yksilöiksi vailla kansakuntaa tai heimoa ja porvarillisiksi kosmopoliiteiksi” haukuttuja juutalaisälykköjä erotettiin neuvostoyliopistoista ja maan akateemiset järjestöt julkaisivat kosmopoliittisuuden ja ”länsimaiden edessä matelemisen” tuomitsevia lausuntoja, minkä seurauksena Neuvostoliiton akateemiseen maailmaan koki teräviä takaiskuja.¹⁰²

Kosmopoliittisuuden kritisointi saapui myös suomalaisten kommunistien pariin itänaapurin tuontitavarana. Suomessa kosmopoliittisuuden käsite ei kuitenkaan saanut samanlaista antisemitististä sisältöä kuin Neuvostoliitossa, vaan termin avulla ennemminkin hahmoteltiin omaa ja porvarillista suhdetta kansalliseen ja kansainväliseen. Työkansan Sanomat lainatessaan kirjailija Leonid Leonovia ilmentää hyvin tätä: ”Kaiken kansallisen kulttuurin kehittäminen on suojattu, ja Stalin on sanonut, että jokaisella kansalla on omat erikoisuutensa. Siksi me vihaamme sekä isänmaattomia kosmopoliitteja että kiihkokansallisuutta.”¹⁰³ Sitaatti heijastaa hyvin suomalaisten kommunistien tasapainottelua kansallisten ja kansainvälisten näkökohtien välillä. Toisaalta oli osoitettava, että he ovat porvareja isänmaallisempia ja paremmin kansaan kytköksissä, samanaikaisesti kuitenkin pitämällä toinen silmä kansainvälisessä työväenliikkeessä ja Neuvostoliitossa.

Kosmopoliittisuuden käsite toimi myös työkaluna kommunistien pyrkimyksessä osoittaa porvariston olevan irrallinen tavallisesta kansasta. ”On luonteenomaista Suomen

¹⁰² Grüner 2010, 450.

¹⁰³ Työkansan Sanomat 6.10.1949.

taantumuspörvariston läpikotaiselle vieraantumiselle Suomen kansasta, että sen on täytynyt kohottaa johtajakseen tsaristinen upseeri, joka ruotsalaisen Expressen-lehden arvion mukaan pysyi koko pitkän elämänsä ajan kosmopoliittina (maailmankansalaisena).”¹⁰⁴ Mannerheimin suomenruotsalaisuus onkin yksi poikkeuksista, jossa kommunistit flirttailivat etnisillä viholliskuvilla. Tämän tyyliässä argumentissa tavoitteena on vakuuttaa lukijat siitä, että porvaristo on kansasta erillinen ja intresseiltään eriävä ryhmä, joka vain hyödyntää tavallisen kansan isänmaallisuutta, jos se on heidän tavoitteilleen hyödyllistä. Tavallisesti he sen sijaan kauppaavat Suomen itsemääräämisoikeutta eniten maksavalle imperialistiselle suurvallalle, kuten esimerkiksi Tuure Lehén linjaa *Kommunistit ja isänmaa* -kirjassaan.¹⁰⁵

Kosmopoliittisuus katosi suomalaisten kommunistien sanastosta yhtä nopeasti kuin se ilmestyikin, kun kampanjan isä, Stalin, kuoli vuonna 1953. Täten on perusteltua todeta, että termi saapui suomalaisten kommunistien piiriin Neuvostoliitosta käsin. Se näyttää pitkälti saaneen suomalaisen politiikan raamien määrittämän sisällön, joten sillä ei ollut samaa antisemitististä merkitystä kuin Neuvostoliitossa. Tämä ilmentää, miten suomalaiset kommunismit omaksuivat kansainvälisestä kommunismista pinnalla olleita piirteitä ja sovelsivat ne istumaan osaksi omaa politiikkaansa; kommunistit samaan aikaan tuomitsivat kosmopoliittisuuden Neuvostoliiton esimerkkiä seuraten, mutta antoivat sille täysin oman, Suomen kontekstiin sopivan sisällön.

3.2 Neuvostoliiton johtajat ja Suomen itsenäisyys

Keskeinen tekijä, jolla Neuvostoliiton merkitys korostui suomalaisen kansallisuusaatteen edistäjänä, olivat sen johtajat. Esimerkiksi Suomen itsenäistymisen kuvauksissa Lenin säilyy aina 1940-luvulta 1960-luvulle keskeisenä hahmona ja esimerkkinä Neuvostoliiton suopeudesta.¹⁰⁶ 1940-lukua ja 1950-lukua sen puoliväliin asti hallitsee kuitenkin Stalin. Voitetun toisen maailmansodan jälkeen Stalinin henkilökultti oli kovassa nosteessa, mikä on havaittavissa myös suomalaisten kommunistien kansallisuusaatteeseen liittyvissä

¹⁰⁴ Työkansan Sanomat 30.1.1951.

¹⁰⁵ Lehén 1953, 1.

¹⁰⁶ Suunnitelma Lokakuun Suuren Sosialistisen vallankumouksen 40-vuotispäivän vietosta. 9.9.1957. 1D1 SKDL valistusjaosto. Hd. yleisötilaisuudet. C. Lokakuun vallankumouksen vuosijuhlat 1951, 1956, 1957. Kansan Arkisto.

kirjoituksissa. Merkittävä osa kommunistien pyrkimyksistä osoittaa Neuvostoliiton hyväntahtoisuus Suomea kohtaan henkilöityykin Staliniin ja hänen henkilökohtaiseen mieltymykseensä maata kohtaan.

Itsenäistymisen tapahtumia kuvaavissa kirjoituksissa Stalinin nimi ei jää mainitsematta, hänen syrjäyttäessä usein jopa Leninin Suomen itsenäisyyden edesauttajana. Kuvaavan esimerkin Stalinin 1940- ja 1950-lukujen aikana saamasta kohtelusta tarjoaa *Kommunistin* vuoden 1944 itsenäisyyspäivää juhlistava artikkeli *27 vuotta Suomen itsenäisyyttä*. Artikkelin painopiste ennen kaikkea Stalinissa ja hänen asemassaan Suomen itsenäisyyden esitaistelijana: ”Jos me kieltäisimme Suomen kansalta oikeuden esittää tahtonsa erota Venäjästä, ja toteuttaa tämän tahtonsa, niin me asettuisimme jatkamaan tsaarivallan politiikkaa.”¹⁰⁷ Suomen itsenäisyyden kerrotaan olevan stalinilaisen kansallisuuspolitiikan ansiota, mikä ei ole ollut helposti sulatettava väite suomalaisten äänestäjien keskuudessa, kun huomioidaan toisen maailmasodan aikaiset tapahtumat ja Suomen kohtaama miehityksen uhka. Tästä huolimatta se on kommunistien kannalta ymmärrettävää: Stalin oli aikansa merkittävin kommunisti merkittävimmän kommunistisen valtion johdossa ja hänen takanaan vaikutti valtaisa henkilökultti. Suomalaisten kommunistien jatkuvana pyrkimyksenä oli pyrkiä osoittamaan, että Neuvostoliitto oli myönteinen Suomea kohtaan, joten Stalinin henkilökohtaisen aseman korostaminen Suomen itsenäisyyspyrkimyksissä oli kyseisen politiikan luonnollinen jatke. Lisäksi on huomioitava, että vielä toisen maailmansodan jälkimainingeissa suomalaisten kommunistien virallisen linjan mukaan Suomi oli syypää sekä talvi- että jatkosotaan. Tämän linjan puitteissa kommunistien kirjoituksissa Stalinista muodostuu kuva isähahmona, joka on valmis antamaan tuhlaajajopalleen, Suomelle, anteeksi kerta toisensa jälkeen huolimatta tämän jatkuvista rikkomuksista.

Samaan aikaan ei voi sivuuttaa vaikutelmaa, jonka useat Stalinia ja Suomea koskevat kirjoitukset luovat – SKP:n pääsihteeri Ville Pessin päättäessään lokakuun vallankumouksen 35-vuotisjuhlassa pitämänsä puheen Suomen itsenäistymisen ja lokakuun vallankumouksen suhteesta sanoihin ”ELÄKÖÖN SUOMEN JA NEUVOSTOLIITON KANSOJEN YSTÄVYYS! ELÄKÖÖN SUOMEN KANSAN

¹⁰⁷ Kommunisti 8.12.1944.

SUURI YSTÄVÄ JA OPETTAJA; TOVERI STALIN!” saattaa jäädä miettimään onko juhlan aiheena maiden välinen ystävyys vai Stalinin saavutukset.¹⁰⁸

¹⁰⁸ Ville Pessin puhe lokakuun vallankumouksen 35-vuotisjuhlassa 6.11.1952 Messuhallissa. Lokakuun vuosip. aineistoa. Kansan Arkisto.

4. Kylmä sota muovaa käsityksiä

Toisen maailmansodan liittoutuneiden yhteisymmärrys jäi lyhytikäiseksi uusien rajalinjojen alkaessa muotoutua nopeassa tahdissa toisen maailmansodan lopun myötä. Neuvostoliiton päävastustajasta Yhdysvalloista muodostui myös suomalaisille kommunisteille ensisijainen ulkopoliittinen uhkakuva. Ei mennyt kauaakaan, kun kommunistit alkoivat syyttää porvaristoa amerikkalaisten imperialistien, jotka ”dollarien ja atomipommien voimalla” uhkasivat Suomen vapautta ja itsenäisyyttä.¹⁰⁹ Vastakkainasettelu Yhdysvaltojen ja Neuvostoliiton välillä näkyy merkittävästi myös kansallisuusaatetta käsittelevässä keskustelussa sen soveltuessa myös sisäpoliittiseen keskusteluun, kun kommunistit rinnastivat suomalaisen porvariston amerikkalaisten kätyreiksi.

4.1 Neuvostoliitto tiivistää etupiiriään

Kylmän sodan blokkien lujittaessa omia etupiirejään, oli sillä myös selvä vaikutus kansallisuusaatteen kontekstissa. Jugoslavia toimii eräänlaisena vedenjakajana kommunistisen nationalismin näkökulmasta, kun suomalaisten kommunistien oli tarkistettava linjaansa suhteessa kansallisuusaatteeseen Jugoslavian ja Neuvostoliiton välirikon myötä kesällä 1948. Vaikka kiistan varsinaisena syynä oli Jugoslavian johtajan Josip Broz Titon taipumattomuus Neuvostoliiton vaatimusten edessä, näytteli kansallisuusaate siinä osaa Neuvostoliiton syyttäessä Jugoslaviaa nationalismista.¹¹⁰ Työkansan Sanomat uutisoi aiheesta otsikolla *Porvarillis-nationalistiseksi on Jugoslavian kommunistisen puolueen johto osoittautunut* ja SKP tuomitsi muiden kommunististen puolueiden rinnalla maan.¹¹¹ SKP:n johto tulkitsi Neuvostoliiton linjaa suhteessa Jugoslaviaan kuin se olisi koskenut myös Suomen kommunistista liikettä; vaikka kiista olikin tosiasialliselta luonteeltaan kovan reaalipoliittinen, Jugoslavian tuomitseminen nationalistisena toi kuitenkin sivuvaikutuksensa.¹¹² Kommunistien ”isänmaallis-demokraattinen” rynnistys koki iskun, joka materialisoitui hälvenevinä

¹⁰⁹ Työkansan Sanomat 9.11.1947.

¹¹⁰ Leppänen 1999, 11–12.

¹¹¹ Työkansan Sanomat 16.7.1948.

¹¹² Rentola 1986, 288.

kansallisina tunnuksina puolueiden toiminnassa. Nationalismi säilyi yhä lehdistössä, mutta pääosin hyökkäysasena poliittisia vastustajia vastaan.

Kaikki eivät kuitenkaan taipuneet. Raoul Palmgren, ehkä kansallismielistä *Suurta linjaansakin* välillisesti puolustaen, suhtautui Jugoslavian kysymykseen Työkansan Sanomien jyrkän neuvostokantaista näkemystä maltillisemmin, esitellen molempien kiistakumppanien väitteet.¹¹³ Palmgren kieltäytyi myös kommunistien yksityisissä keskusteluissa asettumaan Jugoslaviaa vastaan.¹¹⁴ Jugoslavian kysymys merkitsi Palmgrenin kaltaiselle kirkasotsaiselle kansalliskommunistille ensimmäistä kertaa toisen maailmansodan jälkeen, kun kansainvälinen kommunismi teki äkkikäännöksen linjassaan (Palmgrenin kiistaa selostavan pääkirjoituksen vieressä on Jugoslaviaa ylistävä matkakertomus, mikä kertoo käännöksen nopeudesta ja odottamattomuudesta.)¹¹⁵ Palmgrenille Jugoslavia ja Neuvostoliiton kiista tuskin merkitsi ainoastaan yksittäisen maan tuomitsemista, vaan myös oman linjan, kansallisen kommunismin, hylkäämistä. Kiistat SKP:n kanssa kulminoituivat vuonna 1952 Palmgrenin eroamiseen puolueesta. Palmgrenin tapaus heijastaa laajemmin sitä, miten kommunistit Suomessa menettivät 1940-luvulla aatteeseen avomielisesti suhtautuneen älymystön; punaisen Valpon kovat otteet, käännös ”isänmaallis-demokraattisesta” linjasta kohti sulkeutunutta nurkkakuntaisuutta ja tiukka aatteellinen kuri karkottivat liikkeen piiristä potentiaalista kannattajakuntaa,¹¹⁶ eikä kansallisuusaate ei tarkasteluajanjaksona saanut kommunistien keskuudesta *Suurta linjaa* vastaavaa teosta osakseen. Siihen valmiita tekijöitä oli vähän, ja he, joilla valmiuksia oli, katsoivat todennäköisesti parhaaksi olla osallistumatta peliin, jossa voitettavaa oli vähän ja hävittävää paljon.

Kommunistinen liike eli siis jatkuvaa muutosta toista maailmansotaa seuranneina vuosina. Vuonna 1944 Ždanov oli ohjeistanut kommunisteja omaksumaan vahvan kansallismielisen linjan politiikassaan, mutta nyt Neuvostoliitto veti Jugoslavian välirikon myötä sanojaan takaisin, keskittyessä ennemminkin tiivistämään omaa etupiiriään kylmän sodan alkutekijöissä. Suomalaisille kommunisteille jäi suurvaltapolitiikassa seuraajan osa, ja monesti uudet linjaukset tulivat heillekin

¹¹³ Vapaa Sana 4.7.1948.

¹¹⁴ Rentola 1986, 289–291.

¹¹⁵ Rentola 1986, 289.

¹¹⁶ Okkonen 2018, 23–24.

yllätyksenä, kuten esimerkiksi juuri Jugoslavian tapaus tuo ilmi.¹¹⁷ Vallitsevan nationalismikäsityksen muuttaminen jäi käytännössä paitsioon vuonna 1948 Jugoslavian tapahtumien, SKDL:n oppositiokauden käynnistyessä ja vallankaappausuhujen velloessa.

Kommunistit jäivät vaille yhteistä pohjaa suhteessa muuhun suomalaiseen yhteiskuntaan; SKDL, jonka taakse oli määrä kerätä laaja kansanrintama, jäi suunniteltua pienemmäksi ja muodostuikin ennen kaikkea kommunistiseksi organisaatioksi. Hertta Kuusisen ajatuksena oli selvästikin hyödyntää kansallisuusaatetta yhdistävänä tekijänä yhteistyöpuolueen selkärankana, mutta kommunistit päätyivät lopulta omaksi saarekkeekseen suomalaisessa yhteiskunnassa. He esimerkiksi järjestivät omat kansalliset juhlansa, kuten esimerkiksi itsenäisyyspäivän tapahtumat, ja yhteistyö muiden tahojen kanssa valtiollisella sekä kunnallisella tasolla sai vielä odottaa.¹¹⁸

Kommunistien usein epäselvä ja rajoiltaan utuinen suhde Neuvostoliiton, laajemman kansainvälisen kommunismin ja suomalaisen kansallisuusaatteen välillä ilmentää sitä ongelmaa, joka oli vaivannut suomalaista kommunismia jo vuodesta 1918 – miten oli mahdollista noudattaa Neuvostoliiton määrittelemää linjaa silloinkin, kun se oli ristiriidassa sisäpoliittisten ja suomalauskansallisten näkökulmien kanssa. Vaikka Neuvostoliiton kortti toimi vahvana tekijänä Suomen kylmän sodan politiikassa, aiheutti se myös ongelmia kommunistien uskottavuudelle epäjohtonmukaisuuksien ja äkkikäännösten muodossa heidän joutuessa pelaamaan kahta eri peliä yhdellä kentällä.

Toinen seikka, jota Jugoslavian tuomitseminen heijastaa on tapa, jolla laajempi kansainvälinen kommunismi käytti nationalismia käsitteistöössään: nationalismista syyttäminen oli kommunistisessa liikkeessä vakava asia, josta 1930-luvulla oli jaeltu Neuvostoliitossa avokätisesti kuolemantuomioita.¹¹⁹ Vaikka 1940-luvulla tilanne ei ollut enää yhtä synkkä, merkitsi syytös kuitenkin syvää välien tulehtumista Neuvostoliiton ja Jugoslavian välillä. Reaalipoliittisten kiistojen päälle puettiin nationalismin kaapu, mikä kuvastaa kansallisuusaatteen vaikeaa asemaa kommunistisessa liikkeessä.

¹¹⁷ Rentola 1986, 291.

¹¹⁸ Leppänen 1999, 13.

¹¹⁹ Rentola 1994, 58–59, 61.

Nationalismilla oli myös välillinen merkitys, sillä Neuvostoliiton voidaan katsoa vetäneen omaa vaikutuspiiriään lähemmäs käyttämällä juuri käsitettä nationalismi Jugoslavian tuomitessaan – nationalismin sisällöksi määrittyi Neuvostoliiton kanssa poikkeiloin asettuminen.

Neuvostoliiton etupiirin keskittäminen 1940- ja 1950-lukujen vaihteessa ei tässä suhteessa eronnut periaatteiltaan Stalinin 1930-luvulla tekemästä Neuvostoliiton raja-alueiden kurinpalautuksesta, jossa nationalismin varjolla surmattiin merkittävä määrä Neuvostoliiton rajaseuduilla asuneista vähemmistökansallisuuksista. Vaikka hankkeiden käytännöt erosivatkin merkittävästi, ennen kaikkea kuolonuhrien määrässä, molempien tavoitteena oli turvata Neuvostoliiton kulloinenkin etupiiri. 1930-luvulla uhreiksi joutuivat Neuvostoliiton raja-alueiden vähemmistökansallisuudet, 1940- ja 1950-luvuilla Neuvostoliiton satelliittimaiden muutoshenkinen väestö.

Neuvostoliitto ei siis ollut nationalismia vastustavassa linjassaan johdonmukainen, vaan sen uhreiksi valikoitui kansallisuudet, jotka Stalin näki uhkaksi Neuvostoliiton turvallisuudelle. Jos Jugoslaviaa vertaa Bulgariaan, jossa vallitsi yleisestikin venäläismyönteisiä mielipiteitä ja maan johtaja Georgi Dimitrov oli saanut Stalinilta vapaat kädet toteuttaa vahvasti kansallisuusaatteen hyödyntämiseen nojannutta politiikkaa,¹²⁰ voidaan todeta, ettei Neuvostoliitolla ollut periaatteellista ongelmaa kansallisuusaatteen kanssa. Nationalismi oli kuitenkin edelleen vakava syytös kommunistisessa liikkeessä, mitä Neuvostoliitto oli valmis hyödyntämään etupiirinsä tiivistämisessä.

Poliittisesti epävakaa tilanteessa kommunistien omaa asemaa oli helpompi jäsenellä viholliskuvia hyödyntäen, eli keskittymällä siihen mitä kommunistit *eivät* olleet. Nationalismeihin kuuluu luonteenomaisesti oman omakuvan muodostaminen vastakuvia käyttämällä. Tilanteessa, jossa Neuvostoliitto karsasti kansallismielisiä puheita, jotka saattoivat kyseenalaistaa sen aseman politiikan keskipisteenä, oli erityisen suotavaa painottaa huomio poliittisiin vastustajiin, varsinkin, kun samanaikaisesti suomalainen

¹²⁰ Sygkelos 2011, 238.

porvaristo oli kiinnostumaton itsetarkasteluun ja -kriittisiin suhteissa kansallisuusaatteeseen.¹²¹

Vaikka kansallisuusaate muuttui 1940-luvun puoliväliä herkemmäksi aiheeksi, säilyivät kommunistien ulosannissa edelleen kansalliset symbolit ja puheenparret. Kommunistien tapahtumissa esitettiin Kansainvälinen sekä Maamme-laulu ja punalippu seisoivat Suomen lipun kanssa rinnakkain.¹²² SKP oli omaksunut Suomen lipun sodan jälkeen käyttöönsä, sen integroitua nopeasti kyseenalaistamattomaksi osaksi kommunistien tapahtumia, vaikka työväenliikkeessä se varsinkin sotienvälisenä aikana samaistettiin valkosuomalaisuuteen ja sisällissotaan.¹²³ Kommunistien suhdetta kansallisuusaatteeseen voi tässä kontekstissa tarkastella hyödyntämällä Michael Billigin käsitettä banaalista nationalismista. Banaali nationalismi viittaa kansallisuusaatteen jokapäiväisiin pieniin ilmenemismuotoihin, jotka rakentavat kansallisen yhteenkuuluvuuden tunnetta valtion puitteissa.¹²⁴ Tämä primordialismin ja sisäänrakennettujen olettamusten yhdistelmä osoittaa, että kommunistien valtavirta ei painunut suomalaisuutensa tai kansallisen identiteettinsä kanssa, vaan nationalismia kritisoidessaan ennen kaikkea pyrkivät hyökkäämään poliittisia kilpailijoitaan vastaan ja muuttamaan kansallisuusaatteelle annettuja sisältöjä. Vaikka siis kansallisuusaate kohtasikin kommunistien riveissä usein kritiikkiä, olivat sen banaaleimmat tekijät tästä huolimatta kyseenalaistamaton osa suomalaisten kommunistienkin elämää.

4.2 Isänmaallisuuden epäselvät raamit

Kansallisuusaatteen epäselvään asemaan pyrittiin tuomaan selvyyttä SKP:n ja Moskovan taholta, kun puolue julkaisi *Todellinen ja valheellinen isänmaallisuus* -kirjansen. Teoksen pääanti saapui suoraan Neuvostoliitosta O.V. Kuusiselta (ja toinen kirjoitus salanimellä N. Baltiiski). Kuusinen ajan hengen tavoin asettaa vastakkain ”natsionalismin” ja

¹²¹ Okkonen 2018, 24–25.

¹²² Ehdotus kukanpäivän vietosta (Kumtähden kentällä 13/5–48). 1D1 SKDL Valistusjaosto. Hd juhlat C. Juhlat 1944–1948. Kansan Arkisto.

¹²³ Rentola 1986, 274.

¹²⁴ Pakkasvirta et al. 2004, 37, 450.

”solidaarisuuden Neuvostoliiton työväenluokan kanssa ja Neuvostoliiton johtaman laajan kansainvälisen demokraattisen leirin kanssa.” Kansallisuusaate ei ollut kuitenkaan kokonaisuudessaan teiltu käsite, vaan sen sijaan Kuusinen korostaa, että työväkeä on kasvatettava ”todellisen isänmaallisuuden hengessä”.¹²⁵

Siitä huolimatta, että Kuusisen näkemyksessä korostuvat ennen kaikkea kansainväliset aspektit, ovat kansallisuus ja kansallisvaltiot hänelle sosiaalisen maailman kyseenalaistamattomia peruselementtejä; Kuusisen mukaan työväenluokalle on tärkeää, että se oppii omaksumaan ”todellisen isänmaallisuuden” osaksi politiikkaansa, sillä ”Työkansallehan lopultakin tulee kuulumaan isännän asema jokaisessa maassa, myöskin Suomessa, silloin kun sosialismi toteutetaan.” Kuusinen siis implisiittisesti on omaksunut primordialistisen käsityksen nationalismista, jossa kansainvälisyydestä huolimatta kansojen ja kansallisvaltioiden syvänlaatuista olemassaoloa ei kyseenalaisteta, vaan ennemminkin niiden puitteissa pyritään kehittämään maailmaa kohti oikeudenmukaisempaa järjestystä.¹²⁶

Selvää reseptiä todelliselle isänmaallisuudelle Kuusinen ei anna, vaan sen sijaan keskittyy selvittämään aikalaistensa tavoin, mitä isänmaallinen työväki vastustaa ja mitä se ei saa olla. Kuusinen varmasti tiedosti Stalinin vainot lähietäisyydeltä kokeneena miehenä, että ei kannattanut sitoutua argumentteihin, jotka rajasivat omaa poliittista liikkumavaraa. Vaikka Neuvostoliiton poliittinen linja oli monesti nopeasti muuttuvaa, niin ”isänmaattoman pääoman” vastustaminen tuskin osoittautuisi virhelaskelmaksi. Suomalaiskansallisiin kannanottoihin sitoutuminen sen sijaan saattaisi koitua haitalliseksi poliittisten tuulien kääntyessä. Tämänkaltainen varovaisuus vaivasi myös Neuvostoliitossa koulutuksensa saanutta SKP:n johtoa, joka varoi selviä kannanottoja suhteessa kansallisuusaatteeseen. Varovaisuus ei aina rajoittunut vain kansallisiin aspekteihin, vaan neuvostotoverit syyttivät toistuvasti puoluetta liiallisesti riippuvuudesta Moskovan suuntaan omassa linjanmäärittelyssään.¹²⁷

¹²⁵ Kuusinen 1950, 5–6.

¹²⁶ Baltiiski 1950, 7.

¹²⁷ Ks. Esim. Leppänen 1999, 42–43.

Laajemmallekin suomalaiselle nationalismille negatiiviset määritelmät ovat tuttuja, kuten A. I. Arwidssonin suuhun laitettu lause ”Ruotsalaisia emme ole, venäläisiksi emme tahdo tulla, olkaamme siis suomalaisia.” Tässä Kuusisen ilmaisema näkemys ilmaisee tavanomaista jakolinjaa sisä- ja ulkoryhmien välillä – sisäryhmän hyveellisyyttä pystyy korostamaan kertomalla millaiseen paheellisuuteen se ei sorru ulkoryhmään verrattuna. Kommunistinen kansallisuusaate ei tässä suhteessa eronnut laajemmasta suomalaisesta kansallisuusaatteesta, eikä kansallisuusaatteesta globaalissakaan mittakaavassa.¹²⁸ Kuusisen määritelmässä isänmaallinen työkansa tuo ilmi isänmaallisuutensa ennen kaikkea vastustamalla kapitalistien sotaseikkailuja ja taistelemalla ”vapauden puolesta isänmaatonta pääomaa ja sen palvojia vastaan”. Puolueen rautainen perämieskään ei proletaarisena internationalistina ollut immuuni ajoittaiselle ksenofobialle.¹²⁹

Kansainvälisyys, muiden kansojen kunnioitus, sekä solidaarisuus Neuvostoliiton kanssa ovat positiiviset määritelmät, joilla Kuusinen määrittelee todellista isänmaallisuutta:

Kaikki Hitleriä vastaan taistelleen maat myönsivät sota-aikana, että niiden edut vaativat pysyvää yhteistoimintaa Neuvostoliiton kanssa maailmanrauhan lujittamiseksi ja rauhaa rakastavien maiden turvaamiseksi. Onko siis ihme, että todelliset isänmaanystävät kaikkialla pitävät pysyviä ystävyyssuhteita ja läheistä yhteistoimintaa Neuvostoliiton kanssa maansa turvallisuuden ja vapaan kehityksen parhaana takeena. Tämä käsitys on ilmeisesti nykyajan isänmaallisuuden luonnollinen osa.¹³⁰

Kuusinen ajattelussa ilmenee suomalaisessa kommunismissa usein ilmenevä ajatus, jossa kansallisuusaate, kansainvälisyys ja ennen kaikkea yhteys Neuvostoliittoon muodostaa yhden harmonisen kokonaisuuden, jossa ruohonjuuritason toiminnalla kyetään palvelemaan kansainvälisen kommunismin etua:

Todettakoon myös, että isänmaanrakkauden kehitys poliittisesti tietoisien työläisten kaikkialla todella alkoi vasta sinä päivänä, jona neuvostopatriotismi syntyi. Kun Venäjän työläiset nousivat maansa todellisiksi isänniksi, muiden maiden kehittyneet työläiset tietenkin tunsivat syvää kiintymystä neuvostomaata kohtaan ja alkoivat nimittää sitä kaikkien

¹²⁸ Vuorinen 2005, 246–247.

¹²⁹ Kuusinen 1950, 6.

¹³⁰ Baltiiski 1950, 14–15.

maiden työläisten isänmaaksi, mutta samalla heidän kiintymyksensä neuvostomaata kohtaan herätti heissä myös entistä syvemmän kiintymyksen omaakin maataan kohtaan. Neuvostokansan innoittava esimerkki sai heidät luottamaan omankin kansansa valoisampaan tulevaisuuteen. He oppivat syvemmin rakastamaan omaa maataan nähden siinä kansansa onnellisemman tulevaisuuden tyyssijan.¹³¹

Suomalaisen kommunismin johdolle kansojen ystävyys tarkoitti ennen kaikkea ystävyyttä Neuvostoliiton kanssa, mutta sillä oli myös sisäpoliittisia sovelluksia. Sotienvälisen ajan ruotsin ja suomen väliset kieliriidat olivat leimanneet toista maailmansotaa edeltänyttä oikeistonationalismia aitosuomalaisuuden muodossa. Suomalaiset kommunistit asettuivat vastustamaan kieliriitoja, ja pyrkivät ennemminkin esiintymään ”ruotsalaisen vähemmistökansallisuuden puolustajana”.¹³² Sodan jälkeen kommunistit pyrkivät esiintymään ruotsinkielisten oikeuksien puolustajina, mutta Itä-Euroopassa samankaltaista veljeyttä ei ollut havaittavissa kommunististen puolueiden orkestroidessa vähemmistöjen pakkosiirtoja maidensa etnistä puhtautta tavoitellessaan. Esimerkiksi Puolassa asuneet saksalaiset karkotettiin ja ukrainalaiset pakkosiirrettiin Neuvostoliiton puolelle Stalinin siunauksella.¹³³ Myös suomalaisten kommunistien kansallisuusaatteellisessa tulkinnassa oli etninen elementti, joskaan sen avulla ei juurikaan muodostettu viholliskuvia, vaan sitä pidettiin itsestään selvänä ihmisen ominaisuutena. Esimerkiksi SKP:n puheenjohtaja Aimo Aaltonen toteaa, että 1930-luvun kieliriidoissa suomalainen porvaristo pyrki kuvaamaan kiistakysymyksen ainoastaan kielellisenä ongelmana, kun Aaltosen mukaan se tosiasiallisesti oli kansallisuuskysymys, jonka avulla suomalainen porvaristo pyrki säilyttämään yhteiskunnalliset ongelmat ruotsinkielisten niskoille; ”Natseilla olivat juutalaisensa, meillä sopivat tähän tarkoitukseen ruotsalaiset.”¹³⁴

Etäisyyden otto suomalaisetnisestä kansallisuusaatteesta oli luontevaa kommunisteille, sillä merkittävä osa sen ylilyönneistä oli kanavoitunut heimo- ja jatkosotien aikana pyrkimykseen valloittaa ja suomalaistaa Neuvostoliitolle kuuluneita alueita. Esimerkiksi Puolassa samanlainen etnonationalistinen kiihko sen sijaan oli ennemminkin sisäpoliittinen kysymys puolalaisenemmistön pyrkiessä puolalaistamaan maan itäisiä

¹³¹ Baltiiski 1950, 16.

¹³² Aaltonen 1948, 88.

¹³³ Snyder 2003, 202.

¹³⁴ Aaltonen 1948, 90.

ukrainalaisalueita. Nationalistiselle hankkeelle oli kommunistiseen ideologiaan sopivasti istuva tuki, sillä Stepan Banderan johtama Ukrainan kapinallisarmeija samaistettiin kansallissosialisteihin.¹³⁵ Täten puolalaisten kommunistien hanke oli tässä suhteessa myös Neuvostoliiton näkökulmasta ymmärrettävä, toisin kuin suomalaisnationalistinen irredentismi.

Korkealta tullut viesti ei välttämättä antanut selviä vastauksia siihen, mitä kommunistien tuli ajatella kansallisuusaatteesta, mutta painopiste oli selvä: Neuvostoliiton edun palveleminen oli ensisijaisen tärkeää ja todellista isänmaallisuutta. Asia sanottiin selvemmin neuvostoliittolaisen teoreetikon *Vapaassa Sanassa* helmikuussa 1952 julkaistussa Aleksandr Soboljevin kirjoituksessa *Kansandemokratia yhteiskunnan poliittisen organisation muotona*. Jos vielä 1940-luvulla Jugoslaviaa pyrittiin nationalismisyytösten varjolla mustamaalaamaan, Soboljevin kirjoituksen myötä ilmaistiin suoraan, että Neuvostoliiton määrittelemältä poikkeaminen linjalta on nationalismia:

Taantumus, joka hyvin ymmärtää, mikä ensisijainen merkitys ystävyydellä Neuvostoliiton kanssa on kansandemokratian lujittamiselle, yrittää kaikin keinoin estää tätä ystävyyttä, eristää kansandemokratian maat Neuvostoliitosta ja levittää porvarillisen nationalismin mädäntynyttä ideologiaa. Porvarillinen nationalismi on kansandemokraattisten maiden sosialistisen rakennustyön päävaara. Taistelu tätä vaaraa vastaan on kommunististen ja työväenpuolueiden poliittinen päätehtävä. Luopuminen ystävyydestä Neuvostoliiton kanssa johtaisi väistämättä kansandemokratian loppuun, niin kuin Jugoslavian tapahtumista näkyy.¹³⁶

Soboljevin tiukka linjanveto ilmentää kylmän sodan kasvaneita jännitteitä – toisen maailmansodan liittolaissuhteet olivat jo kaukaista historiaa ja kylmän sodan blokit olivat muodostuneet. Neuvostoliiton ajattelussa oli 1940-luvulla toisen maailmansodan jälkeen ollut tilaa harmaan sävyille laajojen kansanrintamien toivossa, mutta nyt omat rivit laitettiin järjestykseen.

¹³⁵ Snyder 2003, 204, 212.

¹³⁶ Vapaa Sana 21.2.1952.

Samaa linjaa myötäilee myös Tuure Lehén vuonna 1953 julkaistussa pamfletissaan *Kommunistit ja isänmaa*. Lehénin mukaan suomalaiset kommunistit puolustavat vahvasti Neuvostoliittoa ja kansandemokratioita ”siksi, että sosialistisiin maihin kohdistuvalla uhkalla vahingoitetaan ennen kaikkea omaa maataamme ja kansaamme.”¹³⁷ Kuusisen linjaa seuraten Lehén kytkee Suomen kansalliset edut kommunismin menestykseen. Tiukassa ilmapiirissä, jossa lieventymisen merkkejä ei ollut juuri nähtävissä, valitsivat suomalaiset kommunistit oman kansallisuusaatteen erittelyn kannalta järkevän linjan: myötäily ja vaikeneminen. Kun Neuvostoliitosta saatiin viestiksi Soboljevin suulla, että ”[Jugoslavia särki] Neuvostoliiton ystävyyden ja siis täydensi siirtymisen porvarillisesta nationalismista fasismiin...”, oli oman poliittisen tulevaisuuden kannalta parempi olla koettelematta, missä raja hyväksyttävyyden suhteen kulki.¹³⁸

4.3 Viholliskuvat kärjistyvät

Oman kansallisuusaatteen käsittelyssä kommunisteille tuli siis tauko, mutta viholliskuvien muodossa sen sijaan asenteet kärjistyivät, sillä jos jännitteet blokkien välillä olivat 1940-luvun loppua lähestyessä kiristymässä, niin Saksan liittotasavallan perustaminen 23.5.1949 oli lyönyt vielä uuden vaihteen Neuvostoliiton ulkopoliitiikan silmään Stalinin ryhtyessä kiristämään linjaansa. Etupiiriä lujitettiin, Saksan demokraattinen tasavalta DDR perustettiin ja samanaikaisesti Neuvostoliiton onnistunut ydinkoe elokuussa 1949 valoi luottamusta omiin riveihin. Stalinin elinvuosien lähestyessä loppuaan 1950-luvulla Neuvostoliitossa ajateltiin, että Suomi toimisi lännen hyökkäyksen sillanpääasemana,¹³⁹ mikä heijastui jyrkkenevinä asenteina myös suomalaisten kommunistien kirjoituksissa. Toisaalta Stalin elätteli toiveita, että Suomi saataisiin Neuvostoliiton liittolaiseksi ainakin niissä puitteissa, että Suomi puolustaisi omia alueitaan lännen hyökätessä. Keskenään ristiriitaiset ajatukset Suomesta kertovat kuitenkin taustaltaan samasta asiasta, nimittäin lännen ja etenkin Yhdysvaltojen uhkan kasvusta Stalinin mielessä, mikä heijastui selvällä tavalla laajempaan kommunistiseen liikkeeseen ja suomalaisten kommunistien kirjoituksiin kansallisuusaatteesta.¹⁴⁰

¹³⁷ Lehén 1953, 8.

¹³⁸ *ibid.*

¹³⁹ Rentola 1997, 168.

¹⁴⁰ Rentola 2016, 204.

Neuvostoliiton päävastustajasta Yhdysvalloista muodostui myös suomalaisten kommunistien ensisijainen ulkopoliittinen vastustaja. Vappuna 1950 SKP:n, SKDL:n ja Sosialistisen yhtenäisyyspuolueen yhteisessä julkilausumassa todetaan, että

Isänmaan edut ja kansojen riippumattomuus alistetaan valheellisen maailmanherruusaatteen ja kansallisuusvihan avulla palvelemaan amerikkalaisen imperialismin valloitus- ja anastuspyrkimyksiä. Myös meidän maamme hallitsevat piirit, jotka ovat kaupitelleet maamme milloin Saksan markoista, milloin Amerikan dollareista, pyrkivät peittämään oman isänmaattomuutensa ja petturuutensa parhaamalla kommunisteja ja kansandemokraatteja, jotka ovat aina ja kaikkialla taistelleet sitkeästi ja johdonmukaisesti Suomen kansan itsenäisyyden, hyvinvoinnin ja kulttuurin puolesta.¹⁴¹

Kommunistien pyrkimys kuvata suomalainen porvaristo amerikkalaisten käytyinä heijastaa, miten kansainvälisiä virtauksia kanavoitiin palvelemaan omaa politiikkaa myös kansallisuusaatteen kontekstissa.

Yhdysvallat nähtiin kylmän sodan alussa uhkana kansainvälisissä puitteissa, mutta suoraa uhkaa se ei kuitenkaan Suomea vastaan kohdistanut. Tämä kuitenkin muuttui etenkin Korean sodan myötä, kun blokkien väliset suhteet saavuttivat siihenastisen alimman pisteensä. *Kommunisti*-lehdessä julkaistiin tammikuussa 1953 toimittaja Hilikka Yrjölän laaja kirjoitus *Amerikan imperialistien tunkeutuminen Suomeen*, joka heijastelee kylmän sodan äärimmäisen jännitteistä aikaa. Yrjölän mukaan Yhdysvallat pyrki alistamaan Suomen tahtonsa sotilaallisesti, taloudellisesti sekä ”tuhoamalla toisen kansakunnan kansallisen [perusolemuksen, elämäntavan ja kulttuurin].”¹⁴² Yrjölä hyödyntää kirjoituksessaan nationalistista viholliskuvien rakentamista vedotessaan amerikkalaisen kulttuurin epäautenttisuuteen.

Vaikka käsitteet ”amerikkalaisuus”, ”amerikkalainen elämäntyyli” näyttävät muodollisesti sisältävän olennaisimman siitä minkä nimenomaan amerikkalaiset, kansan enemmistö on luonut, ei tämä pidä paikkaansa. Se, mitä tällä hetkellä meille ”amerikkalaisuutena” taritaan, on imperialistien palkkaamien propagandistien ja ostamien ”tiedemiesten luoma

¹⁴¹ Työkansan Sanomat 27.4.1950.

¹⁴² *Kommunisti* 1–2/1953.

elämäntyyli.” Se ei ole edes porvariston nousun kauden amerikkalaisuutta, se ei ole Jack Londonin eikä Mark Twainin Amerikkaa kirjallisuudessa. Sen ”demokratia” ei ole vuoden 1776 itsenäisyysjulistuksen demokratiaa, sen neekeriorkesterien esittämä ”be bob” ei ole alkuperäistä neekerimusiikkia, eikä sen politiikkakaan ole enää Monroen eristäytymisoppia vaan aggressiivista imperialismia.¹⁴³

Kirjoituksessa näkyy ajatus puhtaasta menneisyydestä, joka on tahraantunut kirjoitushetkellä taantumuksellisten voimien toimesta. Jälleen vastakkainasettelun keskiössä on aito kansallinen kulttuuri ja imperialistinen sumutus. Yrjölän kuvauksessa kommunistinen isänmaallisuus on todellista kansasta kumpuavaa kulttuuria, joka on laadultaan autenttista ja luonteeltaan viatonta. Tämänkaltainen ajattelu heijastelee nationalismille tyypillistä ajatusta kunniakkaasta menneisyydestä, josta johdetaan hyveitä ja arvoja.¹⁴⁴ Myös Raoul Palmgrenin 1950-luvulla vanhentuneeksi tulkittu *Suuri Linja* sisältää samanlaisen ajatuksen suomalaisten 1800-luvun valtiomiesten suurista ja jaloista kansallismielisistä ajatuksista, jotka porvaristo korruptoi Suomen itsenäistyessä.¹⁴⁵ Vaikka kommunistit mielsivät itsensä tyypillisesti tulevaisuuteen katsoviksi, oli heillä myös menneisyyteen haikailevia piirteitä.

Kommunistit suitsivat myös omia rivejään suhteessa kansallisuusaatteeseen Stalinin varoittaessa NKP:n 19. puoluekokouksessa vuonna 1952 pitämässä viimeiseksi jääneessä puheessaan, että porvarillinen nationalismi saattoi vaikuttaa myös kommunististen puolueiden sisällä. Anthony Uptonin mukaan Raoul Palmgrenin yllättävä eroaminen SKP:stä perustui juuri kommunistien kurinpalautukseen.¹⁴⁶ Stalinin puhe ilmentää samanaikaisesti logiikkaa, jolla kommunistit omaksuivat kansainvälisiä virtauksia omaan politiikkaansa. Stalin korosti puheessaan, että porvaristo on myynyt maansa ja luopunut aidosta kansallisuusaatteesta:

Kansallisen riippumattomuuden ja kansallisen suvereenisuuden lippu on heitetty yli laidan. On epäilemätöntä, että te, kommunististen ja demokraattisten puolueiden edustajat, joudutte nostamaan tämän lipun ja

¹⁴³ *ibid.*

¹⁴⁴ Özkırımlı 2010, 58.

¹⁴⁵ Palmgren 1976, 200–203.

¹⁴⁶ Upton 1970, 251.

viemään sitä eteenpäin, jos tahdotte olla maanne isänmaanystäviä, jos tahdotte tulla kansakunnan johtavaksi voimaksi.¹⁴⁷

Tätä osaa puheesta kommunistit käsittelivät julkisesti, mutta itsekritiikki omista nationalistisista virheistä sen sijaan tehtiin sisäisesti. Vaikka Neuvostoliiton sanalla oli ehdottoman suuri painoarvo, hyödynsivät kommunistit sitä strategisesti – kiusallisia seikkoja peiteltiin ja kiillotettiin, kun taas omaa politiikkaa hyödyttäviä tekijöitä edistettiin.

Puolueen nuorempien sekä puoluejohtoa vanhempien kannattajien ja ruohonjuuritason jäsenten keskuudessa 1950-luvun alun ulkopoliitiikan entistä kärkevää linjaa vierastettiin. SKP:n johdon maalaillessa uhkakuvia imperialismista ja suomalaisen kulttuurin rappeutumisesta, tehtiin paikallisjärjestöissä kuntatasolla sekä SKDL:n kansanedustajien keskuudessa vähemmän dramaattista työtä, joka sisälsi yhteistyötä muiden poliittisten ryhmittymien kanssa, kun samanaikaisesti oltiin kansallisen tason politiikassa paitsiossa.¹⁴⁸ Kimmo Rentolan mukaan tämä kasvatti kuulua SKP:n puoluejohdon ja muiden kommunistien välillä,¹⁴⁹ luoden alustavia tekijöitä suomalaisen kommunistisen liikkeen rikkoutumiselle, joka leimahti liekkiin myöhemmin 1960-luvulla.

4.4 Löyhää liennytystä

Kylmä sota alkoi lientyä, kun Stalin kuoli maaliskuussa 1953. Korean sota loppui heinäkuussa 1953 ja Neuvostoliiton tosiasialliseksi johtajaksi vakiintui Nikita Hruštšov. Lauhtuminen ja johtajanvaihdos konkretisoituivat Neuvostoliiton omaksuessa uuden ulkopoliittisen linjan NKP:n vuonna 1956 pidetyn 20. puoluekokouksen myötä. Puoluekokouksessa Hruštšov julisti, että sota kapitalistisen ja sosialistisen maailman välillä ei ollut väistämätön. Muutos aiempaan verrattuna oli kansainvälisen kommunismin tasolla merkittävä, mutta Suomessa vanha Stalinin aikana oppinsa saanut

¹⁴⁷ Työkansan Sanomat 16.10.1952.

¹⁴⁸ Rentola 1997, 179–180.

¹⁴⁹ *ibid.*

puoluejohto oli hidas omaksumaan uuden linjan.¹⁵⁰ Nationalismin kontekstissa länsimaiden demonisointi säilyi edelleen olennaisena teemana, joskaan se ei enää saavuttanut Korean sodan aikaisia ylilyöntejä.

Stalinin asema muuttui radikaalisti samaisessa puoluekokouksessa, kun Hruštšov tuomitsi edeltäjänsä toteuttamat vainot ja henkilökultin salaisena tunnetussa puheessaan. Myös suomalaisten kommunistien kanta seurasi uutta linjausta: kun vielä vuonna 1954 SKP:n Suomen itsenäisyyskysymystä käsittelevä aineistoluettelo sisältää lukuisia Stalinin kirjoittamia, ja häntä käsitteleviä kirjoituksia ja puheita, ovat maininnat ”nerokkaasta toveri Stalinista” kadonneet lähes totaalisesti vuoteen 1957 mennessä. Puolue tunnusti avoimesti menneensä liiallisuuksiin ”marxismille vieraassa yksilönpalvonnassa.”¹⁵¹ Stalinin asema Suomen itsenäisyyden isänä sai väistyä.

Monelle puolueen johtohahmolle Stalinin tuomitseminen oli varmasti järkytys: he olivat saaneet koulutuksensa Stalinin Neuvostoliitossa, vapautuneet vankilasta puna-armeijan ansiosta jatkosodassa ja nähneet Neuvostoliiton kasvavan toiseksi supervallaksi takapajuisesta Venäjistä. Tärkeänä seikkana he olivat myös välttäneet 1930-luvun puhdistukset, monet suomalaisissa vankiloissa. Helpottuneita oli varmasti myös: esimerkiksi Tuure Lehénin suhde Staliniin oli muuttunut kylmäksi hänen palattuaan Espanjan sisällissodasta Neuvostoliittoon ja huomattuaan monen entisen toverinsa saaneen surmansa Stalinin puhdistuksissa 1930-luvun lopulla.¹⁵² Hän ei viivytellyt kauaa Stalinille irvailussa käsitellessään kansainvälisyyden ja kansallisuuden suhdetta:

...me kommunistit emme tiedä ”stalinismista” emmekä ”stalinisteista” mitään. Emme tunne myöskään mitään ”kansallista kommunismia” emmekä tiedä, mihin sellaista ismiä tarvittaisiin. Sensijaan me tunnemme ainakin jonkin verran marxilaisuutta, Marxin ja Leninin oppia, ja sitähan se Stalinkin sanoi tunnustavansa. Marxilaisuus tyydyttää meitä erikoisesti senvuoksi, että se on tarpeeksi kansallista ja tarpeeksi kansainvälistä samalla kertaa.¹⁵³

¹⁵⁰ Rentola 1997, 410–411.

¹⁵¹ Vapaa Sana 3.7.1956

¹⁵² Rentola 1994, 69–71.

¹⁵³ Työkansan Sanomat 9.12.1956.

Stalinin tuomitsemisen jälkeen Neuvostoliitossa oli määrä palata linjalle, jossa noudatettiin yksilönpalvonnan harhaopin sijaan ”leniniläisen kollektiivisen johdon periaatteita”, joiden oli määrä lähentää kommunistista puoluetta ja tavallista kansaa.¹⁵⁴ Suomen itsenäisyyden käsittelyssä linjanmuutos on havaittavissa voimakkaimmin Stalinin katoamisen lisäksi Neuvostoliiton kommunistisen puolueen (NKP) korostamisella ja Leninin astuessa yhä keskeisemmäksi henkilöksi etenkin suomalaisten kommunistien itsenäisyyspäivien aineistoissa.¹⁵⁵ Stalinin seuraajat eivät kuitenkaan saavuttaneet vastaavaa asemaa Suomen itsenäisyyttä käsitellessä.¹⁵⁶

Vaikka kommunistien johto suhtautui nihkeästi kansainvälisen kommunismin uuteen linjaan, on kommunistien näkemyksissä havaittavissa hienoista nyansoitumista. Kun aiemmin viitattiin Suomen itsenäisyyttä vastaan kohdistuvan uhan tulevan ulkomailta, viimeisimpänä amerikkalaisen imperialismin muodossa, alettiin nyt puhua kommunismin kansainvälisen linjan mukaan rauhanomaisesta rinnakkaiselosta. Huolimatta siitä, että hienoisia lieventymisen merkkejä oli havaittavissa, SKDL:n valistusjaoston lokakuun vallankumouksen viettoa koskevassa ohjeistuksessa kuitenkin muistutettiin, että on korostettava ”Suomen taantumuspiirien juonittelua Venäjän porvariston edustajien kanssa Suomen työläisten ja torpparien uudistusvaatimusten tukahduttamiseksi jopa Suomen itsenäisyyden hinnalla ja turvautumista Saksaan, Väliaikaisen hallituksen romahduksen lähetessä.”¹⁵⁷ Vaikka menneisyys säilyi edelleen agitaation aiheena, oli nykyhetken tarkastelussa lyönyt läpi rauhallisen rinnakkaiselon politiikka, joten enää ei vedetty yhtä suorita linjoja menneisyyden tapahtumista päivänpoliittisiin kysymyksiin, toisin kuin esimerkiksi 1940-luvulla tehtiin. Tähän toki vaikutti luonnollisesti myös se, että tapahtumat olivat siirtyneet ajallisesti kauemmas kirjoitushetkestä. Rauhanomainen rinnakkaiselo oli keinoiltaan miedompaa aiempaan avoimeen agitaatioon verrattuna, mutta perusluonteeltaan kuitenkin edelleen hyökkäävää suhteessa kapitalismiin, sillä se pyrki muuttamaan vallitsevan yhteiskuntajärjestyksen. Nyt sota oli vain luettu pois vaihtoehtoista.

¹⁵⁴ Työkansan Sanomat 27.3.1956.

¹⁵⁵ Aineistoa itsenäisyyspäivän 1957 selostustoimintaa varten. Työväenliikkeen itsenäisyyslinja. 1D1 SKDL valistusjaosto. Hd juhlat. C. muut juhlat 1954–57. Kansan Arkisto.

¹⁵⁶ Suunnitelma Lokakuun Suuren Sosialistisen vallankumouksen 40-vuotispäivän vietosta 30.8.1957. Lokakuun vallankumouksen vuosipäivän aineistoa. Kansan Arkisto.

¹⁵⁷ SKDL:n Suunnitelma Lokakuun Suuren Sosialistisen vallankumouksen 40-vuotispäivän vietosta. Lokakuun vallankumouksen vuosipäivän aineistoa. Kansan Arkisto.

Suomessa kommunistien johto oli hidas omaksumaan uudet linjaukset,¹⁵⁸ mutta Neuvostoliiton kontrolloimassa itäblokissa tilanne oli sen sijaan toinen. Kun Stalinin kuoleman jälkeen itäblokissa kuohui Neuvostoliiton etupiiriin kuuluvien maiden vaatiessa aiempaa laajempaa itsemääräämisoikeutta, kuittasivat kommunistit syytökset vetoamalla viholliskuvillaan ksenofobiaan, protestoijien paheellisuuteen ja ennen kaikkea nationalismiin. Niin Itä-Saksan kesäkuun 1953 ja Puolan Poznanin kesäkuun 1956 mielenosoitusten, sekä vuoden 1956 Unkarin kansannousun taustalla katsotaan olleen poikkeuksetta länsimaiset provokaattorit ja ulkomailta ohjatut fasistiryhmät.¹⁵⁹ Ulkomaisuus on selvästikin kommunistien katsannossa negatiivinen tekijä esimerkiksi Itä-Saksan tapauksessa, vaikka tosiasiallisesti Saksan lippuja heiluttaneet työläisjoukot laitettiin kuriin Neuvostoliiton tankkien voimin.¹⁶⁰ Provokaattoreiden ulkomaalaisuuden korostaminen kertoo siitä, miten suomalaisille kommunisteille kansallisvaltion itsemääräämisoikeus oli keskeinen osa kansallisuusaatteen sisältöä, ja että he olivat valmiita hyödyntämään ksenofobiaa, jos se palveli omien näkökohtien edistämistä. Ulkomaalaisuuden negatiivisia kaikuja ei kuitenkaan problematisoida kommunismiin kuuluvan internationalismin ja Neuvostoliiton suhteiden kanssa, mikä viestii siitä, ettei kommunistinen ksenofobia ollut niinkään vakaumuksellista, vaan ennemminkin sitä oltiin valmiita hyödyntämään poliittisten vastustajien lyömisessä.

Vaikka Itä-Euroopan maiden mielenosoitukset eivät olleet eksplisiittisen nationalistisia (vaikkakin niissä vaadittiin aiempaa laajempaa itsemääräämisoikeutta), niin kommunistit pyrkivät yhdistämään niihin nationalismin leiman. Siitä huolimatta, että isänmaallisuus säilyi positiivisena käsitteenä, on kertovaa, että poliittiset vastustajat leimattiin nationalisteiksi riippumatta siitä, olivatko he sitä tosiasiallisesti vai eivät – yhä 1950-luvun puolivälissä kansallisuusaate sisälsi negatiivisia kaikuja kommunistisessa liikkeessä.

Rauhanomainen rinnakkaiselo ei myöskään hävittänyt kylmän sodan rajalinjoja esimerkiksi Suomen itsenäisyyden ympärillä pyörineestä keskustelusta:

¹⁵⁸ Kallenautio 2005, 30–31.

¹⁵⁹ Ks. Esim. Vapaa Sana 9.8.1953.

¹⁶⁰ Connelly 2020, 570.

Jos joku hyökkää Suomen kautta Neuvostoliittoa vastaan, on Suomen omien kansallisten etujensa tähden taisteltava Neuvostoliiton rinnalla hyökkääjää vastaan, niin kuin Neuvostoliiton kanssa solmiamamme ystävyys- ja yhteistyösopimus edellyttää. Ystävyys ja yhteistyö sosialistisen Neuvostoliiton kanssa on itsenäisen Suomen menestyksen ehtona. Tästä asiasta on puhuttava siksi, että kaikki suomalaiset eivät sitä vielä ymmärrä, vaan monet puhuvat ja käyttäytyvät, niin kuin meillä ei olisi [YYA-sopimusta] Neuvostoliiton, lähimmän naapurimme, vaan Atlantin valtameren takana, meistä tavattoman kaukana sijaitsevan Amerikan Yhdysvaltojen kanssa.¹⁶¹

SKP:n johdon tiukka kytkeytyminen Neuvostoliittoon aiheutti kasvavissa määrin turhautumista rivikommunistien keskuudessa. Lisäksi siirryttäessä kauemmaksi toisesta maailmansodasta ja sitä edeltäneistä tapahtumista, josta SKP:n johto oli pitkälti muodostanut maailmankatsomuksensa, kasvoivat erot maailmankatsomuksellisissa kysymyksissä kommunistien vanhenevan johdon ja nuoremman polven välillä. Nuori polvi piti kritiikitöntä Neuvostoliiton ylistämistä ja jyrkkien viholliskuvien ylläpitämistä kommunistien tavoitteiden esteenä heidän säilyessään nurkkakuntaisena osa suomalaista yhteiskuntaa. Rivijäsenistössä oli kasvava halu normalisoitua osaksi laajempaa yhteiskuntaa.¹⁶²

Kentän soraäänistä huolimatta säilyi johdon ajattelussa yhä vastakkainasettelun linja. Varsinkin SKP erosi tässä selvästi itäblokin tovereistaan merkittäväällä tavalla. Kun SKP:n johto pyrki vastakkainasettelullaan pyrkimään horjuttamaan vallitsevaa yhteiskunnan rakennetta, pyrittiin sen sijaan esimerkiksi Itä-Saksassa minimoimaan sosiaaliset ristiriidat; sosiaalinen yhdenmukaisuus ja konformismin vaatimus olivat merkittävä osa itäsaksalaisen yhteiskunnan rakennetta.¹⁶³ Vaikka SKP korosti yhteiskunnallisia ristiriitoja, kun Saksan sosialistinen yhtenäisyyspuolue (SED) pyrki pääsemään niistä eroon, ovat puolueet kuitenkin monessa suhteessa samankaltaisia metodologialtaan. SKP vaati puolueen sisällä samanlaista yhdenmukaisuutta kuin SED yhteiskunnallisella tasolla, kuten esimerkiksi SKP:n kesän 1956 reformihenkisen

¹⁶¹ Kommunisti 10/1957

¹⁶² Leppänen 1999, 48–49.

¹⁶³ Behrends & Poutrus 2005, 163–164.

lehdistökeskustelun tukahduttaminen osoittaa.¹⁶⁴ Olennaisena erona puolueiden välillä on se, että SED kontrolloi valtiota, kun taas SKP oli ennemminkin antagonistisessa suhteessa valtioon sen pitkään kestäneellä oppositiokaudella. Tässä suhteessa SKP noudatti pitkälle 1950-lukua linjaa, jonka se oli omaksunut 1940-luvun lopulla.

Kentän uudistusmielisyys oli kuitenkin havaittavissa vuoden 1956 kesällä, kun *Työkansan Sanomien* päätoimittaja Mauri Ryömä avasi SKP:n pää-äänenkannattajan avoimelle keskustelulle Neuvostoliiton 20. puoluekokouksen uudistavassa hengessä. Lehden palstoilla heräsikin keskustelu puolueen epäkohdista, jotka koskivat myös kommunistien suhdetta kansallisiin kysymyksiin. Etenkin toimitsijoiden Jorma Mäntykosken ja Paavo Hyvösen lähettämä kirjoitus oli merkittävä kiintopiste keskustelussa. Puoluemiehet toteavat SKP:n olleen aina suomalaiskansallinen liike ja puolustaneet aina kansan etua, mutta kritisoivat puolueen itsestään antamaa julkisuuskuvaa:

Mutta emmekö myös itse ole antaneet aihetta ennakkoluuloille ja epäilyksille liikettämme kohtaan? Emmekö ole usein käsittäneet työväenluokan kansainvälisyyttä väärin, siten että olemme sen nimissä väheksyneet oman kansamme saavutuksia, ja toisaalta osoittaneet ylitsevuotavaa, aiheentakin ihailua esimerkiksi kaikkea sitä kohtaan, mikä tapahtuu Neuvostoliitossa? ... Toverimme ja lehdistömmekin ovat menneet naurettavuuteen saakka sokeassa Neuvostoliiton ihannoimisessa ja samanaikaisesti loukanneet suomalaisten kansallista tunnetta ja kansallisylpeyttä, sensijaan että olisivat ohjanneet näitä tunteita terveeseen suuntaan.¹⁶⁵

Muutokset saivat kuitenkin odottaa ja paine kentällä jäi kerääntymään. SKDL:n pääsihteerinä toiminut Aimo Haapanen kiistää vastauksessaan, että kommunistien johto olisi laiminlyönyt toiminnassaan kansallisia Aspekteja. Samalla hän kuitenkin selittää, miksi puoluejohto on suhtautunut kansallisuusaatteeseen niin nihkeästi: "...maassamme menneinä vuosina kansallisen ja isänmaallisuuden nimissä tehtiin sosialismia ja työväenliikettä vastaan tekosia, jotka johtivat nuo käsitteet työläisten keskuudessa

¹⁶⁴ Rentola 1992, 86.

¹⁶⁵ *Työkansan Sanomat* 7.7.1956.

huonoon valoon. Tämän kauden jätteet voivat vielä joissakin tapauksissa elää.”¹⁶⁶ Mäntykosken ja Hyvösen esittämä kritiikki suomalaiskansallisten näkökulmien sivuuttamisesta Neuvostoliiton ylistyksen kustannuksella ei kuitenkaan johtanut muutoksiin linjassa, mitä ilmentää esimerkiksi se, että Suomen itsenäisyyttä juhlistettiin edelleen merkittävässä määrin Neuvostoliiton ansiona.¹⁶⁷

Poikkeavat ajatukset ilmentävät Suomen kommunistisen liikkeen sisällä vallinnutta sukupolvijakaumaa: nuorempi polvi liikkeestä oli kasvanut punamullan aikana, taistellut 1940-luvun sodissa Neuvostoliittoa vastaan, eikä ollut vielä omaksunut poliittista näkökantaa lapualaisvuosien kiihkon aikaan. SKP:n puoluejohto sen sijaan koostui pääosin henkilöistä, jota Kimmo Rentola kutsuu punaorpojen kohortiksi. He olivat kokeneet nuorina sisällissodan tappion, ja heidän varttuessaan suomalainen yhteiskunta oli sulkenut heidät ulos 1920- ja 1930-luvuilla. Heille Neuvostoliitto tarjosi koulutuksen, kodin ja lupauksen paremmasta tulevaisuudesta, jonka suomalainen yhteiskunta oli heiltä sulkenut.¹⁶⁸ Ei ole siis yllättävää, että suomalaiskansalliset aspektit jäivät Neuvostoliiton korostamisen varjoon.

Nuorempi sukupolvi ei sen sijaan ollut samalla tavalla sidoksissa Neuvostoliittoon, vaan kuten kirjoitus mainitsee, näkivät Neuvostoliiton jatkuvat ja kritiikittömän ylistämisen mauttomana. Kenttä ei pitänyt kommunistisen liikkeen jatkuvasta eristystilasta ja johdon kannattama ajatus kansallisuusaatteesta, johon kuului yhtäläisesti rakkaus omaa kansaa kohtaan kuin veljeys muiden kansojen kanssa, ei herättänyt intoa heidän piirissään yhtä vahvasti. Neuvostoliiton ja muun itäblokin tapauksessa kuitenkin varsinaista tietoa ja kokemuksia oli hyvin vähän, ja ne, mitä rivikannattajilla sekä -jäsenillä oli, eivät poikkeuksetta positiivisia.¹⁶⁹

Myös paikallista ja kansainvälistä yhdistämään pyrkinyt itäsaksalainen kansallisuusaate kohtasi saman ongelman – kansalaisten keskuudessa saksalaisuus identiteetin osana

¹⁶⁶ Työkansan Sanomat 15.7.1956.

¹⁶⁷ Aineistoa puhujille ja selostajille. Lokakuun Vallankumouksen merkityksestä. 30.11.1957. Lokakuun vuosip. aineistoa. Kansan Arkisto.

¹⁶⁸ Rentola 1992, 82–85.

¹⁶⁹ Leppänen 1999, 48–49.

resonoi voimakkaammin kuin utuinen ajatus solidaarisuudesta ulkomaisten kansojen kanssa, etenkin kun ulkomaalaisten kanssa ei ollut juurikaan mahdollisuutta olla tekemisissä.¹⁷⁰ Kommunistien nuoren siiven katsomuksessa Neuvostoliittoa ei nähty raudanlujana johtajana ja esimerkkinä oman politiikan soveltamisessa, vaikka sitä arvostettiin sosialismin esitaistelijana. Puoluejohdon vaihtuessa 1960-luvun puolivälissä tämä havainnollistui, kun SKP:n suhteet Neuvostoliittoon etääntyivät ja politiikka hallitusvastuun myötä lähentyi suomalaista valtavirtaa.¹⁷¹

4.5 Uudistustoiveet kariutuvat

Jos lehdistökeskustelun sulkeminen oli jarruttanut vapaamielistä kehitystä kommunistisessa liikkeessä, löi Unkarin kansannousu syksyllä 1956 jarrut pohjaan kommunistien linnoittaessa asemiaan ”taantumuksen hyökkäystä vastaan.”¹⁷² Suomessa kommunistinen lehdistö poikkesi jyrkästi kollegoistaan puolustaessaan Neuvostoliiton toimia Unkarissa muiden tuomitessa ne kategorisesti.¹⁷³ SKP:ssä selvästi tiedostettiin asian ongelmallisuus suhteessa kansallisuusaatteeseen. Esimerkiksi SKP:n keskuskomitean päätöslauselmassa 15.12.1956 todetaan, että

Pitäen kaikessa toiminnassaan lähtökohtanaan ja päämääränään oman maamme työväenluokan ja kansamme etua puolue omaksuu samalla tinkimättä marxilaisuuden julistaman työväen kansainvälisen yhteenkuuluvaisuuden ja kansojen veljeyden aatteen. Nämä puolueemme kansalliset ja kansainväliset tavoitteet eivät ole ristiriidassa keskenään, ne eivät riko puolueen eheyttä.¹⁷⁴

Asiaa ei luonnollisesti sanota suoraan, mutta on ilmiselvää, että Neuvostoliiton toimien puolustaminen nähtiin iskuna kuvalle kommunistien isänmaallisuudesta ja lujitti käsitystä heistä Neuvostoliiton käsikassaroina. Pelkästään se, että SKP koki olennaiseksi ottaa esille suomalaisten kommunistien isänmaallisuuden Unkarin kontekstissa osoittaa tämän. Tasapainottelu kansallisen ja kansainvälisen välillä säilyi jatkuvana tekijänä

¹⁷⁰ Behrends & Poutrus 2005, 162–164.

¹⁷¹ Leppänen 1999, 75–76.

¹⁷² SKDL:n Turun piirijärjestön valistusjaoston kirje SKDL:n valistusjaostolle itsenäisyyspäivän 1956 vietosta. 15.11.1956. 1D1 SKDL Valistusjaosto. HD juhlat. C. muut juhlat 1954–57. Kansan Arkisto.

¹⁷³ Kallenautio 2005, 38–39.

¹⁷⁴ Kommunisti 1/1957.

nationalistisessa diskurssissa – Neuvostoliiton suuntaan oli myönnyttävä, mutta siitä haluttiin maksaa sisäpoliittisesti minimaalinen hinta. Tämä oli jatkuva tekijä etenkin SKP:n tapauksessa. Kansallisesta haluttiin pitää kiinni, mutta kansainvälinen oli aina hallitsevassa osassa. Täten esimerkiksi SKP:n johtoon kuulunut Armas Äikiä joutuu taiteilemaan hatarasti kansallisten ja kansainvälisten näkökohtien välillä:

Marxilaisen teorian mukaan kommunistit ovat aina sekä kansallisia että kansainvälisiä. Se merkitsee, että kommunistit puolustavat kaikessa oman maansa työväenluokan, oman maansa talonpoikaiston, oman maansa sivistyneistön etuja. Ei kuitenkaan siten, että oman maan ja kansan etujen puolustaminen käsitettäisiin taisteluksi muiden maiden kansoja vastaan, ei siis nationalismiin asenteista, kuten porvaristo usein tekee. Täten kommunistit Suomessa eivät esimerkiksi Unkarin tapahtumien yhteydessä ole esiintyneet vain Unkarin tai vain Neuvostoliiton vaan Unkarin, Neuvostoliiton ja Suomen kansojen yhteisten etujen puolesta. Kaikki, jotka tahtovat asettaa Unkarin kansan Neuvostoliiton kansoja vastaan ja sotkea siihen Suomen kansan puolella tai toiselle tai näitä molempia kansoja vastaan, ovat nationalisteja tai kiihkoisänmaallisia, jotka määrätyissä tilanteissa voivat vain vahingoittaa oman maansa etuja. Suomessa ei tietääkseni ole sellaisia kommunisteja.¹⁷⁵

Äikiän kirjoitus ilmentää, miten kiittämätön tehtävä oli puolustaa Neuvostoliiton toimia Unkarissa hänen keskittyessään kilpistämään syytökset ”nationalismiksi” ja ”kiihkoisänmaallisuudeksi”.

Vetääkseen huomion pois Unkarin tapahtumista, kommunistit myös korostivat käynnissä olleen Suezin kriisin merkitystä, todeten länsimaiden vuodattavan ”Krokotiilinkyyneleitä Unkarin tähden turvallisuusneuvostossa” samaan aikaan, kun Suezin kanavaa oltiin miehittämässä.¹⁷⁶ Viholliskuvat toimivat kommunistien identiteetin muodostuksessa negaation kautta, mutta viholliskuviin huomion siirtäminen palveli myös omien näkemysten suojaamista. On kuitenkin huomioitava samaan aikaan, että vaikka kommunisteilta löytyi muuta yhteiskuntaa enemmän ymmärrystä Neuvostoliiton toimille, niin Suomen valtion virallinen menettely ei eronnut linjaltaan kommunisteista: Unkarin

¹⁷⁵ Työkansan Sanomat 10.11.1956.

¹⁷⁶ Työkansan Sanomat 2.11.1956.

kansannousun väkivaltaista tukahduttamista ei tuomittu Kekkosenkaan taholta ja YK:ssa Suomi pidättäytyi äänestämästä Neuvostoliiton tuominneen lauseلمان puolesta.¹⁷⁷

Unkarin kansannousu ilmentää kansallisuusaatteen ympärille muodostunutta logiikkaa, joka määritteli kansainvälisen kommunismin ulko- ja sisäpoliittista linjanvetoa. Unkarissa Nagyn hallitus toimi kansallisin tunnuksin, mutta varsinaiseksi virheeksi osoittautui aikomus irrottaa Unkari kylmän sodan blokkiasetelmasta.¹⁷⁸ Hruštšov oli vuoden 1956 puoluekokouksessa luvannut rauhanomaista rinnakkaiseloä ja kommunismin uusia tuulia, mutta etupiiristään Neuvostoliitto ei ollut valmis luopumaan. Neuvostoliitto oli valmis suvaitsemaan kansallisuusaatetta satelliittivaltioissaan, kunhan se ei horjuttanut maan asemaa kylmän sodan blokkiasetelmassa.

Tätä tukee esimerkiksi kommunistisen Puolan kansallisuusaate. Puolalaisesta kansallisuusaatteesta pyrittiin muovaamaan sisällöltään sellainen, ettei se loukkaisi Neuvostoliiton näkökohtia esittelemällä Puolan ja Venäjän historiallisia kahnauksia. Täten esimerkiksi Puola-Liettuan historia haluttiin sivuuttaa, koska se nähtiin ongelmallisena Puolan ja Neuvostoliiton suhteille. Puola-Liettuan hallitsemat itäiset alueet olivat Neuvostoliiton kontrollissa, sen perustuslailliset ja edustukselliset perinteet puolestaan asettivat vallinneen järjestelmän huonoon valoon.¹⁷⁹ Puolassa kommunistit onnistuivat kuitenkin liberalisoitumaan Wladyslaw Gomulkan johdolla, tyydyttäen sekä kansan kansallisuusaatteeseen ja itsemääräämisoikeuteen nojanneet toiveet, mutta samalla vakuuttaen neuvostojohdolle, että Puola säilyisi osana itäblokkia.¹⁸⁰

Unkarin kriisi, niin kuin Jugoslavian tapaus vuonna 1948, asetti suomalaisille kommunisteille raameja, joiden puitteissa kansallisuusaatetta uskallettiin tuoda esille. On kuitenkin selvää, että SKP:n johto oli sekä haluton että pelokas lisäämään kansallisuusaatteen käyttöä politiikassa. Kentällä vallinneet uudistustoiveet eivät kanavoituneet aiempaa kansallismielisempään politiikkaan ja Neuvostoliiton kritiikitön ylistäminen jatkui vanhan puoluejohdon jatkaessa tottumallaan linjalla. Kuten

¹⁷⁷ Kallenautio 2005, 38–39.

¹⁷⁸ Connelly 2020, 577–578.

¹⁷⁹ Snyder 2003, 210.

¹⁸⁰ Connelly 2020, 582.

satelliittimaiden esimerkit osoittavat, ei Neuvostoliitto vastustanut kansallisuusaatetta itsessään, vaan oli ennemminkin huolissaan etupiiristään. Tällaisissa puitteissa SKP:lle ei ollut syytä pelätä Neuvostoliiton suututtamista – mitä merkitsisi yhden puolueen kansallismielinen linja, kun aatetta suvaittiin satelliittivaltioidenkin piirissä. Neuvostoliiton tukahduttaessa Itä-Euroopan epävakauksia se samanaikaisesti kritisoikin SKP:tä liiallisesta riippuvuudesta NKP:n ohjeistuksia kohtaan.¹⁸¹

SKP:n johdon usko Neuvostoliittoa kohtaan oli sekoitus autenttista uskoa ja uponneiden kustannusten harhaa, jossa aatteen puolesta oli jo annettu niin paljon, ettei enää katsottu olevan varaa perääntyä. Suurin osa SKP:n johdosta oli menettänyt perheenjäseniään ja ystäviään Stalinin puhdistuksissa, mikä oli Kimmo Rentolan näkemyksen mukaan lujittanut heidän vakaumustaan.¹⁸² Vaikka Neuvostoliiton puolustaminen ajoikin heidät politiikan laidalle ja suomalaisen yhteiskunnan paariaksi, jonka uskollisuutta pidettiin jatkuvasti kyseenalaisena, SKP:n vanheneva johto pysyi linjassaan.¹⁸³

¹⁸¹ Leppänen 1999, 42–43.

¹⁸² Rentola 1992, 83–84.

¹⁸³ Rainio-Niemi 2014, 93.

5. Näkemykset lientyvät

5.1 Mukaan järjestelyihin

Unkarin kriisi kiristi kommunistien linjaa politiikan huipulla, mutta kenttätasolla asenteet lientyivät vuoden 1956 uudistushenkisessä vanavedessä. Lientyminen konkretisoitui selvimmin paikallistason tapahtumissa. Kommunistit olivat perinteisesti järjestäneet juhlapäivinä omat tilaisuutensa,¹⁸⁴ mutta vuodesta 1956 eteenpäin SKP:n ja SKDL:n piirissä pyrittiin osallistumaan myös kunnallistasolla yhteisten itsenäisyysjuhlien järjestämiseen. Pyrkimykset eivät olleet menestys, mistä kielivät piirijärjestöjen raportit, joissa valitellaan porvariston hegemoniaa ja ”hurraa isänmaallisuutta” itsenäisyyspäivän agendan määrittelemisessä.¹⁸⁵ Olennaista on kuitenkin muutos aiempaan: aikaisemmin porvaristo ja kommunistit olivat pysyneet visusti toisistaan erillään, ja nytkin monessa pitäjässä porvaristo raporttien mukaan järjesti omat juhlaansa kommunisteja konsultoimatta.¹⁸⁶ Kommunistien läsnäolo juh latoimikunnissa loi kuitenkin edellytyksiä suhteiden normalisoitumiselle.

Vaikka raporteissa onkin tyypillisesti antagonistinen alavire suhteessa muuhun poliittisen kenttään, niin ristiriidat eivät olleet 1950-luvun lopulla enää yhtä kärkeviä etenkin juuri kenttätöimistijoiden tasolla. Esimerkiksi SKP:n Satakunnan piirijärjestön raportissa todetaan, että

Tuntui vähän siltä, että porvaristo piti tarpeellisena meidän edustajiemme mukana oloa juh latoimikunnissa senvuoksi, koska tiesivät, etteivät meidän edustajat voi suuria vaikuttaa juhlien luonteeseen, mutta meidän edustajien mukanaolo juh latoimikunnissa sensijaan vetää myös meikäläistä väkeä näihin juhliin.¹⁸⁷

Kuten edellä, eivät muutkaan kommunistien raportit puhkuneet sydämellistä yhteishenkeä porvariston kanssa, mutta integroitumisen merkkejä oli havaittavissa –

¹⁸⁴ Leppänen 1999, 13.

¹⁸⁵ SKP:n Jyväskylän piirijärjestön raportti itsenäisyyspäivän tilaisuuksista 21.12.1957. 1B SKP Tiedotusjaosto SKP. Puheluonnoksia, suunn. Itsenäisyyspäiväntilaisuudet 1954–59. Kansan Arkisto.

¹⁸⁶ SKP:n Kuopion piirijärjestö 31.12.1957. 1B SKP Tiedotusjaosto. Puheluonnoksia, suunn. Itsenäisyyspäiväntilaisuudet 1954–59. Kansan Arkisto.

¹⁸⁷ SKP:n Satakunnan piiri 4.1.1958. Selostus ja arvio Itsenäisyyspäivän tilaisuuksista Satakunnassa. 1B SKP Tiedotusjaosto SKP. Puheluonnoksia, suunn. Itsenäisyyspäiväntilaisuudet 1954–59. Kansan Arkisto.

kommunistit lähentyivät muuta suomalaista yhteiskuntaa ja muu suomalainen yhteiskunta lähentyi kommunisteja. Sankarihaudoilla käytiin edelleen laskemassa seppeleitä, mutta nyt tehtiin samoin myös punakaartilaiden haudoilla.¹⁸⁸

Pasi Saukkosen mukaan ”[Suomessa] omaleimaisuuden korostus ja yhtenäisyyden arvostus, ellei jopa vaatimus, ovat historiallisesti olleet kenties poikkeuksellisen vahvoja...”¹⁸⁹ Väitteen paikkansapitävyys ilmenee myös suomalaisten kommunistien kansallisuusaatetta tarkastellessa siinä, etteivät he pyrkineet luomaan rinnakkaista suomalaisuutta kansallisuusaatetta vaan sen sijaan yrittivät muuttaa vallinnutta käsitystä siitä yhteisesti järjestettyjen juhlallisuuksien muodossa. Kommunistit turhautuivat kuitenkin siihen, ettei porvaristo ollut valmis luopumaan kommunistien vanhakantaisiksi katsomista käytännöistä, eikä kommunistien omia näkemyksiä saatu tarpeeksi näkyväksi. Piirijärjestöjen kertomuksissa esiintyy toistuvasti, että paikkakunnan itsenäisyysjuhlan järjestelyt eivät onnistuneet halutulla tavalla, koska porvarilliset järjestöt järjestivät omat juhlansa ohittaen kommunistien pyrkimyksen osallistua järjestelyihin.¹⁹⁰

Vaikka järjestötasolla olikin halukkuutta yhteistoimintaan, rivijäsen- ja kannattajatasolla yleinen kiinnostuksen puute vaivasi hankkeiden menestystä. Kansalliset juhlat olivat kommunistien piirissä leimautuneet porvarillisiksi juhliksi, ja vaikka kommunistien piirissä oli halua saada aikaan muutos juhlien sisältöön, oli kannattajien kiinnostus vähäistä. Esimerkiksi SKP:n Turun piirin vuoden 1957 itsenäisyyspäivän raportissa todetaan, että Raisiossa oli saatu aikaiseksi käynti myös punakaartilaisen haudalla ”tasapuolisuuden vuoksi ja porvarillinen maisteri puhui haudalla. Mitä puhuja käsitteli puheessaan ei ole tiedossamme, sillä paikalliset toverit eivät osallistuneet juhliin.”¹⁹¹ Muutos oli virallisella tasolla vasta aluillaan, mutta nyt järjestötasolla oli selvästi halua saada aikaan uusi sisältö juhlille vastoinkäymisistä ja kiinnostuksen puutteesta huolimatta. Kommunistit olivat jo 1940-luvulta lähtien puhuneet siitä, että

¹⁸⁸ *ibid.*

¹⁸⁹ Saukkonen 2005, 98.

¹⁹⁰ SPK:n Lahden piiri 12.12.1957. Selostus Suomen itsenäisyyden 40-vuotispäivän tilaisuuksien järjestämisestä Lahden piirissä. 1B SKP Tiedotusjaosto. Puheluonnoksia, suunn. Itsenäisyyspäivätilaisuudet 1954–59. Kansan Arkisto.

¹⁹¹ SKP:n Turun piiri 14.1.1958. Selostus itsenäisyyspäivästä. Kansan Arkisto. 1B SKP Tiedotusjaosto. Puheluonnoksia, suunn. Itsenäisyyspäivätilaisuudet 1954–59. Kansan Arkisto.

isänmaallisuudelle tulisi antaa uusi sisältö,¹⁹² mutta vasta nyt asiaa lähdettiin edistämään järjestelmän sisältä käsin.

Poliittisten kilpailijoiden kielteinen suhtautuminen kommunistien osallistumiseen vaikutti olennaisena tekijänä kommunistien nurkkakuntaisuuteen – kommunistit toki olivat pysytelleet pitkälti omissa oloissaan järjestäen omat juhlansa, mutta samaan aikaan porvarilliset puolueet tekivät omalla toiminnallaan selväksi, ettei monessa kunnassa kommunisteja toivottu osallistumaan.¹⁹³ Kun SKP:n johto suhtautui kansallisiin juhlapäiviin melko viileästi ja poliittiset vastustajat puolestaan olivat haluttomia yhteistyöhön, jäi SKP:n ja SKDL:n kentän toimitsijoille kyinen pelto kynnettäväksi. Ulkoa tullut paine ja johdossa vallinnut apatia tilanteeseen oli omiaan aiheuttamaan SKP:n ja SKDL:n alemmilla tasoilla tyytymättömyyttä, johon puoluejohto ei ollut vastaanottavainen reagoimaan.

5.2 Isänmaallisuuden uudet sisällöt

Kansallisuusaate oli vastoinkäymisistä huolimatta siirtymässä kohti neutraalimpaa, vähemmän latautunutta suuntaa. Tätä kehitystä ilmentää myös kansallisuusaatteen siirtyminen lähemmäs materiaalisia näkökulmia. Aiemmin kommunistit olivat käsitelleet kansallisuusaatetta ennen kaikkea ideologisena, puhtaan aatteellisena ja henkisenä kysymyksenä mitä tuli heidän omaan kansallisuusaatteeseensa, syyttäen ennemminkin porvaristoa omien materiaalistien luokkaetujensa palvelemisesta kansallisuusaatteen verukkeella – ”porvarin isänmaallisuus on rahakukkarossa ja salaputkessa”,¹⁹⁴ kuten Tuure Lehén asian muotoilee.¹⁹⁵ 1950-luvun puolivälissä myös kommunistien omaan käsitykseen kansallisuusaatteesta alkoi kuitenkin kytkeytyä aineellinen aspekti taloudellisten ja hyvinvointiin liittyvien kysymysten muodossa. Esimerkiksi SKDL:n kansanedustaja Yrjö Enne ilmentää tätä Uudenmaan maakuntajuhlissa 1956 pitämässään puheessaan. Enne korostaa, että kommunistinen isänmaallisuus, toisin kuin porvarillinen,

¹⁹² Ks. Esim. Työkansan Sanomat 13.12.1944.

¹⁹³ SKP:n Kemin piirin piirijärjestön raportti itsenäisyyspäivän tilaisuuksista. 20.12.1957. 1B SKP Tiedotusjaosto. Puheluonnoksia, suunn. Itsenäisyyspäivätilaisuudet 1954–59. Kansan Arkisto.

¹⁹⁴ Lehén viittaa salaputkella 1950-luvun alun salaputkiskandaaliin, jossa Fagerholmin hallituksen ministerit olivat myöntäneet Konkursisuhan alla olleelle Salaputki Oy:lle valtionapua.

¹⁹⁵ Lehén 1953, 5.

on taistelua ”kansan perusjoukkojen” taloudellisen hyvinvoinnin puolesta heidän pyrkiessään turvaamaan kaikille riittävän toimeentulon.¹⁹⁶ Hertta Kuusinen oli jo jatkosodan loppuessa muotoillut ajatuksia SKP:stä massapuolueena, joka olisi hyödyntänyt isänmaallisuutta joukkokannatuksen keräämisessä, mutta tämä alkoi konkretisoitua kansallisuusaatteen tasolla SKDL:n puitteissa vasta 1950-luvun loppupäässä.

Vuoden 1956 jälkeiset myllerrykset olivat tarjonneet mahdollisuuksia sekä sulkeneet kehitykseltä portteja, kuten Unkarin kansannousun tapauksessa, mutta tästä huolimatta viholliskuvien lientyminen jatkui 1950-luvun lopulta 1960-luvulle. Esimerkiksi Suomen itsenäisyyden kontekstissa porvariston syntien esittely ei ollut enää eräs keskeisistä tekijöistä, vaan itsenäisyyspäivää juhlittiin aiempaa sovinnollisemmassa hengessä. Asenteiden lientymisestä huolimatta kommunistinen käsitys kansallisuusaatteen sisällöstä säilytti porvarillisen vastakappaleensa kaltaisen käsityksen – kun porvaristo syytti kommunisteja siitä, että he harjoittivat kansan jakamista sosiaalisia ristiriitoja korostamalla,¹⁹⁷ syyttivät kommunistit porvaristoa samaisesta rikoksesta porvariston kaivellessa vanhoja haavoja esimerkiksi sisällissotaa muistellessaan¹⁹⁸ – Aatteelliset vastustajat hyödynsivät tässä samankaltaista metodologiaa, vaikka heidän päämääränsä olivatkin erilaiset; vanhoillinen porvaristo hyödynsi sitä yhteiskunnallisten olosuhteiden säilyttämisessä, kommunistit puolestaan niiden muuttamisessa.

Poikkeus tähän kahtiajakoon on kuitenkin havaittavissa Suomen puolueettomuuskysymystä tarkastellessa. SKP oli suhtautunut puolueettomuuteen 1940-luvulla kansainvälisen kommunismin virallisen linjan mukaisesti kapitalistisena harhautuspelinä, kunnes Nikita Hruštšovin rauhanomaisen rinnakkaiselon doktriini julkistettiin vuonna 1956. Vaikka SKP:n johto olikin hidas omaksumaan uuden linjan, niin 1960-luvulla puolueettomuuspolitiikka oli muotoutunut myös kommunistisen sanaston osaksi. Suomen integroitua läntiseen talousjärjestelmään Finn-EFTA-sopimuksella siirtyi puolueettomuus osaksi kansallisuusaatteeseen liittyvää sanastoa kommunistien pyrkiessä estämään Suomen valumisen osaksi läntistä talousjärjestelmää.

¹⁹⁶ Työkansan Sanomat 10.7.1956.

¹⁹⁷ Kettunen 2008, 81.

¹⁹⁸ Aineistoa itsenäisyyspäivän selostustoimintaa varten. Työväenliikkeen itsenäisyyslinja. Päiväämätön, vuodelta 1959. 1D SKDL valistusjaosto. Hd. C. Muut juhlat 1959–1964. Kansan Arkisto.

Esimerkiksi Kansan uutiset argumentoi Suomen potentiaalista EEC-jäsenyyttä vastaan todeten, että ”Maamme liittäminen EEC:hen olisi kansallinen onnettomuus ja siksi se on estettävä. Kysymys ei ole vain kansantaloutemme eduista ja työtätekevän kansamme elinehdoista. Kysymys on myös maamme itsenäisyyden ja riippumattomuuden säilyttämisestä.”¹⁹⁹ Kirjoitus ilmentää, miten kommunistit joutuivat perääntymään taloudelliseen integraatioon liittyvissä kysymyksissä. Kun Suomen länsi-integraatio näytti tiivistyvän, katsottiin edulliseksi omaksua aiempaa vahvempi stanssi itsenäisyyskysymykseen ja etenkin puolueettomuuskysymykseen, jota vastaan kommunistit olivat aiemmin hyökänneet.

Samanaikaisesti artikkeli havainnollistaa, miten kansallisuusaatetta hyödynnettiin argumentoinnin vetoavuudessa. EEC-jäsenyyden vastustaminen ei merkinnyt vain kansantalouden ja työväenluokan etua, vaan sillä oli kommunistisessa argumentoinnissa kansallistason merkitys. Tämänkaltaisen argumentointi heijastaa Hannah Arendtin ajatusta, että kansallisuusaate syntyi, kun yksikään yhteiskuntaluokka ei ollut enää kykenevä keskittämään valtaa yksin itselleen, vaan oli löydettävä yhdistävä tekijä kansallisuudesta.²⁰⁰ Ongelman laajentaminen yhteiskuntaluokan tasolta kansalliselle tasolle korostaa sen merkitystä ja pyrkii vetoamaan laajempaan kuulijakuntaan kuin luokkaspesifiset argumentit. Kommunistien 1960-luvun retoriikkaa leimaakin aiempaa suurempi universalistinen suuntaus, jossa argumentteja perustellaan aiempaa yleishyödyllisemmin perustein.

Vaikka puolueettomuuspolitiikkaa kannatettiin, oli sillä kuitenkin selkeä Neuvostoliittoon kallistunut sävy. SKP:n 13. edustajakokouksessa tehdyssä toimintaselostuksessa tunnustetaan presidentti Kekkonen ajama puolueettomuuslinja, ”...mutta aina on syytä lisätä myös se, että se edellyttää nimenomaan ystävyyslujittamista Suomen ja Neuvostoliiton kesken, koska vain sillä voidaan osoittaa, että Suomi ei halua toistaa niitä vihamielisiä tekoja, joita hyökkäykset Neuvostoliittoon vastaan ovat merkinneet.”²⁰¹ Kirjoitus ilmentää hyvin rauhanomaisen rinnakkaiselon doktriinia – vaikka kommunistit eivät suhtautuneet enää avoimen vihamielisesti kapitalistisiin maihin

¹⁹⁹ Kansan Uutiset 9.11.1962.

²⁰⁰ Avineri 1991, 638.

²⁰¹ Kansan Uutiset 14.4.1963.

niin kamppailu Neuvostoliiton puolesta ei kuitenkaan missään nimessä loppunut. Avoimen konfliktin sijaan yhteiskuntaa pyrittiin hivuttamaan kohti sosialismia ”pienen riskin maailmanoffensiivilla”, kuten René Ahlberg muotoilee.²⁰² Tämä offensiivi sisälsi myös ajatuksen integroida kapitalistisen yhteiskunnan käsitteet osaksi sosialistista retoriikkaa.

Vaikka terminologiaa tulkittiinkin hieman eri tavalla kuin muualla suomalaisessa yhteiskunnassa, niin kehityksessä on kuitenkin nähtävissä suomalaisten kommunistien integroituminen laajempaan suomalaiseen yhteiskuntaan aiemmasta paarian asemastaan. Itsenäisyys- ja puolueettomuusliturgiat olivat tulleet osaksi suomalaista yhteiskuntaa, ja siinä, missä kommunistit olivat liikkuneet lähemmäs muuta suomalaista yhteiskuntaa, oli muu yhteiskunta lähentynyt myös kommunisteja. Virallinen Kekkosen johtama ulkopoliittika korosti ystävällisiä ja luottamuksellisia naapuruussuhteita Neuvostoliiton kanssa, mihin kommunistien ei ollut vaikea yhtyä. Kansallisuusaate ei näyttäytynyt kommunisteille enää ryssävihana, sotien juhlimisena ja valkoisen Suomen ylistämisenä, vaan, vanhankaltaisista neuvostosuhteista huolimatta, se muuttui monille kommunisteille yhä arkipäiväisemmäksi ilmiöksi, johon ei kytketty vahvaa tunnelatausta niin puolesta kuin vastaakaan esimerkiksi 1940-lukuun verrattuna. Tähän tarttuu SKDL:n kulttuurisihteeri Rauno Setälä Kansan Uutisten haastattelussa:

Minulle isänmaa, isänmaallisuus ei kuitenkaan ole ehdoton arvo sinänsä, tärkeintä on tietenkin isänmaassa asuvat ihmiset. Isänmaallisuus ei siis ole arvokysymys vaan käytännön kysymys, toimintakysymys. Viime vuosisadalla kansallisuusaatteen periaatteiden toteuttajat toimivat yhteiskunnallisen kehityksen edistämiseksi, tänään sosialismin periaatteiden toteuttajat toimivat samojen päämäärien puolesta.²⁰³

Kansallisuusaatteeseen ja isänmaallisuuteen yhdistyivät 1960-luvulla käsitteet, kuten käytännöllisyys, loogisuus ja pragmaattisuus. Kansallisuusaatetta katsottiin laskevissa määrin ideologisena kysymyksenä, vaan ennemminkin rationaalisen organisaatiokysymyksenä, jonka tavoitteena oli maksimoida kansalaisten hyvinvointi. 1960-luvulla suomalaisessa yhteiskunnassa tapahtunut muutos aiempaa

²⁰² Kallenautio 2005, 26.

²⁰³ Kansan Uutiset 6.12.1964.

yksilökeskeisempään suuntaan ja politiikan rationalisoidumiseen vaikutti osaltaan siis myös kansallisuusaatteelle annettuihin merkityksiin.²⁰⁴

Rationalisointi tarjosi myös uuden kärjen muuttamaan käsityksiä kansallisuusaatteesta; kun aiemmin kommunistien valkoiseksi tulkitsemalla kansallismieliseen päätökseen vastattiin punaisella päätöksellä, nyt kommunistinen tulkinta kansallisuusaatteesta pyrittiin kuvaamaan järkevänä ja rauhanomaisena kotimaan palvelemisena. Tämä kehitys kertoo myös laajemman suomalaisen yhteiskunnan käännöksestä kohti vasempaan siinä suhteessa, että vielä 1950-lopulle asti politiikan oikealla laidalla kysymykset isänmaallisuuden sisällöstä eivät olleet avoimena keskustelulle.²⁰⁵

5.3 Mullistukset kommunistisen liikkeen sisällä

Yhteiskunnallisten jännitteiden lientyessä SKP:n ja SKDL:n sisällä kuitenkin kiehuu, kun 1960-luvulla puolueiden kentän keskuudessa vallinnut tyytymättömyys johtoon alkoi saavuttaa katkeamispisteensä. Merkittävä osa puolueiden jäsenistöstä oli tyytymätön kommunistien jatkuvaan eristystilaan muusta yhteiskunnasta, mitä pidettiin merkittävässä määrin ikääntyvän puoluejohton syynä.²⁰⁶ SKP:n puoluejohto, joka oli säilynyt lähes muuttumattomana koko puolueen laillisuuden ajan, joutui lopulta väistymään vuonna 1966. Puolueen uusi nuorempi johto Aarne Saarinen keulassaan koostui kommunistien nuoremmasta sukupolvesta, jonka näkökulma kansallisuusaatteeseen liittyviin kysymyksiin oli hyvin erilainen kuin edeltäjiensä. He olivat sukupolvea, jotka olivat saaneet poliittisen heräämyksensä 1930-luvun lopun punamultahallituksen aikaan, taistelleet talvi- ja jatkosodissa eivätkä he kokeneet sotienvälisen ajan valkoisen Suomen kommunistivainoa.²⁰⁷ Vaikka asevelikommunismin kaltaisesta ilmiöstä ei voi puhua,²⁰⁸ heidän yhteytensä laajempaan suomalaiseen yhteiskuntaan oli Neuvostoliitossa koulutettuja edeltäjiään syvempi. SKP:n puoluejohton uudistumisen lisäksi kommunistien keskuudessa tapahtui toinenkin merkittävä muutos, kun SKDL astui vuonna 1966 18 vuoden oppositiokauden jälkeen

²⁰⁴ Kettunen 2008, 118.

²⁰⁵ Okkonen 2018, 26.

²⁰⁶ Ks. Esim. Leppänen 1999, 61–63.

²⁰⁷ Rentola 1992, 86–92.

²⁰⁸ Leppänen 1999, 12–13.

mukaan hallitukseen, mikä näkyi myös sovittelevana linjana. Nyt kommunistit olivat itsekin valtiovallan kahvassa kiinni, määrittelemässä virallisen nationalismin sisältöä järjestelmän sisältä käsin.

Kansallisuusaatteen sisältö määrittyi kasvavissa määrin tulevaisuudennäkymiin nojaten menneisyyden sijaan, mikä voidaan tulkita sovittelevuuden omaksumiseksi, sillä olihan porvarillisen ja sosialistisen leirin yhteinen historia ollut tapahtumankulultaan synkkä. SKDL:n linjasi seuraavasti puolueen toimitsijoille jaetussa itsenäisyyspäivän aineistossa:

Historiallisesti lyhyenä aikana, joka on sodan jälkeen kulunut, kansan valtaenemmistön asenteet ovat perinpohjin muuttuneet. Aiemmin käsite isänmaallisuus yhdistettiin yksinomaan sotaan (sankarihaudat jne.). 50-luvulla, ja varsinkin 60-luvulla laajoissa piireissä, etenkin nimenomaan nuoremman polven keskuudessa, itsenäisyys ymmärretään velvoitteena rakentaa tätä maata, ja käsite yhdistetään rauhaan, jonka säilyttäminen on maamme kehityksen perusedellytys. Menneisyyteen tunnetaan mielenkiintoa, mutta nyt kaivataan uutta, totuudenmukaista, objektiivista tarkastelua, tosiasioita eleyistä vaiheista.²⁰⁹

Kuten ohjeistuksessa todetaan, kommunistien lisäksi myös suomalainen yhteiskunta oli 1950- ja 1960-luvuilla muuttunut ja lähentynyt kommunisteja. Kommunistien astuessa vuoden 1966 toukokuussa ensimmäistä kertaa hallitukseen sitten vuoden 1948, taakse oli jäänyt nurkkakuntaisuus ja eristyisyys, mikä näkyi aiempaa suurempana avoimuutena. Viholliskuvien lientyessä kuva porvaristosta muuttui – aiemmin porvaristoa oli pahimmillaan pidetty eksistentiaalisena uhkana, mutta nyt se oli ennemminkin päävastustaja parlamentaarisen politiikan kentällä.²¹⁰

Tulevaisuuteen keskittyvä kansallisuusaate voidaan myös nähdä eräänlaisena kompromissipyrkimyksenä: esimerkiksi SKP:ssä valiteltiin, että yhä vuonna 1966 näytti siltä, ”että vuotta aiotaan viettää hyvin suuressa määrin vanhassa hengessä.”²¹¹

²⁰⁹ SKDL:n itsenäisyyspuheaineisto vuoden 1967 itsenäisyyspäivää varten. 23.11.1967. 1D1 SKDL järjestöjaosto. Kansan Arkisto.

²¹⁰ *ibid.*

²¹¹ Lokakuun vallankumouksen ja Suomen itsenäisyyden 50-vuotisjuhliin valmistautuminen. 3.12.1966. Kansan Arkisto.

Puolueessa oli nyt halu siirtyä eteenpäin vanhasta historiapolitiisesta kiistelystä sekä jakolinjasta punaisten ja valkoisten välillä. Kun aiemmin kommunistit olivat tarjonneet itsenäisyyspäivän aineistoksi puhtaasti kommunistista aineistoa, nyt myös muiden puolueiden edustajien YYA-myönteiset puheet tulivat osaksi kommunistien hyödyntämää aineistoa. Etenkin presidentti Kekkonen julkilausumia hyödynnettiin kommunistien ajaman politiikan tukemisessa.²¹² Hanke oli symbioottinen, vaikka SKP:ssä sitä ei välttämättä tiedostettukaan, sillä Kekkosella oli käytössään SKP:n sisäisiä lähteitä, joiden avulla hän muovasi suomalaista politiikkaa kesyttääkseen kommunisteja.²¹³

Vaikka kommunistien suhtautuminen muuttuikin etenkin puoluejohdon vaihdoksen myötä huomattavasti avoimemmaksi suhteessa muuhun suomalaiseen yhteiskuntaan, erillisyyden tunne ei kadonnut kuitenkaan täysin. Esimerkiksi SKP:n Vuoden 1967 suunnitelmassa Suomen itsenäisyyden ja lokakuun vallankumouksen 50-vuotisjuhlavuotta varten todetaan, että kommunistien tulee ”murtaa meihin kohdistuvia ennakkoluuloja ja eristämisympyrkimyksiä.”²¹⁴ Aiemmin etenkin SKP:n johto oli vuosien 1948–1966 pitkällä oppositiokaudella omaksunut nurkkakuntaiset eristäytymisen, nyt ilmaistiin uuden puoluejohdon taholta halu integroitua laajempaan suomalaiseen yhteiskuntaan. 1960-luvun mahdollisuudet olivat tässä mielessä huomattavasti aiempaa hedelmällisemmät; yhteiskuntarakenteen murros, kaupungistuminen ja suurten ikäluokkien varttuminen tarjosivat uusia mahdollisuuksia kommunisteille suomalaisen yhteiskunnan ottaessa askeleen vasemmalle. YYA-sopimus oli vakiintunut osaksi Suomen ja Neuvostoliiton suhteita ja SKP:n johdon vaihtuessa nuorempaan eivät vanhat haavat aiheuttaneet samalla tavalla jännitteitä kommunistien ja muun yhteiskunnan välillä – kansallisuusaatteesta tuli aiempaa helpommin sulatettava tekijä kommunisteille, kun myös laajempi yhteiskunta alkoi luopua vuoden 1918 valkoisesta perinnöstä esimerkiksi vapausotamyytin menettäessä pohjaansa.²¹⁵

²¹² SKDL:n itsenäisyyspuheaineisto vuoden 1967 itsenäisyyspäivää varten. 23.11.1967. 1D1 SKDL järjestöjaosto. Kansan Arkisto.

²¹³ Rentola 1997, 500–501.

²¹⁴ Lokakuun vallankumouksen ja Suomen itsenäisyyden 50-vuotisjuhliin valmistautuminen. 3.12.1966. 1B SKP Tiedotusjaosto. Kansan Arkisto.

²¹⁵ Okkonen 2018, 28.

SKDL:n ja SKP:n teettämät aineistot itsenäisyyspäivän juhliin 1967 osoittavat, miten ilmapiiri oli puoluejohdon vaihdoksen jälkeen keventynyt.

Yleisenä toivomuksena on, että puheessa ei kiinnitettäisi suurta huomiota menneisyyteen, joskin työväenliikkeen ja lokakuun vallankumouksen merkitystä itsenäisyytemme saavuttamiseen on luonnollisesti korostettava, vaan että katse suunnattaisiin pikemminkin tulevaisuuteen, siihen, miten haluaisimme maamme kehittyvän esim. itsenäisyytemme seuraavalla 50-vuotiskaudella.²¹⁶

Kertovinta on, miten suhtautuminen porvaristoon on puoluejohdossa muuttunut. Itsenäisyyspuheaineisto käy läpi, mitkä historialliset seikat puhujan tulisi selostaa kuulijoilleen, mainiten tyypilliset sisällissodan vankileirit, Lapuanliikkeen ajan sekä jatkosodan teloitukset ja turvasäilön, jotka aiheuttavat ”...niitä vaiheita eläneiden mielissä vielä katkeruutta...”. Ohjeistus kuitenkin korostaa lopuksi jatkosotaa käsitellessään: ”Muistettakoon kuitenkin, että toisellakin puolella oli monia rehellisiä ihmisiä, jotka uskoivat vilpittömästi toimivansa isänmaamme hyväksi.” Kommunistien nationalistisessa katselmuksessa tapahtui siis merkittävä muutos; viholliskuvapainotteisesta näkökulmasta siirryttiin yhdistäviä tekijöitä hakevaan asenteeseen. Historiapoliittisesta näkökulmasta vanhojen haavojen kaivelu oli menneisyyttä, mutta asemansa säilyttivät kuitenkin kommunistien omiin nimiinsä laskemansa meriitit, kuten esimerkiksi vuoden 1906 eduskuntauudistus ja Suomen itsenäistyminen.²¹⁷

SKP:n ja SKDL:n linja muuttui siis merkittävästi 1960-luvun puolivälistä eteenpäin. Vaikka porvari säilyi edelleen keskeisenä vastustajana, oli asenteissa tapahtunut selkeää lientymistä. Presidentti Urho Kekkonen tiivisti suomalaisten kommunistien integroitumisen suomalaiseen yhteiskuntaan, vaikkakaan ei ilman taka-ajatuksia, seuraavasti 4.2.1967 pitämässään Ostrobotnian puheessaan:

Kun puhutaan suomalaisten isänmaallisuudesta, niin käsitykseni mukaan Suomen kommunisteille Suomi on yhtä rakas isänmaana kuin muillekin suomalaisille. Heikko olisikin Suomen kansa, jos joka neljäs maan

²¹⁶ SKDL:n itsenäisyyspuheaineisto vuoden 1967 itsenäisyyspäivää varten. 23.11.1967. 1D1 SKDL järjestöjaosto. Kansan Arkisto.

²¹⁷ *ibid.*

kansalaisista olisi isänmaan vihollinen. Kommunisteilla on kieltämättä toinen käsitys yhteiskunnallisesta ja taloudellisesta oikeudenmukaisuudesta ja sen poliittisesta toteuttamisesta kuin heidän vastustajillaan. Yhteistyö kommunistien kanssa suomalaisen yhteiskunnan rakentamiseksi merkitsee toisin ajatteleville siten aatteiden välistä kilpailua. Siihen uskaltaa se, joka luottaa oman aatteensa elinkelpoisuuteen ja elinvoimaan.²¹⁸

Kekkonen satoi kommunisteja päätöksentekoon ja näin pyrki integroimaan heidät laajempaan yhteiskuntaan. Suomalainen yhteiskunta lähentyi kommunisteja, ja kommunistit lähentyivät muuta suomalaista yhteiskuntaa.

²¹⁸ Urho Kekkosen puhe Ostrobotniassa 4.2.1967.

<https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/9224/TMP.objres.2275.html?sequence=1&isAllowed=y>
[Luettu 3.2.2022]

6. Johtopäätökset

Kommunisteja on usein tarkasteltu ulkoisena, tai vähintäänkin ulkopuolisen ohjauksen alaisena tekijänä suomalaisessa politiikassa, mikä tämä on havaittavissa myös kommunistien suhteessa kansallisuusaatteeseen. Läpi tarkasteluajanjakson kommunistien kansallisuusaatteellinen kerronta lähtee olettamuksesta, että heidän on todistettava olevansa ja aina olleensa isänmaan etuja puolustava osa suomalaista yhteiskuntaa, mikä ilmenee lähteiden puolustuksellisessa sävyssä sekä halussa kertoa ”asioiden todellinen laita” etenkin kommunistien pitkän repressiokauden jälkeen.

Puolustuksellinen sävy havainnollistuu lähteiden pyrkimyksessä osoittaa, että kommunistit ovat olleet Suomen valtiollisen aseman edistäjänä historiallisesti, kuten esimerkiksi eduskuntaudistuksena ja Suomen itsenäistymisen muodossa. Kirjoitukset ilmentävät myös historiapolitiittisesti merkittävää tapaa käsitellä kysymyksiä ”niiden oikeilla nimillä”, mikä kommunistien näkökulmasta muuttui mahdolliseksi vasta Neuvostoliiton voitettua jatkosodassa. Huhut kommunistien vallankaappaussuunnitelmista, kylmän sodan rajalinjojen vakiintuminen ja suomalaisessa yhteiskunnassa vallinnut keskinäinen epäluottamus laitavasemmiston ja laajemman yhteiskunnan välillä johti siihen, että kommunistien historiapolitiittinen ulosanti säilyy läpi tarkasteluajanjakson todistelevana ja selvän alemmuudentuntoisena, mikä kertoo myös liikkeen eristystilasta, etenkin vuosien 1948–1966 pitkällä oppositiokaudella.

Kommunistien aloittaessa toimintansa laillisessa muodossa jatkosodan jälkeen, toivoivat etenkin SKP:n johdossa vaikuttaneet Yrjö Leino ja Hertta Kuusinen kommunistien integroivan kansallismielisyyden vahvaksi osaksi politiikkaansa, mitä myös Liittoutuneiden Valvontakomission johtaja Andrei Ždanov tuki. Puolueessa vallinneet erimielisyydet johtivat kuitenkin siihen, etteivät kommunistit omaksuneet johdonmukaista linjaa kansallisuusaatteeseen. Hertta Kuusisen ”isänmaallisdemokraattinen” linja ja Raoul Palmgrenin edustama kansallinen kommunismi, jota hänen kirjoittamansa *Suuri linja* edustaa, jäivät lyhytikäisiksi ilmiöiksi Neuvostoliiton syyttäessä Jugoslaviaa nationalismista vuonna 1948, SKP:n joutuessa

oppositioon ja vallankaappausuhujen velloessa. Laaja kansanrintama, joka oli määrä kerätä SKDL:n piiriin, jäi toteutumatta, ja yhteistyöpuolueesta muodostui ensisijaisesti kommunistinen organisaatio; kansallisuusaate, jonka oli määrä toimia yhdistävänä voimana, jäikin nyt syrjään.

Itäeurooppalaisiin veljespuolueisiinsa verrattuna kommunistit Suomessa hyödynsivät kansallisuusaatetta skisman luomiseen kansan ja eliitin välillä, kun taas esimerkiksi Bulgariassa kansallisuusaatetta käytettiin yhdistävänä voimana, jonka avulla kommunistit määrittelivät agenda. Poikkeavat menetelmät ilmentävät kommunistien toisistaan eriäviä voimasuhteita: Bulgariassa ja muualla Itä-Euroopassa kommunistit nousivat nopeasti valta-asemaan, kun taas Suomessa kommunisteilla ei ollut samanlaista yhteiskunnallista yllätystä heidän toimiessaan vuoteen 1948 asti hallituspuolueena jääden sen jälkeen oppositioon.

Kylmän sodan jännitteiden kasvaessa kansallisuusaatteen huomio siirtyi selkeämmin poliittisten vastustajien tarkasteluun. Kommunistisella ideologialla on vahvat valmiudet viholliskuvien muodostukseen aatteeseen kuuluvan pääoman ja työn vastakkainasettelun johdosta. Myös suomalaisten kommunistien piirissä jako työväenluokan ja porvariston välillä oli olennainen tekijä viholliskuvien näkökulmasta sen ulottuessa myös tulkintoihin kansallisuusaatteesta. Myös kansallisuusaatteen piirissä, jossa etniset viholliskuvat ovat tavallisia, suomalaisten kommunistien viholliskuvat säilyttävät luokkasidonnaisen luonteen, vastustajien ollessa isänmaansa myyviä kapitalisteja sekä kansaa kiihkoon yllyttäviä fasisteja. Kommunistit hyödynsivät kuvauksia porvarillisista agitaattoreista esimerkiksi Itä-Euroopan 1950-luvun levottomuuksien aikana, kun järjestelmien sisäiset ongelmat ja tyytymättömyys säilytettiin ulkomaisten toimijoiden niskoille. Se, että ulkomaisten toimijoiden vaikutus sisäpoliittisissa ongelmissa tulkittiin negatiiviseksi tekijäksi, kertoo, että kommunistit katsoivat kansallisen itsemääräämisoikeuden olevan keskeinen osa kansallisuusaatettaan, ja he hyödynsivät sitä myös retorisesti oman näkökantansa edistämiseksi.

Viholliskuvien muodostuksessa kommunistien olennaisena työkaluna on historiapolitiikka, mikä materialisoituu historiallisten tapahtumien hyödyntämisessä

viholliskuvien rakentamisessa aina tsaarin ajoista alkaen. Kommunistien pyrkiessä osoittamaan porvariston olevan epäluotettavia, pääosassa läpi tarkasteluajanjakson on sama keskeinen argumentti – porvaristo on aina valmis myymään maansa ulkovalloille, jos se palvelee pääoman intressejä. Tätä argumenttia rakentaessaan kommunistit vetoavat myös ksenofobiaan, pyrkien osoittamaan porvariston olevan ulkomainen ja ulkomaisen vaikutuksen alainen tekijä suomalaisessa politiikassa. Tätä ei problematisoida kommunismin kuuluvan internationalismin ja SKP:n läheisten Neuvostoliiton suhteiden kanssa. Porvariston ulkomaanyhteyksiä ei rinnasteta kommunistien vastaaviin, mikä kertoo, ettei ksenofobia ollut vakaumuksellista, vaan ennemminkin poliittisten vastustajien mustamaalaamista.

Viholliskuvat olivat kommunisteille olennainen keino jäsenellä omaa suhdettaan kansallisuusaatteeseen. Viholliskuvat toimivat tässä suhteessa kontrastina kommunistien omalle isänmaallisuudelle – porvariston epäisänmaallisuutta korostamalla kommunistit pyrkivät korostamaan omaa asemaansa isänmaan todellisen edun palvelijoina. Viholliskuvat olivat olennainen osa kansallisuusaatteen oikean ja väärän sisällön määrittämistä: kansainvälisyys ei saanut tyypillisessä kommunistisessa ilmaisussa saanut heikentää yhteyttä paikalliseen ja kansalliseen, sortua niin sanottuun juurettomuuteen. Kansallismielisyys ei puolestaan saanut johtaa kansalliskiihkoon ja oman kansan korottamiseen muiden yläpuolelle. Tasapainottelussa oli olennaisessa osassa sekä Neuvostoliiton että sisäpoliittisten näkökohtien huomioiminen. Viholliskuvien avulla oman nationalismisuhteen jäsentely oli myös poliittisesti turvallinen valinta, sillä kansainvälisen kommunismin jatkuvassa muunnostilassa oli omalle poliittiselle tulevaisuudelleen suotavaa, ettei lukittunut myöhemmin kerettiläisiksi todettuihin mielipiteisiin.

Neuvostoliiton merkitys säilyi läpi tarkasteluajanjakson keskeisenä osana kommunistien kansallisuusaatteeseen liittyvää tulkintaa. Hyvien Neuvostoliiton suhteiden ylläpitäminen liitettiin vahvasti isänmaallisuuteen, ja maan merkitystä korostettiin Suomen valtiollisen aseman kehittäjänä. Historiapoliittisesti etenkin Suomen itsenäisyyden tunnustaminen säilyy keskeisenä Neuvostoliiton aseman korostajana läpi tarkasteluajanjakson. Sen sijaan Neuvostoliiton johtajien tarkastelu ilmentää, miten kansainväliset virtaukset näkyivät kansallisuusaatteen kontekstissa. Stalinin asema Suomen valtiollisten

oikeuksien puolustajana ja itsenäisyyden tunnustajana oli keskeinen osa kommunistien Neuvostoliittoon liittyvää historiapolitiikkaa, kunnes vuonna 1956 Nikita Hruštšov tuomitsi hänet salaisessa puheessaan. Puheen jälkeen Neuvostoliiton asema säilyi yhtä vahvana kommunistien katsannossa, mutta kansallisuusaatteen puitteissa samankaltaista yksilönpalvontaa ei enää syntynyt.

Tiiviit Neuvostoliiton suhteet heijastavat ongelmaa, jonka kanssa suomalaiset kommunistit painivat läpi tarkasteluajanjakson. Kommunistien oli huomioitava jatkuvasti Neuvostoliiton näkemykset sekä laajemmat kansainvälisen kommunismin virtaukset. Tämän lisäksi kommunistit joutuivat kuitenkin mukautumaan myös Suomen sisäpoliittisiin puitteisiin, mikä söi kommunisteilta poliittista liikkumavaraa heidän joutuessa huomioimaan monia, usein keskinäisesti ristiriitaisia, tekijöitä. Kansallisuusaatteen kontekstissa kommunistit pyrkivät luomaan synteesin kansallisen kulttuurin ja proletaarisen internationalismin kanssa, mutta tarkasteluajanjaksolla he eivät onnistuneet, eivätkä monesti varmastikaan edes halunneet, luoda tälle kansallisen ja kansainvälisen yhdistävälle isänmaanrakkaudelle selvää sisältöä. Nationalismisyytösten pelko ja yleinen linjanmäärittelyn varovaisuus suhteessa kansallisiin kysymyksiin vaivasivat kommunisteja läpi tarkasteluajanjakson.

Kommunistien viholliskuvat saavuttivat toisen maailmansodan jälkeisen huippupisteensä Korean sodan myötä, ulkopoliittisen vastustajan konkretisoiduttua Yhdysvalloiksi. Kommunistit pyrkivät korostamaan Yhdysvaltojen muodostamaa uhkaa Suomen itsenäisyydelle ja suomalaiselle kulttuurille. Amerikkalainen kulttuuri kuvataan suomalaisuudelle vieraaksi halvaksi kulutuskulttuuriksi, joka on muuttunut epäautenttisesti perustamisajoistaan. Kontrastoimalla aidon kansallisen kulttuurin ja amerikkalaisen kulutuskulttuurin kommunistit pyrkivät vakuuttamaan lukijansa länsimaisen kulttuurin turmiollisuudesta. Kommunistien kentän keskuudessa 1950-luvun alun jyrkät viholliskuvat eivät kuitenkaan saaneet merkittävästi kannatusta enemmistön vierastaessa kovaa linjaa.

Stalinin kuoleman jälkeen kansainvälinen kommunismi siirtyi kohti aiempaa vapaamielisempää suuntaa, mikä konkretisoitui NKP:n 20. puoluekokouksessa esitellyn

rauhanomaisen rinnakkaiselon doktriinin muodossa. Suhde kapitalistisiin maihin lientyi, kun aseellista konfliktia ei enää nähty väistämättömänä, mutta Suomessa SKP:n johto oli hidas omaksumaan uuden linjan, säilyttäessä yhä kärkevän linjan kansallisuusaatteen kontekstissa. Kesällä 1956 *Työkansan Sanomissa* avattu avoin keskustelu puolueen ongelmista nosti esiin myös kansallisuusaatteen liittyviä kysymyksiä. Puolueen toimitsijat kritisoivat puoluejohtoa suomalaiskansallisten näkökohtien laiminlyömisestä ja Neuvostoliiton kritiikittömästä ylistämisestä, minkä toimitsijat tulkitsivat haitalliseksi puolueelle.

Kritiikistä huolimatta puoluejohto ei muuttanut linjaansa, vaan sen sijaan keskustelu suljettiin kesän 1956 lopulla. Unkarin kansannousu syksyllä 1956 havainnollistaa, miten puoluejohdon linja suhteessa Neuvostoliittoon säilyi muuttumattomana sen puolustaessa Neuvostoliiton toimia kansannousun kukistamisessa. SKP:ssä kuitenkin tiedostettiin asian ongelmallisuus, mikä ilmenee puolueen puolustelevissa kannanotoissa, mutta poliittinen linja säilyi kuitenkin muuttumattomana, mikä pitkitti kommunistien eristystilaa suomalaisessa yhteiskunnassa ja vaikeutti skismaa puoluejohdon ja kentän välillä.

Kenttätasolla SKP ja SKDL tekivät kuitenkin aiempaa enemmän yhteistyötä myös muiden poliittisten ryhmien kanssa, kun puolueet pyrkivät osallistumaan itsenäisyyspäivän järjestelyihin kunnallisella tasolla 1950-luvun puolivälistä eteenpäin. Suunnitelmallisuuden puute, konservatiivisen oikeiston vastustus ja rivikannattajien ja -jäsenten kiinnostumattomuus johtivat kuitenkin siihen, etteivät hankkeet menestyneet toivotulla tavalla. Pyrkimys yhteistyöhön kuitenkin symboloi orastavaa asennemuutosta liikkeen sisällä sekä puoluejohdon ja nuoremman polven välillä vallinnutta toisistaan poikennutta sukupolvikokemusta.

SKP:n johdossa ollut joukko oli säilynyt lähes muuttumattomana vuodesta 1944 asti. He olivat sukupolvea, joka muisti sisällissodan hävinneen punaisen osapuolen näkökulmasta. Suomalainen yhteiskunta oli sulkenut heidät ulos lapualaisvuosina, ja Neuvostoliitosta oli muodostunut heidän turvapaikkansa, jossa he saivat poliittiset oppinsa. Nuorempi polvi oli sen sijaan kasvanut punamullan, vapaan vasemmistolaisen toiminnan ja

talvisodan kokemusten muovaamina. Heidän käsitystään suomalaisesta kansallisuusaatteesta ei vanhemmista tovereistaan poiketen leimannut valkosuomalainen hegemonia ja lapualaisajan ylilyöntien jättämät jäljet. Tämän lisäksi heidän kokemuksensa Neuvostoliitosta oli myös erilainen – monet olivat taistelleet talvi- ja jatkosodassa Neuvostoliittoa vastaan, mikä löi leimansa heidän myöhempään poliittiseen toimintaansa. Vaikka Neuvostoliittoa kunnioitettiin myös nuorempien piirissä, olivat heidän näkemyksensä vanhempia tovereitaan monisyisempiä. Neuvostoliitto oli esimerkki, mutta ei erehtymätön, mikä näkyi myös kansallisuusaatteen sisällöissä.

Vaikka nationalismi herättikin kommunistien piirissä merkittävästi kritiikkiä, olivat he hyväksyneet suomalaisen kansallisuusaatteen banaalit piirteet. Vaikka esimerkiksi Suomen lipun kaltaiseen symboliin oli kommunistien keskuudessa suhtauduttu kielteisesti etenkin sotienvälisenä aikana, integroitui se sodan jälkeen nopeasti osaksi kommunistista symboliikkaa, joka koristi kommunistien julkaisemaa aineistoa ja oli esillä juhlatilaisuuksissa. Kommunistinen ideologia sisälsi merkittävästi primordialistisia elementtejä, sillä kansallisuusaatteen peruskomponentteja, kuten kansaa, kansallisvaltioita ja kansallisluonnetta pidettiin kyseenalaistamattomina itsestäänselvyyksinä. Sen sijaan kommunistien kritisoima porvarillinen nationalismi nähtiin ennemminkin modernistisessä valossa, kommunistien esittäessä, että porvaristo on luonut kansallisuudelle merkityksiä, joita se hyödyntää omien luokkaetujensa palvelemisessa. Tässä suhteessa kommunistit olivat tosiasiallisesti myös itse modernisteja, mutta he jättivät itse tämän ristiriidan problematisoimatta, keskittyen sen sijaan korostamaan kommunistisen isänmaanrakkauden edistyksellisyyttä.

1950-luvun loppupuoliskolla kansallisuusaate sai kommunistien piirissä aiempaa vahvempia materiaalisia piirteitä, kun taloudellisen hyvinvoinnin takaaminen kytkeytyi aiempaa vahvemmin isänmaallisuuteen. 1960-luvulla puolestaan kansallisuusaatteeseen liitettiin yksilökeskeisiä piirteitä, jotka korostivat ennen kaikkea kansalaisten hyvinvointia. Isänmaallisuus nähtiin ensisijaisesti toiminnallisena kysymyksenä, johon tuli etsiä pragmaattisia ratkaisuja. Kansallisuusaatteen lähentyminen kohti käytännön kysymyksiä aatteellisten ideaalien saadessa väistyä kertoo, miten aiemmat jännitteet olivat lientymässä ja laajemman suomalaisen yhteiskunnan lähentyi kommunisteja, kun yhteiskuntaa ei tulkittu enää yhtä kahtiajakautuneeksi.

1960-luvulla viholliskuvien lientyivät yhä, mikä havainnollistui etenkin 1960-luvun puolivälissä, kun SKP sai uudet johtajansa ja astui hallitukseen ensimmäistä kertaa 18 vuoteen. Mullistuksia seurasi käänne myös viholliskuvien puitteissa. Kommunistien kivuliaasta menneisyydestä, josta viholliskuvat oli perinteisesti juonnettu, pyrittiin tekemään irtiotto, mikä merkitsi kärkevästä viholliskuvista luopumista. Vaikka vastakkainasettelu porvariston kanssa ei kadonnut, niin käsitys siitä verisenä luokkavihollisena sai väistyä, ja se käsitettiin ennemminkin poliittisena vastakappaleena parlamentaarisessa politiikassa. Kommunistit toivoivat määrittelevänsä kansallisuusaatteen sisällön ennemminkin tulevaisuudennäkymiä jäsenellen, minkä myötä myös historiapolitiikan merkitys kommunistisissa viholliskuvissa laski merkittäväällä tavalla. Suomalaisen yhteiskunnan kallistuminen vasemmalle ja kommunistien integroituminen siihen niin kulttuurisesti kuin valtiotasollakin hallitusvastuun muodossa merkitsi suomalaisen kommunismin nurkkakuntaisuuden ajan loppua, joskin vähemmistökommunismin uusi kova linja nosti hiljalleen jo päätään.

Tutkielma tuo ilmi, miten kommunistinen kansallisuusaate säilyi haastavana, mutta tärkeänä aiheena liikkeelle tarkasteluajanjakson läpi. Tässä suhteessa tutkielma valottaa aiemmin pitkälti tutkimattomia alueita suomalaisen kommunismin tutkimuksen piirissä. Yksi pääsky ei kuitenkaan kesää tee, vaan kommunistinen kansallisuusaate säilyy yhä pitkälti kartoittamattomana aiheena, joka ansaitsee syvempää tarkastelua. Kommunistisen kansallisuusaatteen tutkimusta tulisi jatkaa kommunistien muutenkin hatarasti tutkittuun taistolaisaikaan, jolloin kommunistinen liike hajosi kahtia. Aiheen puitteissa tutkimusta voisi jatkaa myös tarkastelemalla, miten muut poliittiset toimijat suhtautuivat kommunisteihin kansallisuusaatteen kontekstissa, ja minkälaisena he näkivät kommunistisen kansallisuusaatteen. Ajan poliittisessa keskustelussa kommunistien uskollisuutta maalleen pidettiin kyseenalaisena, mutta olisi hedelmällistä selvittää, missä määrin kyse oli poliittisesta eristämispelistä ja missä puolestaan kyse autenttisesta uskomuksesta. Suomalaisen kommunismin tutkimus säilyy pitkästä historiastaan huolimatta täynnä tutkimattomia aihealueita ja uusia näkökulmia.

Lähdeluettelo

I Arkistolähteet

Kansan Arkisto:

Suomen Kommunistisen Puolueen arkisto

Tiedotusjaoston asiakirjat

Valistus- ja järjestöjaoston asiakirjat

Suomen Kansan Demokraattisen Liiton arkisto

Järjestöjaoston asiakirjat

Valistusjaoston asiakirjat

Raoul Palmgrenin kokoelma

Saapuneet kirjeet

II Lähdejulkaisut

Lehén, Tuure. *Kommunistit ja isänmaa*. Helsinki: Kansankulttuuri, 1953.

Palmgren, Raoul. *Suuri linja: Arwidssonista vallankumouksellisiin sosialisteihin: kansallisia tutkielmia*. Toinen painos. Helsinki: Kansankulttuuri, 1976.

Ryömä, Mauri. *Lokakuun vallankumous ja Suomi (opintoaineisto)*. Kansan arkisto. 1957.

SKP:n (Suomen kommunistisen puolueen) asiakirjoja vuosilta 1944–1948. Helsinki: Kansankulttuuri, 1974.

Suomen Kommunistinen Puolue. *SKP:n asiakirjoja vuosilta 1944–1948*. Helsinki: Kansankulttuuri, 1974.

Suomen Kommunistinen Puolue. *SKP taistelujen tiellä – vuosikirja IV 1948*. Helsinki: SKP:n puolue toimikunnan valistajaosto, 1948.

Suomen Kommunistinen Puolue. *Todellinen ja valheellinen isänmaallisuus*. Helsinki: Kansankulttuuri, 1950.

III Sopimukset

Välirauhansopimus toiselta puolen Sosialistisen Neuvostotasavaltaan Liiton ja Ison-Britannian ja Pohjois-Irlannin Yhdistyneen Kuningaskunnan sekä toiselta puolen Suomen välillä. 19.9.1944.

IV Sanoma- ja aikakauslehdet

Kansan Uutiset 1956–1967

Kommunisti 1944–1967

Työkansan Sanomat 1945–1956

Vapaa Sana 1944–1956

V Puheet

Presidentti Urho Kekkosen puhe *Yhdenmukaisuudesta erilaisuuteen* Ostrobotnian talossa Helsingissä 4.2.1967.

<https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/9224/TMP.objres.2275.html?sequence=1&isAllowed=y%20> [Luettu 3.2.2022]

VI Tutkimuskirjallisuus

Anderson, Benedict. *Imagined Communities : Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Kolmas painos. Lontoo: Verso 2006.

Avineri, Shlomo. *Marxism and Nationalism*. Artikkeliteoksessa *Journal of contemporary history* 26.3/4 1991: 637–657.

Behrends, Jan C., Poutrus, Patrice G. *Xenophobia in the Former GDR – Explorations and Explanations from a Historical Perspective*. Artikkeliteoksessa *Nationalisms Across the Globe. An Overview of Nationalisms in State-Endowed and Stateless Nations*. 1.2005. Toim. Wojciech Burszta. Poznan 2005. 155-170.

Benner, Erica. *Really Existing Nationalisms: A Post-Communist View from Marx and Engels*. Oxford: Oxford University Press, 1995.

Connelly, John. *From Peoples into Nations: A History of Eastern Europe*. Princeton University Press, 2020.

Cucchetti, Humberto. *Communism, French Patriotism, and Soviet Legitimacy in France: Social Trajectories and Nationalism (1945-1954)*. Artikkeliteoksessa *History of Communism in Europe*. 3/2012: 109–129.

Grüner, Frank. *Russia's Battle Against the Foreign: The Anti-Cosmopolitanism Paradigm in Russian and Soviet Ideology*. Artikkeliteoksessa *European review of history - Revue européenne d'histoire* 17.3 2010 : 445–472.

Haataja, Lauri. *Demokratian opissa: SKP, vaaran vuodet ja Neuvostoliitto*. Helsinki: Tammi 1988.

Hentilä, Seppo. *Kurinpalautus Itä-Saksan historiankirjoituksessa 1956–1958*. Artikkeliteoksessa *Ajankohta: Poliittisen historian vuosikirja 1992*, Toim. Majander, Mikko. Helsinki: Tutkijaliitto, 1992. 44–58.

Hentilä, Seppo. *Pitkät varjot: muistamisen historia ja politiikka*. Toinen painos. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Siltala, 2018.

Jussila, Osmo, Hentilä Seppo, Nevakivi Jukka. *Suomen poliittinen historia 1809–2009*. Helsinki: WSOY Oppimateriaalit, 2009.

Kallenautio, Jorma. *Suomi kylmän rauhan maailmassa: Suomen ulkopoliittikka Porkkalan palautuksesta 1955 Euroopan unionin jäsenyyteen 1995*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2005.

Lebedeva, Natalia, Rentola Kimmo, Saarela Tauno. *“Kallis toveri Stalin!”: Komintern ja Suomi*. Helsinki: Edita, 2002.

Leppänen, Veli-Pekka. *Kivääri vai äänestyslippu? : Suomen kommunistisen puolueen hajaannus 1964-1970*. Helsinki: Edita, 1999.

Lintunen, Tiina, and Anne Heimo. *Monisärmäinen Punainen Historia: 100 Vuotta Punaisten Historiakulttuuria*. Artikkeliteoksessa *Ennen ja nyt* 21.4 2021: 30–55.

Majander Mikko, *Pohjoismaa vai kansandemokratia? Sosiaalidemokraatit, kommunistit ja Suomen kansainvälinen asema 1944–51*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2004.

Mazower, Mark. *Dark Continent: Europe's Twentieth Century*. Lontoo: Penguin Books, 1999.

Nevakivi, Jukka. *Ždanov Suomessa : miksi meitä ei neuvostoliittolaistettu?* Helsinki: Otava, 1995.

Okkonen, Ville. *Ensimmäisen tasavallan jälkijyrinät ja jatkuvuudet koululaitoksessa.* Artikkeliteoksessa *Työväentutkimus vuosikirja 2018*. Toim. Hentilä, Seppo. Helsinki: Työväenperinne, 2018. 20–32.

Pakkasvirta, Jukka & Saukkonen, Pasi (toim.). *Nationalismit*. Ensimmäinen painos. Helsinki: WSOY, 2005.

Rainio-Niemi, Johanna. *The Ideological Cold War: The Politics of Neutrality in Austria and Finland*. Vol. 12. Lontoo: Routledge, 2014.

Rentola, Kimmo. ”Ehkä Mekin Olisimme Erehtyneet Siihen...”: *SKP Ja Kansainvälisen Kommunistisen Liikkeen Virtaukset 1944–48.* Artikkeliteoksessa *Tiede & Edistys* 11.4 1986: 272–291.

Rentola, K. *From Half-Adversary to Half-Ally: Finland in Soviet Policy, 1953-58.* Artikkeliteoksessa *Cold War History* 1.1 2000: 75–102.

Rentola, Kimmo. *Kenen joukoissa seisot? : suomalainen kommunismi ja sota 1937–1945.* Porvoo: WSOY, 1994.

Rentola, Kimmo. *Kommunismien kahdeksan kohorttia.* Artikkeliteoksessa *Ajankohta: Poliittisen historian vuosikirja 1992*, Toim. Majander, Mikko. Helsinki: Tutkijaliitto, 1992. 74–102.

Rentola, Kimmo. *Niin kylmää että polttaa : kommunistit, Kekkonen ja Kreml 1947–1958.* Helsinki: Otava, 1997.

- Rentola, Kimmo. *Stalin ja Suomen kohtalo*. Helsinki: Otava, 2016.
- Rentola, Kimmo. *Vallankumouksen aave. Vasemmisto, Beljakov ja Kekkonen 1970*. Helsinki: Otava, 2005.
- Saarela, Tauno. *Finnish Communism Visited*. Helsinki: The Finnish Society for Labour History, 2015.
- Saarela, Tauno. *Suomalainen kommunismi ja vallankumous 1923–1930*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2008.
- Saarela, Tauno. *Suomalaisen kommunismin synty 1918–1923*. Helsinki: Kansan sivistystyön liitto, 1996.
- Snyder, Timothy. *The Reconstruction of Nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569–1999*. New Haven: Yale University Press, 2003.
- Soikkanen, Hannu. *Valtioneuvoston Historia 1917–1966 II*. Helsinki: Valtioneuvosto 1977.
- Stone, Dan. *Goodbye to All That?: The Story of Europe Since 1945*. Oxford: Oxford University Press, Incorporated, 2014.
- Sygelos, Yannis. *Nationalism from the Left the Bulgarian Communist Party During the Second World War and the Early Post-War Years*. Leiden: Brill, 2011.
- Upton, Anthony F., and Sirkka Upton. *Kommunismi Suomessa*. Helsinki: Kirjayhtymä, 1970.

Vuorinen, Marja. *Herrat, hurrit ja ryssän kätyri – suomalaisuuden vastakuvia*. Artikkeleitä teoksessa *Nationalismit*. Toim. Pakkasvirta, Jukka & Saukkonen, Pasi. Ensimmäinen painos. Helsinki: WSOY, 2005.

Özkırımlı, Umut. *Theories of Nationalism: a Critical Introduction*. Basingstoke: Palgrave, 2000.